

Сумська історична

№ LXIII

Науковий журнал з історії. Заснований у червні 1995 р. Виходить 2 рази на рік
Свідоцтво КВ №16009-4481ПР від 22.10.2009 р.

ISSN 2311-5408

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

БАЖАН О. Г. – к. іст. н., доц. (Київ, Україна)
БОРОВИК А. М. – д. іст. н., проф. (Чернігів, Україна)
ВЕРМЕНИЧ Я. В. – д. іст. н. (Київ, Україна)
ВЛАСЕНКО В. М. – к. іст. н., доц. (Суми, Україна)
ГУЗУН В. – PhD (History) (Бухарест, Румунія)
ДЯТЛОВ В. О. – голова редколегії, д. іст. н., проф. (Чернігів, Україна)
ЗВАГЕЛЬСЬКИЙ В. Б. – почесний головний редактор, к. філол. н., доц. (Суми, Україна)
КОРОЛЬ В. М. – головний редактор, к. іст. н. (Суми, Україна)
КОТЛЯР М. Ф. – д. іст. н., чл.-кор. НАН України (Київ, Україна)
ЛОБКО Н. В. – к. іст. н., доц. (Суми, Україна)
НЕСТЕРЕНКО В. А. – к. іст. н., доц. (Суми, Україна)
ПОЛОВЕЦЬ В. М. – д. іст. н., проф. (Чернігів, Україна)
ТОМА Т. – PhD (History) (Галац, Румунія)
ЧИЖМАРОВА М. – PhD (History), проф. (Пряшів, Словаччина)

З 2010 р. журнал є науковим фаховим виданням, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора, кандидата наук та ступеня доктора філософії за спеціальністю «Історичні науки». Наказ МОН України № 886 від 02.07.2020 р., категорія «Б».

Журнал індексується: Open Academic Journals Index, Index Copernicus

Рекомендовано до друку Вченою радою Сумського державного університету
(протокол № 6 від 22.12.2023 р.)

SUMS'KA STAROVYNA

ANCIENT SUMY LAND

№ LXIII

ISSN 2311-5408

The scientific journal on history. Founded in June 1995. Published twice a year.
Co-founders: Sumy State University, T.H. Shevchenko National University «Chernihiv
Colehium». Publisher – Sumy State University.

EDITORIAL BOARD:

BAZHAN Oleg G. – PhD (History), Associate Professor (Ukraine)
BOROVIK Anatoliy M. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
CHIZHMAROVA Maria – PhD (History), Professor (Prešov, Slovakia)
DIATLOV Volodymyr O. – *Head*, Dr. (History), Professor (Ukraine)
GUZUN Vadim – PhD (History) (Bucharest, Romania)
KOROL Vitaliy M. – *Editor in Chief*, PhD (History) (Ukraine)
KOTLIAR Mykola F. – Dr. (History), Corresponding Member of the National Academy
of Sciences of Ukraine (Ukraine)
LOBKO Natalia V. – PhD (History), Associate Professor (Ukraine)
NESTERENKO Vadim A. – PhD (History), Associate Professor (Ukraine)
POLOVETS Volodymyr M. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
TOMA Tetiana – PhD, (Galati, Romania)
VERMENYCH Yaroslava V. – Dr. (History) (Ukraine)
VLASENKO Valeriy M. – PhD (History), Associate Professor (Ukraine)
ZVAGELSKYI Viktor B. – *Honoric Chief Editor*, PhD (Philology), Associate Professor (Ukraine)

Address of the editorial office: 2, Rymskogo-Korsakova st., office N-213b, Sumy,
Ukraine, 40007
Tel. +380(542) 68-77-48
E-mail: v.korol@yur.sumdu.edu.ua

Since 2010, the journal is a scientific professional publication in which the results of
the dissertation works for obtaining the degrees of doctor and candidate of sciences in
the specialty "Historical sciences", can be published. MES of Ukraine Order № 886 of
July 02, 2020.

Journal is indexed by: Open Academic Journals Index, Index Copernicus

ЗМІСТ

АРХЕОЛОГІЯ

- БЛИНСЬКИЙ О. О.
Історія дослідження пам'яток скіфського часу Посейм'я:
панорама робіт та поглядів 5

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

- ЗУБКО О. Є.
Неформальне спілкування представників українського еміграційного осередку
міжвоєнної Чехословаччини (1921–1939 рр.) 26

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

- ГОНЧАРЕНКО А. В.
Американська історіографія зовнішньої політики США
щодо КНР, 1949–1991 рр. 32

ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

- ГРИЦЕНКО А. П., КУРОК О. І., ЧУМАЧЕНКО О. А.
Листи О. С. Скляренко до золотоніського краєзнавця
М. Ф. Пономаренка (1963–1976 рр.) 45

- КОРОЛЬ В. М, ПОРФІЛОВА М. В.
Соціальні взаємодії, повсякдення і побут жителів повоєнного села
в матеріалах усної історії Посулля 53

ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

- АРТЮХ В. О.
Типологічні риси історичного міфу 68

ПЕРСОНАЛІЇ

- ЛОБКО Н. В., КАРТАВА К. С.
Віхи життя та творчості Ганни Затиркевич-Карпинської 76

- КУРІННОЙ О. С.
До біографії Ольги Андрієвської: за матеріалами архівно-слідчої справи 87

РЕЦЕНЗІЇ

- ЯНКОВСЬКА Ж. О.
Соціальна стійкість і питання формування національної свідомості українців 96

CONTENTS

ARCHEOLOGY

- BILYNSKYI O. O.
History of Research on Scythian Period Sites in the Seym River Basin:
Panorama of Works and Thoughts 5

HISTORY OF UKRAINE

- ZUBKO O. Ye.
Informal Communication of Representatives of the Ukrainian Emigration
of Interwar Czechoslovakia (1921–1939) 26

WORLD HISTORY

- GONCHARENKO A. V.
American Historiography of the US Foreign Policy on the PRC, 1949–1991 32

HISTORICAL SOURCE STUDIES

- HRYTSENKO A. P., KUROK O. I., CHUMACHENKO O. A.
Letters of O. S. Sklyarenko to the Zolotonosha Local Lore Specialist
M. F. Ponomarenko (1963–1976) 45
- KOROL V. M., PORFILOVA M. V.
Social Interactions and Everyday Life of Post-War Village Residents
in the Oral History Materials of Posullya 53

PHILOSOPHY OF HISTORY

- ARTIUKH V. O.
Typological Features of Historical Myth 68

PERSONALITIES

- LOBKO N. V., KARTAVA K. S.
Stages of the Life and Work of Anna Zatyркеvich-Karpynska 76

- KURINNOI O. S.
On the Biography of Olha Andriievskya: Based on Materials
of the Archival-Investigation Case 87

REVIEW

- YANKOVSKA Zh. O.
Social Stability and the Issue of Forming the National Consciousness of Ukrainians 96

АРХЕОЛОГІЯ

УДК (UDC) 904.4(477.5)

DOI: <https://doi.org/10.21272/starovyna.2023.63.1>

БІЛИНСЬКИЙ О. О. *

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК СКІФСЬКОГО ЧАСУ ПОСЕЙМ'Я: ПАНОРАМА РОБІТ ТА ПОГЛЯДІВ

Анотація. У статті розглядається історія теоретичних побудов дослідників щодо історії та культурних процесів, які мали місце в скіфський час на території басейну р. Сейм. Історія дослідження поділена на кілька періодів, для кожного з яких наводяться думки провідних авторів, розглядається їх аргументація та контекст у якому дослідники готували свої роботи, будували припущення та вписували їх у загальний контекст досліджень цього періоду.

До їх числа належать:

– період досліджень І. І. Ляпушкіна, який розглядав басейн Сейму, як частину виділеної ним зольничної культури;

– дослідження А. Є. Аліхової, яка описала низку пам'яток юхнівської культури в регіоні, після чого за Курським Посейм'ям у літературі закріпилося уявлення, як про територію поширення останньої;

– роботи А. І. Пузікової, яка дослідила у тому ж регіоні пам'ятки типові для всього Лівобережного Лісостепу скіфського часу, чим спонукала до виділення окремого сейминського локального варіанту на Лівобережжі;

– розвиток та критика ідей А. І. Пузікової дослідниками 1980-х – 2000-х років;

– сучасні дослідження цієї теми та теоретичні конструкції, які домінують зараз.

Основна увага приділяється хронології пам'яток, опису дослідниками їх характерних особливостей, ідеї поділу пам'яток Лівобережжя на локальні варіанти, виділенню окремого сейминського варіанту, історії населення регіону та культурним процесам, які мали місце тут впродовж скіфського часу.

Ключові слова: історіографія, Посейм'я, скіфський час, доісторія, лісостеп, поселення

Історія польових досліджень на пам'ятках Посейм'я почалася 200 років тому з описів пам'яток Іваном Башиловим та першими розкопками проведеними Олексієм Дмитрюковим [39, с. 12]. За того часу було виявлено безліч пам'яток різних епох, серед яких одне з чільних місць займають поселення та городища доби раннього заліза. За цей час вони неодноразово виникали в працях фахівців, що вивчали цей період і фігурували там під різними назвами та мали різну атрибуцію. Нарис, який включає опис ідей вчених стосовно інтерпретації культурних процесів, пропонується далі.

* Білинський Олег Олегович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри археології Національного університету "Кієво-Могилянська академія".

Між “культурою зольників” та “зольничною культурою”. Фахове вивчення саме скіфських пам’яток у Посейм’ї почалося майже століття тому. Перша ідентифікація пам’яток з матеріалами скіфського часу відбулася тут ще в 20 – 30-х роках ХХ ст. В своїй роботі 1927 р. Л. Н. Соловйов пов’язав деякі пам’ятки Посейм’я із “зольничною культурою” [44, с. 19]. Описуючи кераміку з поселення біля с. Манухівка, Я. М. Морачевський вказував, що вона “сколото-савроматська” [54], Д. В. Шарапов об’єднав в одну групу кілька городищ правого берега Сейму з керамікою “скіфських зольників” [42]. Але серйозне вивчення почалося лише в післявоєнний період і пов’язане з ім’ям учня І. І. Ляпушкіна.

В ході своїх робіт в 40-х роках у басейні Ворскли І. І. Ляпушкін дійшов висновку про зникнення тут так званої „зольничної культури“ в кінці I тис. до н. е. Сліди цієї зниклої культури, на його думку, стали “виявлятися значно північніше, в смузі Воронеж – Курськ – Путивль” [45, с. 388]. Проведені в 1947 р. польові дослідження в басейні Сейму, на думку вченого, підтвердили його висновки.

Під час роботи в Поворсклі І. І. Ляпушкін помітив певну неоднорідність кераміки з комплексів VII – III ст. до н. е. Першою групою був чорнолощений посуд, інколи з врізним орнаментом, інкрустований білою пастою та з характерним наліпним валиком нижче краю вінчика. Друга група була представлена більш грубою керамікою, з наскрізними проколами під вінчиком. Вчений вважав, що друга група кераміки склалася на основі першої, як можна зрозуміти з його роботи, десь у IV ст. до н. е. і побутувала до II ст. до н. е. У своїй термінології для пам’яток всього скіфського часу він використовував назву „зольнична культура“ (без лапок), яку, начебто, запозичив у В. О. Городцова [47, с. 67]. В ході вивчення слов’яно-руської доби на півночі Лісостепу він відзначив, що “напав на слід зниклої з Поворскля культури”. Кераміка, виявлена в нижніх шарах багатьох пам’яток, видавалася схожою на “пізньозольничну” басейну Ворскли, при цьому була помічена відсутність у матеріалах ранньозольничної кераміки [47, с. 67].

У своїй статті спеціально присвяченій пам’яткам Сейму, дослідник дав розгорнуту характеристику городищ регіону. За матеріалами розвідки 1947 р. І. І. Ляпушкіну у Посейм’ї було відомо 15 городищ із “зольничним” шаром. Крім цього, згадувалося поселення біля с. Литвиновичі, де відповідна кераміка була виявлена Д. Т. Березовцем, та городище біля с. Волинцеве. Західна та східна межа ареалу пам’яток цього типу проходила по Шабалинівському (у гирлі Сейму) та Ратському (дещо східніше Курська) городищах відповідно. При цьому північна межа була для дослідника розмитою, на його думку, населення могло високо підійматися правими притоками Сейму і доходити навіть до верхів’їв Оки. Стратиграфічні спостереження, які були зроблені вченим, показують, що більшість городищ із матеріалами “зольничної культури” мають також нашарування роменської культури. При цьому поєднання із “деснянськими” (юхнівськими) шарами І. І. Ляпушкін помітив лише на Шабалинівському городищі у гирлі Сейму [46, с. 46]. Аналізуючи матеріальний комплекс Посейм’я, дослідник відзначав його належність до “пізньозольничної культури”, але при цьому вказував на окремі особливості: малий відсоток посуду із заціпами, натомість багато посудин із насічками по краю вінця; мізерну кількість мисок; велику кількість неорнаментованого посуду. Така особливість місцевих матеріалів при зіставленні із керамікою „південних регіонів“ дала досліднику підстави

говорити, що подібних рис у „зольничній культурі“ VII – II ст. до н. е. немає. “Вони виходять за межі цих хронологічних рамок, являючись характерними рисами нового, наступного етапу її (“зольничної культури” – О. Б.) розвитку вже в північній смузі, через який південні поселення не проходили” [47, с. 70].

Спираючись на вище описану ситуацію, І. І. Ляпушкін вважав, що населення, яке залишило пам’ятки в північній смузі Лісостепу, могло потрапити туди не раніше IV – II ст. до н. е., а їх появу тут можна пов’язати зі зникненням „зольничних“ пам’яток в басейні Ворскли [46].

Такий варіант реконструкції історії Лівобережжя в епоху раннього залізного віку був розкритикований В. А. Іллінською. Дослідниця віддає пріоритет виділення „зольничної культури“ І. І. Ляпушкіну, відзначаючи, що в термінології В. О. Городцова фігурували лише терміни „зольнична кераміка“, „зольничний культурний шар“ і таке інше, при цьому „зольнична культура“ не вживалася жодного разу [22].

В цьому контексті слід зазначити, що хоча В. А. Іллінська й права стосовно чіткого формулювання, не лише В. О. Городцов використовував феномен зольників у Лісостепу для відокремлення пам’яток кочовиків від місцевих лісостепових землеробів. Наприклад, задля культурної ідентифікації пам’яток землеробського населення Скіфії його використовував Д. В. Шарапов [42] ще у 30-х роках XX ст., задовго до виходу праць І. І. Ляпушкіна. Це питання постало ще на початку XX ст. [70] і багато в чому лишається актуальним до сьогодні. Попри це, використання такого терміну веде до екстраполяції одиничного прояву на все суспільство, що тим самим звужує термін, позбавляючи його конкретного історичного змісту. Також, ймовірно, критика терміну „зольнична культура“ з боку В. А. Іллінської мала не лише методичну мету. Наявність терміну для назви землеробських пам’яток скіфського часу у Лісостепу підкреслювала їх відмінність від степових, а отже, розділяла “єдину скіфську культуру”, на якій довгий час наполягали О. І. Тереножкін та В. А. Іллінська [71].

Незгоду В. А. Іллінської викликали і хронологічні побудови І. І. Ляпушкіна. Для прикладу дослідниця використала пам’ятки басейну Сули, де зовсім відсутній чорнолощений посуд, який І. І. Ляпушкін називає “ранньозольничним”. Таким чином населення мало з’явитися на Посуллі не раніше IV ст. до н. е. Проте антична кераміка з деяких поселенських пам’яток та інвентар курганів, які розташовані в безпосередній близькості до останніх, переконливо датуються часом не пізніше VI ст. до н. е. Що ж стосується пам’яток Сейму, то В. А. Іллінська, хоч і відзначає, що даних про пам’ятки скіфського часу в басейні Сейму-Десни замало, висуває припущення, що І. І. Ляпушкін датує скіфські пам’ятки більш пізнім часом, ніж вони є насправді [22, с. 144].

В 1950 році В. А. Іллінська, яка перед цим працювала на Басівському городищі в Посуллі [26], долучившись до досліджень у Посейм’ї, для розкопок обрала одношарове городище біля с. Ширяєве (Старо-Гончарівське за І. І. Ляпушкіним), на якому невеликі роботи перед цим проводив Д. Т. Березовець [5].

Площа досліджена експедицією В. А. Іллінської складала 160 м². Роботи на городищі показали, що південно-східний край мису був штучно досипаний та вирівняний, а зверху закріплений глинобитною вимосткою. Застосування таких прийомів дослідниця відзначала і на інших городищах скіфського часу у Лісостепу. В ході робіт було відкрито рештки оборонної та житлової споруд. Загалом хронологічні

рамки життя на городищі визначені в межах VI – V ст. до н. е., хоча В. А. Іллінська припускала, що ці рамки можуть бути розширені і на IV ст. до н. е. [27].

Аналізуючи матеріальний комплекс городища, дослідниця відзначала, що окремі риси зближують його з пам'ятками Посулля та Сіверського Дінця. В першу чергу мова йде про вістря стріл, серпи, шпильки, прикраси, які поширені у південніших регіонах, та про кераміку, яка все ж має свої певні особливості. Низка рис, на думку В. А. Іллінської, зближувала комплекс із городищами Десни (юхнівської культури). До числа останніх належать планування городищ, їх малі розміри; відчутна роль рибальства у господарстві, у тому числі велика кількість так званих рибальських грузил; відсутність курганних могильників; наземні житла із великою кількістю стовпових ямок [27]. Слід сказати, що подальшими дослідженнями було встановлено, що подібний тип споруд не є типовим для юхнівської культури, а зустрічається в ній переважно на пізньому етапі [38, с. 35].

Висновки, яких дійшла дослідниця, найкраще навести у вигляді цитати. “Культура сейминських пам'яток настільки своєрідна, що її навряд чи можна вважати однаковою з культурою скіфського часу Лісостепу. Тим менше даних припускати, що вона могла виникнути внаслідок пересування сюди населення з районів Поворскля в час не раніше IV ст. до н. е., як це вважає І. І. Ляпушкін. Скоріше носіями її є самостійне племінне угруповання, що склалося на місцевій основі в час не пізніше, можливо і раніше, кінця VI – початку V ст. до н. е. Своєю матеріальною культурою сейминська група становить ніби проміжну ланку між скіфською культурою в її північно-східному варіанті (Посулля, Сіверський Донець) та юхнівською культурою лісних городищ Десни” [27].

Слід відзначити, що такої думки сама дослідниця дотримувалася недовго. В роботі, присвяченій кераміці скіфських поховань Посулля, вона об'єднує в одну групу кераміку Псла та Сули, при цьому наголошуючи на великій типологічній схожості цього посуду з керамікою Сіверського Дінця [18]. У статті 1955 р., присвяченій питанням походження лісостепових культур раннього залізного віку на Лівобережжі, вперше нею вживається термін “культура посульсько-донецького типу”, але тоді до її ареалу входили лише басейни Сули, Псла та Сіверського Дінця [20]. У більш розширеному варіанті статті, який вийшов вже в 1957 р., до ареалу культури посульсько-донецького типу включається і Посейм'я, яке без якихось застережень постає на рівні з Сулою, Пслем та Дінцем [21, с. 14], а отже, відкидається попередня теза про те, що пам'ятки Сейму склалися на місцевій основі, оскільки сама дослідниця неодноразово наголошувала на тому, що посульсько-донецька культура немає генетичних зв'язків з місцевими культурами попереднього часу, а постає на Лівобережжі у вже складеному вигляді [20; 21].

Протягом 50-х років у Курському Посейм'ї проводили роботи учні М. В. Воеводського. Більшість їх досліджень були спрямовані на вивчення слов'янського та давньоруського періодів. У процесі досліджень часто виявлялися і матеріали, що належали до раннього залізного віку. Однією з таких пам'яток стало Щуклінське городище, матеріали з якого в 1958 р. опублікувала Т. М. Нікольська. Загальна досліджена тоді площа складала 312 м². Аналізуючи кераміку з городища, дослідниця наводить їй широкі аналогії від поселень на Ворсклі до городищ верхньої Оки. Час побутування цієї кераміки вона встановила за двома пряслицями з стінки

червонолакової посудини I ст. н. е. [57, с. 68-70]. Саме ця знахідка ще довго фігурувала в літературі, як аргументація на користь пізнього датування подібних пам'яток.

В 1959 р. з друку вийшла фундаментальна колективна монографія “Нариси стародавньої історії Української РСР”. Розділ присвячений ранньому залізному віку в ній написаний О. І. Тереножкіним. На думку вченого, територія Посейм'я не входила до Скіфії, хоча на карті наведеній у переліку “локальних груп лісостепової культури скіфського часу” вперше зустрічаємо “сейминську”, при цьому ареали мілоградської та юхнівської культур позначені окремо [55, карта 7]. Басейн Сейму він розглядав як контактну зону юхнівської культури з населенням Посулля. За його словами окремі риси як то поховальний обряд (йдеться про кургани біля м. Сосниця) та форми кераміки зближують місцеве населення з Посуллям та Сіверським Дінцем, інші ж – господарство та “певна схожість матеріальної культури” – з юхнівським [55, с. 207].

В 1961 р. побачила світ фундаментальна монографія І. І. Ляпушкіна “Днепровское лесостепное Левобережье в эпоху железа”. В ній великий розділ, майже 30 сторінок, присвячено характеристиці “культури зольників”, її хронологічному і локальному поділу та відповіді на критику В. А. Іллінської. Дослідник активно критикував ідею поділу пам'яток Лівобережжя на окремі локальні варіанти, яка вважалася провідною на той час [59, с. 25]. Він доводив тотожність облаштування могил та поховального інвентарю на території всього Лівобережжя. Різницю у керамічному комплексі продовжував пояснювати різною хронологією. Всі пам'ятки Лівобережжя Іван Іванович розглядав як єдину культуру, наголошуючи на спільному походженні як населення Сули, так і Ворскли. З тексту можна зрозуміти, що до кола цієї культури входили в тому числі і пам'ятки Сейму, де дослідник відзначав певний вплив юхнівської (у термінології автора деснянської) культури [44, с. 28-29].

Загалом свої погляди І. І. Ляпушкін не змінив, він і надалі наполягав на використанні терміну “зольнича культура” та на спільному походженні всього населення Лівобережжя скіфського часу. Що стосується більш ранніх дат для городищ Сейму, запропонованих В. А. Іллінською, він писав, що „зараз складно з'ясувати хто правий“. Важливо також відзначити, що верхню хронологічну межу „зольничної культури“ дослідник опустив до межі ер, спираючись при цьому на матеріали городища Щуклінка про яке згадувалося вище. Цікаво, що існування “зольничної культури” після III – II ст. до н. е. дослідник припускав лише у Посейм'ї [44, с. 48]. Коментуючи матеріальний комплекс з городища Щуклінка, слід сказати, що у роботі Т. М. Нікольської, немає згадки про кераміку юхнівської культури. Очевидно, вона була виявлена пізніше, оскільки надалі городище фігурує в літературі як двошарове [39, с. 123]. Напевно, саме з пізніми шарами юхнівської культури і слід пов'язувати згадані пряслиця.

Виходом праці І. І. Ляпушкіна можна завершити перший період у вивченні пам'яток скіфського часу в Посейм'ї. На той час дослідникам було відомо в регіоні 15 городищ та кілька поселень. Юхнівські матеріали виявлені лише на Шабалинівському городищі, поодинокі знахідки походили з пам'яток біля сіл Ширяєве, Погорілівка та Ліщинівка.

Притаманними особливостями цього етапу стало те, що: більшість робіт науковців спрямовувалася на вивчення пам'яток, які асоціювали з лісостеповими; розгорілася палка дискусія стосовно хронології скіфської культури на Лівобережжі;

внаслідок розкопок Ширяєвського городища здобуто перший добре датований матеріал; були зроблені перші висновки стосовно генези, хронології та етнічної належності пам'яток. Попри розгорнуту критику хронологічних та термінологічних побудов І. І. Ляпушкіна, слід відзначити великий внесок вченого у визначення культурної приналежності більшості пам'яток не лише Посейм'я, а і всього Лівобережжя. Його монографія довго була найповнішим опублікованим каталогом пам'яток, для деяких територій вона лишається такою і до нині. Термін “зольнична культура”, хоч і критикувався та ігнорувався скіфологами, все ж продовжував вживатися деякими вченими, переважно фахівцями з інших епох.

Дослідження пам'яток юхнівської культури в Посейм'ї. Наступний період у вивченні Посейм'я почався з виходом у 1962 р. збірки “*Лесостепные культуры скифского времени*” [48]. Статті Ю. О. Ліпкінга, Р. Ф. Вороніної та А. Є. Аліхової, які вийшли у цій же збірці перевернули уявлення дослідників про Посейм'я в ранньому залізному віці.

Каталог городищ раннього залізного віку в Курському Посейм'ї, опублікований Ю. А. Ліпкінгом, нараховував 47 городищ, при цьому він відзначав, що цифра є не остаточною і кількість пам'яток буде збільшуватися. Для прикладу, у роботі І. І. Ляпушкіна, яка вийшла на рік раніше було відомо про сім городищ на території Курської області. Ю. А. Ліпкінг відзначив невелику площу городищ (до 1 га), описав топографію пам'яток, окреслив їх ареал. Відсутність городищ у східній частині області вчений ще тоді пояснював сусідством цього регіону зі степом, який був заселений кочовиками [43].

А. Є. Аліхова, яка з 1955 р. почала дослідження городищ Посейм'я, провела невеликі роботи на городищах Плаксіно, Кудеярова Гора, Маріца, Моєсєївське, Александровське та Сугровське. Найбільш дослідженою була пам'ятка на Кузіній Горі. В ході її вивчення перед дослідницею постали питання абсолютної хронології окремих комплексів та пошук споруд аналогічних кузіногорським, що й спричинило невеликі дослідження на інших пам'ятках [1, с. 87]. В ході розкопок на території Посейм'я А. Є. Аліхова виділила кілька типів кераміки: груба кераміка з проколами (знаходить аналогії на пам'ятках Лісостепу, належить до VI – V ст. до н. е.) та кузіногорського типу (сеймінський варіант юхнівської культури, віднесена автором до V ст. до н. е.); тонкостінна неорнаментована кераміка (александровського типу, відноситься до IV ст. до н. е.) та за формами така ж як попередня, але орнаментована (плаксінського типу, близька кераміці юхнівської культури Десни та Оки).

Аналізуючи здобутий матеріал, дослідниця запропонувала наступну реконструкцію історії Посейм'я у ранньому залізному віці. В ранній скіфський час у Посейм'я проникають племена, які виготовляли кераміку з проколами. Найранішою їх пам'яткою А. Є. Аліхова вважала нижній шар Ліпінського городища, який належить до VI ст. до н. е. та нижній шар Ширяєвського. Приблизно в V ст. до н. е. в Посейм'я проникають „кузіногорські“ племена. Сама дослідниця, очевидно, пов'язувала походження „кузіногорців“ із бондарихинською культурою Лісостепу, через це не могла однозначно відповісти на питання, чи вперше це населення потрапило у Посейм'я, чи повернулося на свої території. У тому ж V ст. до н. е. на ці терени приходять племена юхнівської культури, які в IV ст. до н. е. займають тут провідне

місце. У своїй роботі дослідниця натякає на те, що переселення в Посейм'я відбувалося з різних частин юхнівського ареалу, чим і пояснюється два типи кераміки – орнаментована та неорнаментована. За Л. В. Артишевською в північних районах Десни в VI ст. до н. е. була поширена неорнаментована кераміка, а в південних орнаментована [1, с. 90–91; 2].

Протягом 60-х років важливі роботи проводила О. Н. Мельниковська. Дослідниця провела розвідки по Сейму, в тому числі й на території Західного Посейм'я. Оглянувши відомі з літератури пам'ятки, вона відзначила наявність на них матеріалів юхнівської культури. Така інтерпретація дала підстави зробити висновок про те, що ареал юхнівської культури доходив і до Західного Посейм'я [51, с. 4]. Кількома роками раніше дослідниця провела невеликі розкопки на городищі біля с. Шабалинів у гирлі Сейму та відзначила переважання „зольничних матеріалів“ над юхнівськими [52, с. 5], проте в опублікованій статті, присвяченій цій пам'ятці, відзначає повну перевагу юхнівських матеріалів та однозначно називає городище юхнівським [53].

Дослідження проведені А. Є. Аліховою та О. Н. Мельниковською в Курському Посейм'ї вперше дали важливий матеріал, який свідчив про юхнівські пам'ятки в цьому регіоні. Щобільше, хронологія запропонована дослідницею похитнула уявлення дослідників про Посейм'я як північну околицю культури посульсько-донецького типу. В усякому разі з боку скіфологів був потрібен перегляд або хронології, або ареалу культури.

Така робота була пророблена В. А. Іллінською протягом 60-х років XX ст. і підсумована у фундаментальній монографії „Скифы Днепровского лесостепного Левобережья“. Дослідниця вважала, що західна частина Посейм'я в межах УРСР, нижче за течією від м. Рильськ, була заселена носіями тієї ж культури, що й на Сулі, Пслі та Сіверському Дінці. Натомість східна частина регіону в межах Курської області виявилася зайнятою юхнівськими племенами. Сейм таким чином виступав прикордонням між населенням лісостепу скіфського часу та юхнівською культурою, які на думку дослідниці, не були ізольовані одна від одної, що і зумовлювало взаємопроникнення елементів обох культур [19, с. 173]. На той момент В. А. Іллінській у Посейм'ї було відомо 11 мисових городищ площею до 1 га. Як показали дослідження Ширяєвського городища та інші дані про контакти з юхнівським населенням, пам'ятки “скіфського типу” тут з'явилися в VI ст. до н. е. За характером культури сейминські городища та селища дослідниця бачила цілком аналогічними поселенням Сули, Псла та Сіверського Дінця. Єдиною відмінністю від південніших регіонів була відсутність курганних некрополів, найпівнічніші з них тягнуться вздовж лівого берега Сейму у його нижній течії, а потім вздовж Десни до самого Чернігова [23, с. 82; 74; 41]. На підставі цього В. А. Іллінська вважала, що типовим для місцевого населення є інший обряд, приводячи в приклад могильник біля с. Долинське, поруч із гирлом Сейму [19, с. 182]. Він являв собою ґрунтовий могильник з безкурганими інгумаціями на невеликій глибині [50].

Такої думки дослідниця дотримувалася до кінця життя. Спочатку вона увійшла в докторську дисертацію, захищену в 1971 р. у Москві [24, а далі була опублікована у фундаментальній монографії у співавторстві з О. І. Тереножкіним „Скифия VII – IV вв.

до н. е.», яка вийшла в 1983 році, вже після смерті авторів [25]. Єдина різниця полягає у тому, що В. А. Іллінська ширше розвинула свої думки стосовно Курського Посейм'я. Так звану „прикордонну зону“, дослідниця і надалі обмежувала течією Сейму від м. Рильськ до гирла, але при цьому пам'ятки вище Рильська називала однозначно юхнівськими, а невелику кількість скіфської кераміки, знайденої на Кузіній Горі, пояснювала контактами двох культур [19, с. 96–97]. Такі взаємини почалися з VI ст. до н. е. і проявилися у великій кількості характерних для Лісостепу виробів на юхнівських городищах Курського Посейм'я та впливах на матеріальний комплекс Ширяєвського городища (залізні гачки, грузила для сітей). Етнічну належність племен, які населяли середнє та нижнє Посейм'я, дослідниця пов'язувала з іншими племенами посульсько-донецького Лісостепу або відзначала їх спорідненість.

Працями В. А. Іллінської можна вважати завершеним другий етап у вивченні скіфських пам'яток Посейм'я. Територію було поділено на два ареали: західний став невід'ємною частиною лісостепових пам'яток зі спільною з ними генезою та матеріальною культурою, але при цьому зі своїми особливостями, викликаними контактами з населенням лісової смуги; східна частина була визнана ареалом юхнівської культури, наявність речей скіфського походження пояснювалася контактами племен, а походження місцевого населення з бондарихинської культури фінальної бронзи. У західній частині так і залишилися відомими всього 11 городищ та кілька невиразних поселень. Численні пам'ятки, виявлені в Курському Посейм'ї, тільки починали вивчатися та чекали на нове осмислення та інтерпретацію.

Дослідження пам'яток лісостепового населення в Східному Посейм'ї. Новий етап у вивченні пам'яток Сейму почався в кінці 60-х років, коли свої роботи на території Курської області розпочала А. І. Пузікова. Основною сферою інтересів дослідниці були пам'ятки Середнього Дону, на яких вона під керівництвом П. Д. Ліберова працювала з 1956 р. Цьому ж регіону присвячена і її кандидатська дисертація, захищена в 1972 р. [17, с. 3]. Здобувши досвід на дослідженнях у Подонні, А. І. Пузікова почала планомірні дослідження на території Посейм'я. З 1969 р. нею досліджувалося городище Нартово, а протягом 1973–1976 років – Маріца.

Підсумовуючи матеріал, отриманий з городища Нартово, дослідниця встановила час існування пам'ятки в широких межах V – III ст. до н. е., а можливо, і VI – III ст. до н. е. Фрагменти амфор належали до елліністичного періоду, а кераміка за аналогіями з інших пам'яток (мається на увазі стратиграфія простежена на Кузіній Горі) відносилася до більш раннього часу. Також відзначалося, що в незначній кількості на городищі була виявлена юхнівська кераміка [66].

Суттєве значення у роботах А. І. Пузікової мало Маріцьке городище. Саме ця пам'ятка стала одним з перших повністю досліджених городищ скіфського часу у Лісостепу. Всього за чотири роки було закладено шість розкопів та дві траншеї загальною площею 3950 м². Загалом досліджено 26 жител, близько ста ям та здійснено перетини захисних споруд. Окрім численних фрагментів кераміки, виявлено рогаті цеглини, глиняні блоки, хлібці, знаряддя праці, стріли, прикраси. Крім цього, на майданчику городища досліджено ґрунтовий могильник, який А. І. Пузікова віднесла до юхнівської культури [65].

На підставі здобутого матеріалу було встановлено, що городище існувало в межах VI – V ст. до н. е. Оскільки, як відзначає дослідниця, комплекс індивідуальних знахідок складався з речей поширених і в лісовій, і у лісостеповій смугах, визначення етнічної належності жителів здійснювалося за допомогою аналізу кераміки. Остання, на думку А. І. Пузікової, знаходить собі прями аналогії у племен Лісостепу, в першу чергу на Сіверському Дінці. Незначна кількість кераміки юхнівської культури та могильник належали до часу не раніше IV ст. до н. е. Отже, реконструкція етнокультурних процесів запропонована А. І. Пузіковою, виглядала наступним чином. Починаючи з VI ст. до н. е. багато городищ були зайняті населенням, яке належало до кола лісостепових культур скіфського часу. В середині V ст. до н. е. місцеве населення під тиском юхнівських племен змушене було залишити обжиті місця. Судячи з шару Маріцького городища, це здійснювалося відносно спокійно, оскільки не виявлено слідів пожеж. Після відходу лісостепового населення життя на деяких городищах типу Маріці припинилося. На багатьох воно тривало, діставши новий вигляд, про що свідчить їх двошаровість. Деякі городища з виключно юхнівським шаром виникли вже після зміни населення і датуються, як правило, IV – III ст. до н. е. [67].

Про припинення життя на пам'ятці свідчать і матеріали могильника юхнівської культури, виявленого тут в ході досліджень. В тілі одного з похованих були знайдені специфічні залізні стріли, поширені у населення Дону в IV – III ст. до н. е. В комплексі з численними випадковими знахідками акінаків у верхів'ях Сейму та Сеймо-Донському межиріччі [15; 63] це дало А. І. Пузіковій підстави висловити думку про ворожнечу, яка існувала між населенням Дону та новими мешканцями Посейм'я [64].

Протягом 1979–1981 років А. І. Пузіковою було повністю досліджено городище Переверзево-І на р. Тускарь. На пам'ятці виявлено 15 жител, а загальна досліджена площа склала понад 4000 м². Знахідки з культурного шару: залізні серпи, ножі, долота, тесла; бронзові стріли, шпильки, браслети, гривна та ін., дозволили датувати період існування пам'ятки в межах VI – V ст. до н. е., можливо кінця VII ст. до н. е. [69; 68].

Розкопки Переверзевського городища та кількох поселень поруч з ним загалом підтвердили попередню думку про зміну населення. Після вказаних робіт, на думку дослідниці, вона стала “твердо встановленим фактом” [68, с. 88]. Навіть щобільше, наявність слідів пожежі в культурному шарі дала підстави говорити про потужний спротив місцевого населення мігрантам з Десни. Закінчення скіфської епохи на Сеймі дослідниця бачила наступним чином. В середині V ст. до н. е. місцеве населення під тиском юхнівських племен з Десни змушене було залишити обжиту територію. Місцями цей процес був відносно мирним, як на Маріці, а в інших супроводжувався військовим спротивом, як на городищі Переверзево. Частина населення була асимільована прибульцями, інші переселилися на нові місця. Одним з найімовірніших регіонів для переселення дослідниця бачила Подоння, відзначаючи при цьому близькість керамічного комплексу та характеру оборонних споруд. Опосередковано на таку гіпотезу вказувала неприязнь між населенням Подоння та юхнівцями Посейм'я, про яку йшлося вище [64, с. 209].

В період досліджень А. І. Пузікової на Сеймі свої роботи на Десні проводила О. М. Мельниковська. В 60 – 70-х роках нею досліджувалися пам'ятки і в басейні Сейму – Шабалинівське городище та поселення біля с. Комаровка. На обох пам'ятках

було виявлено ранньоюхнівський матеріал. Комаровське поселення таким чином стало найпівденнішим поселенням юхнівської культури та першим неукріпленим раннім поселенням у цій частині її ареалу [53]. Що стосується архаїчної кераміки на Шабалинівському городищі, вона дала підстави дослідниці говорити про нього як про “південний юхнівський форпост”, який контролював важливі шляхи по Десні та Сейму. Незначна кількість “лісостепової” кераміки на пам’ятці засвідчила, що вся нижня течія Сейму була заселена юхнівськими племенами [53, с. 102–103].

В 1969 році вийшла стаття Т. М. Нікольської, присвячена її роботам у басейні верхньої Оки. До так званої “зольничної культури” нею було віднесено нижні шари городищ Воротінцево і Лужкі та окремі знахідки кераміки з Воронова, Зайцева, Сінюкова та Лебедки. Пам’ятки, виявлені так далеко на півночі, дослідниця пов’язувала з сейминськими, наводячи прямі аналогії посуду. Така північна межа розселення “скіфоїдних” племен, на думку дослідниці, добре корелюється з північною межею поширення іранських гідронімів та зоною контактів балтів з іранцями, яка простягалася від Сейму до верхньої Оки [56].

Підбиваючи підсумок цього етапу, слід сказати, що після робіт А. Є. Аліхової Східне Посейм’я вважалося класичною територією ареалу юхнівської культури [67, с. 100]. Кераміка, подібна до лісостепової, вважалася місцевою особливістю юхнівської і виділялася просто в окремі типи в складі останньої [1, с. 112] або вважалася наслідком контактів двох груп населення [19]. Масштабні роботи А. І. Пузікової дали підстави говорити, що пам’ятки Сейму залишені населенням, яке належало до кола лісостепових культур скіфського часу на рівні з пам’ятками Подоння чи Посулля. Була поточнена їх хронологія, досить докладно вивчена матеріальна культура, кожен елемент якої було уведено до системи та проаналізовано. Дослідниця висунула припущення щодо причин та характеру зникнення пам’яток у середині V ст. до н. е. та подальшої долі населення, яке їх залишило.

Слід відзначити також, що далеко не всі сучасники позитивно сприйняли висновки, зроблені А. І. Пузіковою, особливо це стосується українських дослідників. У вітчизняній історіографії ніхто з вчених окремо не звертався до вивчення Посейм’я, а у загальних працях з книги в книгу переписувалися застарілі дані, приведені ще В. А. Іллінською. Так у фундаментальних виданнях Археології Української РСР 1971 та 1986 років пам’ятки Сейму подаються як північна околиця посульської групи пам’яток [4; 3]. У виданні 1985 р. дослідникам було відомо у Посейм’ї всього дев’ять городищ, практично всі з них сконцентровані у межах Сумської області. Курське ж Посейм’я виступало на підставі досліджень А. Є. Аліхової, як територія поширення юхнівських пам’яток. Роботи А. І. Пузікової тут навіть не згадуються [3, с. 123].

Іншу картину бачимо у 20-ти томному виданні „Археология СССР“, яке готували переважно вчені Москви та Петербурга. У томі, присвяченому степам європейської частини СРСР в скіфо-сарматський час, у розділі про лісостеп, який писала В. Г. Петренко Посейм’я виступає окремою локальною групою на рівні з іншими лівобережними локальними варіантами. При цьому, до її ареалу включено всю територію басейну Сейму, а побут та матеріальна культура населення описується на підставі комплексного аналізу матеріалів, опублікованих І. І. Ляпушкіним, В. А. Іллінською, А. Є. Аліховою та А. І. Пузіковою [58, с. 75].

Розвиток ідей. Наступний етап у вивченні регіону, по суті, є подальшим розвитком та критикою ідей А. І. Пузікової. Займаючись проблемою походження середньодонської культури скіфського часу, О. П. Медведєв проаналізував матеріал з ранніх городищ регіону та зіставив їх із сусідніми територіями. Досягнуті результати дали підстави вченому говорити про переважно західні відносно Подоння витоки матеріальної культури. Масовий керамічний матеріал, речовий інвентар, прикраси і культові предмети, знаряддя, домобудівництво і оборонні споруди явно тяжіли до пам'яток Дніпровського Лівобережжя, а особливо Сейму. Саме ці елементи склали основне етнокультурне ядро середньодонських племен скіфського часу. Освоєння цього регіону почалося ще на початку VI ст. до н. е., але більшість пам'яток відноситься до V – IV ст. до н. е., тобто якраз часу, коли зафіксовано зникнення відповідних пам'яток у Посейм'ї. Сам дослідник, слідом за А. І. Пузіковою, вважав, що причиною для цього послугував тиск з боку юхнівських племен [49, с. 38].

Паралельно з дослідженнями О. П. Медведєва публікується перший випуск науково-довідкового видання “Археологічна карта Росії”, присвячений Курській області. Передмову та вступ до нього писав відомий московський археолог, очільник Відділу археологічних зводів та карт Інституту археології РАН – О. В. Кашкін. Даючи короткий опис археологічних культур, які були поширені на території Курської області в ранньому залізному віці, вчений спочатку приводить цитату А. І. Пузікової про близьке сусідство та контакти юхнівських і лісостепових племен, а потім, для прикладу, наводить городища Кузіна Гора та Александровське. Перше, як він пише, належить „скіфоїдному“ населенню, а друге – юхнівському. Враховуючи, що відстань між пам'ятками всього 150 м, вчений робить висновок про “близьке та добре сусідство” населення, не надто вдаючись при цьому в питання різночасовості пам'яток та неоднозначності трактування культурної належності населення Кузіної Гори. Таким чином, з тексту можна зрозуміти, що обидві культури з самого початку співіснували на одній території, а з V ст. до н. е., юхнівське населення починає асимілювати лісостепове, яке остаточно зникає до середини того ж століття [39, с. 34-41].

Приблизно такої ж думки дотримувався А. А. Чубур. В ході розвідок у Посейм'ї дослідником обстежувалися кілька мікрорегіонів поруч з м. Курчатів. На одному з двошарових городищ (Чечевізня I), дослідник виявив багатий матеріал, який представлений стрілами, шпильками та браслетами раннього залізного віку. На підставі того, що тичковий орнамент на юхнівському посуді було зроблено тригранним вістря скіфської стріли, автор доходить висновку про те, що городище знаходилося в зоні контактів обох культур. Оскільки це відбувалося в межах одного поселення логічними, на думку дослідника, є і висновки про змішані шлюби, мирне співіснування лісостепового і юхнівського населення, та поступову асиміляцію останнього [72].

В узагальнюючій праці цього ж вченого, присвяченій всьому Курському краю, він більш докладно пояснює свою точку зору. Час появи пам'яток скіфського часу він відносить до початку VII ст. до н. е. Вже на ранньому етапі існування лісостепове населення встановлює близькі контакти з північними сусідами (юхнівцями). Зникнення лісостепових пам'яток А. А. Чубур традиційно відносить до V – IV ст. до н. е., але з причинами цього явища, запропонованими А. І. Пузіковою, вчений не згоден. На його думку, невеликих досліджень на городищі Чечевізня, про яке йшлося вище, досить для

того, щоб говорити про мирне співіснування обох культур. До аргументації, приведеної автором, додався посуд, на якому помітно сліди обміну орнаментацією. Тобто орнаменти “юхнівців” з’являються на скіфському посуді і навпаки. Таке ж явище вчений відзначає і у матеріалах А. І. Пузікової, які вона, очевидно, не помітила. Загалом з тексту зрозуміло, що дослідник бачить появу юхнівського населення в Посейм’ї традиційно в V – IV ст. до н. е., але при цьому відкидає військові сутічки між групами населення, а говорить про їх співіснування та поступову асиміляцію. Як додатковий аргумент, вчений відносить до скіфського часу могильник на Маріцькому городищі, який за вістрями стріл датується IV – II ст. до н. е. Причини відходу лісостепоного і приходу юхнівського населення вчений бачить у змінах клімату і змищенні межі між лісом та лісостепом на південь якраз у середині I тис. до н. е. [73].

Нові дані про пам’ятки Посейм’я з’явилися на початку другого десятиліття XXI ст. Ю. А. Ситий опублікував каталог пам’яток нижнього Посейм’я (у межах Чернігівської області), чим підсумовував розвідки та дослідження, які проводилися тут протягом століття. До переліку потрапило також 14 пам’яток раннього залізного віку [Ситий 2010]. Завдяки цим роботам стало можливим встановити західну межу поширення пам’яток та зону, у якій вони зустрічаються із юхнівськими.

Також пам’ятки скіфського часу згадуються у статтях В. В. Приймака [62; 60; 61; 40]. Він неодноразово називає Сейм північною периферією впливу Більського городища [62; 40; 61], проте не пояснює, що криється за цим терміном. Слід відзначити, що відстань від Більського городища до найближчих пам’яток Сейму понад 130 км, при цьому їх розділяють пам’ятки у басейні Псла та Сули. Якщо включати басейн Сейму до “сфер впливу” одного із городищ гігантів більш логічним претендентом виглядає Басівське городище у Посуллі, а не Більське.

Сучасний стан проблеми. На початку - в середині 2010-х рр. пам’ятки Посейм’я набули нової актуальності. Незалежно вони стали темами дисертацій двох аспірантів (Д. О. Кабанова з Курська, та мосі, яка готувалася на кафедрі археології Києво-Могилянської академії) та плановою темою дослідження Д. В. Каравайка, співробітника відділу археології раннього залізного віку Інституту археології НАН України. У 2012 р. виходить спільна стаття дослідника з Д. С. Гречко, присвячена конкретно Посейм’ю. Саме в цій роботі бачимо подальшу лінію розвитку гіпотези про співіснування обох культур. Появу лісостепоного населення на Сеймі дослідники відносять до другої чверті VI ст. до н. е., тобто синхронно з заселенням Верхнього Дону та Посулля. Тут автори послуговуються матеріалами з городища Кузіна Гора. Нижню хронологічну межу поширення пам’яток визначають другою чвертю V ст. до н. е. При докладному розборі кераміки з Кузіної Гори дослідники приходять до висновку, що навіть нижній шар пам’ятки (кераміка так званого кузіногорського типу) все ж більш “юхнівський” ніж “скіфський”. А отже, на ранньому етапі на городищі проживало змішане населення. Певний натяк на синкретизм вчені помітили у зауваженні А. Є. Аліхової стосовно змішання традицій використання різного роду домішок до керамічного тіста на городищах Кузіна Гора та Кудеярова Гора. Продовжують список аргументів дані, приведені А. А. Чубуром, про які йшлося вище, та зауваження А. І. Пузікової стосовно того, що майже вся юхнівська кераміка Переверзевського городища була виявлена в одному житлі, яке зверху перекривалося шаром із скіфським посудом.

Таким чином, висновки, яких дійшли дослідники, наступні: ареал юхнівської культури на ранньому етапі охоплював все Посейм'я (за виключенням Путивльського; переселення лісостепового населення з півдня призвело до проживання на одних пам'ятках як лісостепового, так і юхнівського населення; причиною переселення була активізація кочовиків у Лісостепу; близько середини V ст. до н. е. лісостепове населення залишає Посейм'я. Зазнала критики також гіпотеза А. І. Пузікової про військове витіснення лісостепового населення "юхнівцями" через відсутність будь-якої зброї в матеріальному комплексі, а отже, і військової організації останніх [17].

Роботи Д. О. Кабанова були присвячені господарству населення скіфського часу Посейм'я [30; 29], металообробці [35], класифікації ножів [33], історії дослідження регіону [30], домобудівництву [28] та структурі розселення [34]. Важливою є праця, присвячена городищу Кузіна Гора. Дослідник доходить висновку про належність пам'ятки до юхнівської культури. Наявність кераміки та речей притаманних для лісостепового населення пояснюється через напрям контактів [32]. Спільну роботу ми підготували в 2018 р. В ній докладно описані різні погляди на питання ідентифікації Кузіної Гори [7].

Починаючи з 2010 року, виходили друком і мої статті, які стосувалися пам'яток Посейм'я. Вони висвітлювали історію дослідження регіону [11, 6], оприлюднювали неопубліковані матеріали [9], розглядали городища [8], господарство населення [14] та проблему поховального обряду [12]. Окрема увага приділялася зв'язку з пам'ятками Псла [13].

Всі ці роботи стали основою для кандидатської дисертації "Пам'ятки скіфського часу Посейм'я". Продовжуючи ідею поділу на локальні варіанти я відстоював позицію того, що ми можемо виділити басейн Сейму, як один з них. Він своєю чергою поділяється на два регіони - Західний та Східний. Відмінності між пам'ятками стосуються передовсім поширення перлинного орнаменту на заміну традиційних проколів на пам'ятках Східного Сейму. Цей показник в основному варіюється в межах 40-60% на відміну від західної групи, в якій він рідко перевищує 3%. Загалом початок появи пам'яток можна віднести до середини-другої половини VI ст. до н.е. Цей процес відбувся в усьому регіоні практично одночасно та є частиною великого процесу складання пам'яток лісостепу усього Лівобережжя. Відмінність в матеріальній культурі тут можна пояснити різним демографічним фундаментом регіонів, з окрема в Західній частині ми маємо пам'ятки VIII - VII ст. до н.е. З початком V ст. до н. е. Східне Посейм'я поступово запусіває. Можна припустити переселення частини населення у Подоння та на Верхній Псел де з цього самого часу ми бачимо подібні за матеріальною культурою пам'ятки. Поселення та городища Західного Сейму у V ст. до н. е. продовжують існувати, а їх зникнення як в більшості регіонів Лівобережжя припадає на кінець VI - початок III ст. до н.е [10].

Починаючи з 2012 р. починає працювати Путивльська археологічна експедиція, очолювана Д. В. Каравайко. Впродовж чотирьох польових сезонів спочатку проводилися обстеження та шурфування пам'яток регіону, а з 2017 р. розпочалися розкопки Ширяєвського городища [36]. Впродовж цього періоду виходить низка робіт дослідника, які в кінцевому результаті виливаються в монографію "Городища скіфського часу Путивльського Посейм'я" та підсумкову статтю [37]. За цей час дослідником була обстежена велика кількість пам'яток та проведені ґрунтовні розкопки

на Ширяєвському городищі, які дозволили розділити його шар на три горизонти та на репрезентативній вибірці античного посуду та стріл уточнити датування кожного з них.

Загалом погляди дослідника дещо змінилися. Він продовжує лінію запропоновану ще В. А. Іллінською за матеріалами розкопок того ж Ширяєвського городища. Спираючись на помітну кількість уламків посуду юхнівської культури та інших предметів пов'язаних із нею Д. В. Каравайко відстоює позицію близьких контактів між населення Сейму та Десни й стверджує про змішані шлюби та загалом перемішування населення. Також реактуалізуються припущення ще А. А. Чубура про те, що вагому роль в житті регіону могли відігравати кліматичні зміни, зокрема зниження рівня води у річках, що призвело до неможливості життя на розташованих на високих корінних берегах городищах [36, с. 35].

Хоча дослідник правомірно відзначає недостатність даних, з його робіт можна зрозуміти наступну реконструкцію подій. У другій - третій чверті VI ст. до н. е. відбувається залюднення усього Посейм'я, пам'ятки цього періоду відомі у Курській та Путивльській частинах басейну. В кінці VI - третій чверті V ст. до н. е. пам'ятки Курського Посейм'я практично зникають, в той час як у Путивському продовжується життя. Останнім етапом є кінець V - IV ст. до н. е., шари Ширяєвського городища цього часу [36, с. 36].

Підсумки. Підбиваючи підсумок еволюції поглядів на пам'ятки Посейм'я, можна намітити загальну тенденцію. Перші роботи (І. І. Ляпушкін) розглядали весь басейн Сейму як ареал “зольничної культури” Лісостепу. Час появи пам'яток відносився до IV ст. до н. е., а початковим ареалом було Поворскля. В. А. Іллінська розкритикувала хронологічні побудови І. І. Ляпушкіна, час появи пам'яток віднесла до VI ст. до н. е., а їх походження пов'язала з попередніми культурами доби бронзи. Пізніше, після досліджень А. Є. Аліхової, пам'ятки в Курській області асоціювалися виключно із юхнівською культурою, наявність кераміки лісостепового типу пояснювалась контактами племен, а Середнє Посейм'я було включено до ареалу лівобережної культури посульсько-донецького типу. Подальші дослідження А. І. Пузікової довели все ж лісостеповий характер пам'яток в межах Курського Посейм'я. При цьому встановлено час їх зникнення тут – середина V ст. до н. е. Причиною цього явища дослідниця бачила військове витіснення населення прийшлим юхнівським. У російській історіографії ця думка загалом була сприйнята позитивно, але почала критикуватися в кінці 90-х років фахівцями з інших епох (слов'яно-руського часу та кам'яної доби). Українськими дослідниками нові відкриття зроблені А. І. Пузіковою довгий час ігнорувалися і домінуючою була гіпотеза висловлена В. А. Іллінською ще в кінці 60-х років. Але саме представники київської школи розвинули критику поглядів А. І. Пузікової та запропонували гіпотезу співіснування обох культур від самого початку. Військове витіснення одного населення іншим категорично відкидалося.

Після початку системних робіт у вигляді дисертацій та планових тем ситуація докорінно змінилася. Причиною цьому стала публікація нових матеріалів з пам'яток та опрацювання відомих даних на сучасному рівні. Нові дослідження у регіоні та передовсім розкопки Ширяєвського городища дозволили не лише отримати нові матеріали, але й уможливили суттєве поточнення даних про пам'ятки.

Література і джерела

1. Алихова А. Е. Древние городища Курского Посеймья. *Материалы и исследования по археологии*. 1962. № 113: Лесостепные культуры скифского времени. С. 86-129.
2. Артишевская Л. В. Разведка в верховьях Десны. *Краткие сообщения Института истории и материальной культуры*. 1957. № 68. С. 84-89.
3. Археология Украинской ССР: в 3 т. Киев: Наукова думка, 1986. Т. 2: Скифо-сарматская и античная археология / за гл. ред. І. І. Артеменко. 592 с.
4. Археологія Української РСР: у 3 т. Київ: Наукова думка, 1971. Т. 2: Скіфсько-сарматська та антична археологія / заг. ред. С. М. Бібіков. 504 с.
5. Березовець Д. Т. Дослідження слов'янських пам'яток на Сеймі в 1949-1950 рр. *Археологічні пам'ятки*. 1955. Т. V. С. 58-61.
6. Билинский О. О. К истории изучения памятников скифского времени в Среднем Посеймье и современное состояние проблемы. *Материалы и исследования по археологии днепровского левобережья*. 2012. Вып. IV. С. 110-117.
7. Билинский О., Кабанов Д. Планировка поселений и домостроительство населения скифского времени в бассейне Сейма. *RA, serie nouă*. vol. XIV, nr. 2, 2018, pp. 13-26.
8. Білінський О. О. Городища скіфського часу в Дніпровському Лівобережному Лісостепу: загальна характеристика, каталог, типологія. *Археологія і давня історія України*. 2018. № 1 (26). С. 213–234.
9. Білінський О. О. Матеріали скіфського часу з городища біля с. Воргол // Археологія: спадок віків. Матеріали міжнародної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. Київ, 2010. С. 89–93.
10. Білінський О. О. Пам'ятки скіфського часу на Сеймі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук док. філософії: спец. 07.00.04 «Археологія». Київ, 2019. 23 с.
11. Білінський О. О. Пам'ятки скіфського часу Посейм'я // Археологічні дослідження в Україні: здобутки і перспективи: Збірник матеріалів міжнародної студентської археологічної конференції. Кам'янець-Подільський, 2010. С. 56-59.
12. Білінський О. О. Проблема поховального обряду населення скіфського часу Посейм'я. *Археологія і давня історія України*. 2019. № 4 (33). С. 255–262.
13. Білінський О. О., Кабанов Д. О. Пам'ятки скіфського часу у верхів'ях Псла. *Археологія і простір. Археологія і давня історія України*. 2015. Вип. 4 (17). С. 122-127.
14. Білінський О. О., Яхімовіч К. Господарство населення скіфського часу на Сеймі за даними геоінформаційного вивчення природних умов та пам'яток. *Археологія і давня історія України*. 2018. № 1 (26). С. 280–292.
15. Воронина Р. Ф. О некоторых кинжалах и акинаках Курской области. *Материалы и исследования по археологии*. 1962. № 113: Лесостепные культуры скифского времени. С. 130-134.
16. Гречко Д. С., Каравайко Д. В. Об этнокультурных процессах в Посеймье в скифское время. *Сіверщина в історії України*. Вип. 5. 2012. С. 55-60.
17. Зорин А. В., Стародубцев Г. Ю. Анна Ивановна Пузикова: жизнь в археологии. *Материалы и исследования по археологии Днепровского Левобережья*. 2012. Выпуск IV. С. 3-23.
18. Ильинская, В. А. Керамика скифских погребений Посулья. *Вопросы скифо-сарматской археологии* (по материалам конференции ИИМК АН СССР 1952 г.). Москва: АН СССР. С. 168-186.
19. Ильинская В. А. Некоторые вопросы генезиса юхновской культуры. *Советская археология*. 1969. № 2. С. 85-103.
20. Ильинская В. А. О происхождении культур раннежелезного века в лесостепном Левобережье. *Краткие сообщения института археологии*. 1955. Вып. 4. С. 106-108.
21. Ильинская В. А. О происхождении культур раннежелезного века на левобережье среднего Днепра. *Краткие сообщения Института истории и материальной культуры*. 1957. Вып. 70. С. 14-27.
22. Ильинская В. А. По поводу так называемой «зольничной культуры». *Краткие сообщения Института истории и материальной культуры*. 1950. Вып. XXXIV. С. 142-146.
23. Ильинская В. А. Скифские навершия из окрестностей Чернигова. *Краткие сообщения института археологии*. 1962. Вып. 12. С. 82-84.
24. Ильинская В. А. Скифский период в Днепровском Лесостепном Левобережье: автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра истор. наук: Москва, 1971. 56 с.

25. Ильинская В. А., Тереножкин А. И. Скифия VII – IV в. до н.э.: монография. Киев: Наукова думка, 1983. 379 с.
26. Іллінська В. А. Басівське городище. *Археологія*. 1965. Т. XVIII. С. 48-76.
27. Іллінська В. А. Городище скіфського часу на р. Сейм. *Археологія*. 1953. Т. VIII. С. 109-122.
28. Кабанов Д. О. Домостроительство населения Посеймья в эпоху раннего железного века // Исторические чтения – 2012: Материалы конференции аспирантов, магистров, студентов специалитета и бакалавриата исторического факультета КГУ, 25–26 апреля 2012 года. Курск, 2012. С. 25-30.
29. Кабанов Д. О. Животноводство и охота населения Курского Посеймья в эпоху раннего железного века. *Верхнедонской археологической сборник*. Вып. 6. 2014. С. 373-378.
30. Кабанов Д. О. Земледелие населения Посеймья в эпоху раннего железного века // Древности средне-западной России и сопредельных территорий: Материалы XXVIII международной студенческой археолого-этнографической конференции 24–25 мая 2012 года. Брянск, 2012. С. 51–54.
31. Кабанов Д. О. История изучения памятников раннего железного века в Курском Посеймье // Исторические чтения – 2014: Материалы научной конференции с международным участием (22–24 апреля 2014 г.). Курск, 2014. С. 86-91.
32. Кабанов Д. О. К вопросу о культурной принадлежности городища Кузина Гора // Ломоносов-2014: Материалы международного молодежного научного форума. Москва: МГУ имени М.В. Ломоносова, 2014. С. 1-3. URL: https://conf.msu.ru/archive/Lomonosov_2014/2576/2200_70244_0d0e21.pdf
33. Кабанов Д. О., Балашов А. А. Классификация ножей скифского Посеймья // Человек, общество, государство: история и современность: материалы молодежного научного форума с международным участием. Курск: Курск. гос. ун-т, 2013. С. 7-13.
34. Кабанов Д. О. Структура расселения носителей скифоидных и юхновских культур в Посеймье // Студенческий потенциал в исторической науке: материалы научной студенческой конференции (13–14 декабря 2011 г.). Курск, 2012. С. 22-27.
35. Кабанов Д., Балашов А. Традиции металлообработки населения Курского Посеймья // Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи: матеріали XII міжнародної студентської наукової археологічної конференції (Чернівці, 11–14 квітня 2014 р.). Чернівці: Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка, 2014. С. 54-57.
36. Каравайко Д. В. Городища скіфського часу Путивльського Посейм'я (Путивльська археологічна експедиція 2012-2021 рр.): монографія. Київ: ІА НАН України. 2023. 280 с.
37. Каравайко Д. В. Городища скіфського часу середньої течії р. Сейм. *Археологія*. 2023. № 1. С. 20-39.
38. Каравайко Д. В., Горбаненко С. А. Господарство носіїв юхнівської культур: монографія. Київ: Наукова думка, 2012. 304 с.
39. Кашкин А. В. Археологическая карта России: Курская область. Часть 1: научно-справочное издание / за ред. Ю. В. Краснова. Москва: Институт археологии РАН, 1998. 304 с.
40. Коротя О. В., Осадчий Є. М., Приймак В. В. Нові дані про городища кургани північно-західного і північно-східного секторів округи та ареалу впливу Більського городища. *Пам'ятки археології північно-західного і західного секторів округи Більського городища (I тис. до н.е. – I тис. н.е.)*. 2010. С. 17-27.
41. Косолапов А. Ф., Шекун А. В. Исследование курганов III – I тыс. до н. э. на северо-западе Черниговщины. *Археологічні старожитності Подесення*. 1995. С. 86-89.
42. Лепьошкін О. Д. Директор Путивльського краєзнавчого музею Дмитро Васильович Шарапов. *Путивльський краєзнавчий збірник*. 2009. Вип. 5. С. 29-40.
43. Липкинг Ю. А. . Городища эпохи раннего железного века в Курском Посеймье. *Материалы и исследования по археологии*. 1962. № 113. С. 134-141.
44. Ляпушкин И. И. Днепровское Лесостепное Левобережье в эпоху железа. *Материалы и исследования по археологии*. 1961. №104. 384 с.
45. Ляпушкин И. И. Из истории Левобережной Украины в эпоху железа. *Советская археология*. 1949. Т. XI. С. 385-395.
46. Ляпушкин И. И. Поселения зольничной культуры («скифов-пахарей») в северной полосе днепровского лесостепного Левобережья (по материалам исследований 1947 г. в бассейне р. Сейма). *Советская археология*. 1950. №XII. С. 41-65.

47. Ляпушкин И. И. Поселения зольничной культуры «скифов-пахарей» в бассейне Сейма. *Краткие сообщения Института истории и материальной культуры*. 1949. Вып. XXVII. С. 67–71.
48. *Материалы и исследования по археологии*: сб. науч. раб. / гл. ред. А. И. Мелюкова. Москва: Издательство Академии наук, 1962. № 113: Лесостепные культуры скифского времени. 152 с.
49. Медведев А. П. К вопросу о происхождении среднедонской культуры скифского времени. *Российская археология*. 1998. № 2. С. 22-39.
50. Мельниковская О. Н. Могильник у села Долинское Черниговской области. *Краткие сообщения Института истории и материальной культуры*. 1950. Вып. XXXIV. С. 70-74.
51. Мельниковская О. Н. Отчет о работах Деснинского отряда ИА АН СССР в 1968 г. *НА ІА НАН України* (Науковий архів Інституту археології Національної Академії Наук України). 1968\85.
52. Мельниковская О. Н. Отчет о работах Юхновского отряда Приднепровской экспедиции за 1965 год. *НА ІА НАН України* (Науковий архів Інституту археології Національної Академії Наук України). 1965/48.
53. Мельниковская О. Н. Шабалиновское городище. *Краткие сообщения института археологии*. 1975. Вып. 142. С. 98-104.
54. Морачевський Я. М. Щоденник археологічної рекогносцировки в південній частині Глухівщини. 1931. *НА СОКМ* (Науковий архів Сумського обласного краєзнавчого музею).
55. Нариси стародавньої історії Української РСР: монографія / за гл. ред. Бібікова С. М. Київ: Видавництво академії наук Української РСР, 1959. 632 с.
56. Никольская Т. Н. О поселениях раннего железного века в бассейне Десны и верхней Оки (К вопросу о балто-иранском контакте). *Краткие сообщения института археологии*. 1969. Вып. 119. С. 14-23.
57. Никольская Т. Н. Щуклинское городище. *Краткие сообщения Института истории и материальной культуры*. 1958. Вып. 72. С. 66-78.
58. Петренко В. Г. Локальные группы скифообразной культуры лесостепи Восточной Европы. *Стени европейской части СССР в скифо-сарматское время*. 1989. 464 с.
59. Погребова Н. Н. Состояние проблем скифо-сарматской археологии в конференции ИИМК АН СССР в 1952 году. *Вопросы скифо-сарматской археологии*. 1954. С. 3-38.
60. Приймак В. В. Из истории полевых исследований памятников у с. Волынцево (к 50-летию открытия). *Русский сборник*, 8, Т. 2. 2016. С. 47-52.
61. Приймак В. В. К вопросу о северных пределах Геродотовой Скифии. *Феномен Більського городища*. 2016. С. 35-45.
62. Приймак В. В. Окремі аспекти історії Північного Сходу Дніпровського лівобережжя I тис. до н.е. – початок II тис. н.е. *Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи*. 1996. С. 164-169.
63. Пузикова А. И. Акинак из с. Ключ Курской обл. *Древности Евразии в скифо-сарматское время*. 1984. С. 210-213.
64. Пузикова А. И. Городища скифского времени Среднего Подонья и Курского Посеймья. *Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи*. 1996. С. 199-210.
65. Пузикова А. И. Городище Марица – памятник лесостепных культур скифского времени в Посеймье (по итогам работ 1973 – 1974 гг.). *Советская археология*. 1978. № 3. С. 183-197.
66. Пузикова, А. И. Городище у дер. Нартово под Курском. *Вопросы древней и средневековой археологии Восточной Европы*. 1978. С. 49-56.
67. Пузикова А. И. Марицкое городище в Посеймье: монография. Москва: Наука, 1981. 121 с.
68. Пузикова А. И. Памятники скифского времени бассейна р. Тускарь (Посеймье): монография. Москва, 1997. 126 с.
69. Пузикова А. И. Раскопки городища Переверзево I в 1979 г. *Краткие сообщения института археологии*. 1982. Вып. 170. С. 96-102.
70. Спицын А. А. Курганы скифов-пахарей. *Императорская археологическая комиссия*. 1918. Вып. 65. С. 87 – 143.

71. Тереножкин А. И. Скифская культура. *Материалы и исследования по археологии*. 1971. №177: Проблемы скифской археологии. С. 15-23.
72. Чубур А. А. Курский край: Эпоха раннего металла: монография. Курск: Курский государственный педагогический университет, 2001. 251 с.
73. Чубур А. А. Микрорегионы Чечевизня, Дроняево и Колпаково. 2000. URL: <http://old-kursk.ru/events/sh080118.html>.
74. Шекун А. В. Курганы посульской группы на территории Черниговщины. *Проблемы археологии Сумщины*. 1989. С. 46-47.

References

1. Alikhova A. E. Drevnie gorodishcha Kurskogo Poseym'ya. *Materialy i issledovaniya po arkheologii*. 1962. № 113: Lesostepnye kul'tury skifskogo vremeni. S. 86-129.
2. Artishevskaya L. V. Razvedka v verkhov'yakh Desny. *Kratkie soobshcheniya Instituta istorii i material'noy kul'tury*. 1957. № 68.S. 84-89.
3. Arkheologiya Ukrainy SSR: v 3 t. Kiev: Naukova dumka, 1986. T. 2: Skifo-sarmatskaya i antichnaya arkheologiya / za gl. red. I. I. Artemenko. 592 s.
4. Arkheologiya Ukrainy RSR: u 3 t. Kyiv: Naukova dumka, 1971. T. 2: Skifsko-sarmatska ta antychna arkheologiya / zah. red. S. M. Bibikov. 504 s.
5. Berezovets D. T. Doslidzhennia slovianskykh pamiatok na Seimi v 1949-1950 rr. *Arkheolohichni pamiatky*. 1955. T. V. С. 58-61.
6. Bilinskiy O. O. K istorii izucheniya pamyatnikov skifskogo vremeni v Srednem Poseym'e i sovremennoe sostoyanie problemy. *Materialy i issledovaniya po arkheologii dneprovskogo levoberezh'ya*. 2012. Vyp. IV. S. 110-117.
7. Bilinskiy O., Kabanov D. Planirovka poseleniy i domostroitel'stvo naseleniya skifskogo vremeni v bassejne Seyma. *RA, serie nouă*. vol. XIV, nr. 2, 2018, pp. 13-26.
8. Bilynskiy O. O. Horodyshecha skifskoho chasu v Dniprovskomu Livoberezhnomu Lisostepu: zahalna kharakterystyka, kataloh, typolohiia. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*. 2018. № 1 (26). S. 213–234.
9. Bilynskiy O. O. Materialy skifskoho chasu z horodyshecha bilia s. Vorhol // *Arkheolohiia: spadok vikiv. Materialy mizhnarodnoi konferentsii studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh*. Kyiv, 2010. S. 89–93.
10. Bilynskiy O. O. Pamiatky skifskoho chasu na Seimi: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk dok. filosofii: spets. 07.00.04 «Arkheolohiia». Kyiv, 2019. 23 s.
11. Bilynskiy O. O. Pamiatky skifskoho chasu Poseimia // *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini: zdobutky i perspektyvy: Zbirnyk materialiv mizhnarodnoi studentskoi arkheolohichnoi konferentsii*. Kamianets-Podil'skyi, 2010. S. 56-59.
12. Bilynskiy O. O. Problema pokhvalnoho obriadu naselennia skifskoho chasu Poseimia. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*. 2019. № 4 (33). S. 255–262.
13. Bilynskiy O. O., Kabanov D. O. Pamiatky skifskoho chasu u verkhiv'akh Psla. *Arkheolohiia i prostir. Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*. 2015. Vyp. 4 (17). S. 122-127.
14. Bilynskiy O. O., Yakhimovich K. Hospodarstvo naselennia skifskoho chasu na Seimi za danymy heoinformatsiinoho vyvchennia pryrodnykh umov ta pamiatok. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*. 2018. № 1 (26). S. 280–292.
15. Voronina R. F. O nekotorykh kinzhalakh i akinakakh Kurskoy oblasti. *Materialy i issledovaniya po arkheologii*. 1962. № 113: Lesostepnye kul'tury skifskogo vremeni. S. 130-134.
16. Grechko D. S., Karavayko D. V. Ob etnokul'turnykh protsessakh v Poseym'e v skifskoe vremya. *Sivershchina v istorii Ukraini*. Vip. 5. 2012. S. 55-60.
17. Zorin A. V., Starodubtsev G. Yu. Anna Ivanovna Puzikova: zhizn' v arkheologi. *Materialy i issledovaniya po arkheologii dneprovskogo levoberezh'ya*. 2012. Vypusk IV. S. 3-23.
18. Il'inskaya, V. A. Keramika skifskikh pogrebeniy Posul'ya. *Voprosy skifo-sarmatskoy arkheologii* (po materialam konferentsii IIMK AN SSSR 1952 g.). Moskva: AN SSSR. S. 168-186.
19. Il'inskaya V. A. Nekotorye voprosy genezisa yukhnovskoy kul'tury. *Sovetskaya arkheologiya*. 1969. № 2. S. 85-103.
20. Il'inskaya V. A. O proiskhozhdenii kul'tur rannezhelaznogo veka v lesostepnom Levoberezh'e. *Kratkie soobshcheniya instituta arkheologii*. 1955. Vyp. 4. S. 106-108.

21. Il'inskaya V. A. O proiskhozhdenii kul'tur rannezheleznoho veka na levoberezh'e srednego Dnepra. *Kratkie soobshcheniya Instituta istorii i material'noy kul'tury*. 1957. Vyp. 70. S. 14-27.
22. Il'inskaya V. A. Po povodu tak nazyvaemoy «zol'nichnoy kul'tury». *Kratkie soobshcheniya Instituta istorii i material'noy kul'tury*. 1950. Vyp. KhKhKhIV. S. 142-146.
23. Il'inskaya V. A. Skifskie navershiya iz okresnostey Chernigova. *Kratkie soobshcheniya instituta arkheologii*. 1962. Vyp. 12. S. 82-84.
24. Il'inskaya V. A. Skifskiy period v Dneprovskom Lesostepnom Levoberezh'e: avtoref. dis. na soiskanie uchenoy stepeni d-ra istor. nauk: Moskva, 1971. 56 s.
25. Il'inskaya V. A., Terenozhkin A. I. Skifiya VII – IV v. do n.e.: monografiya. Kiev: Naukova dumka, 1983. 379 s.
26. Illinska V. A. Basivske horodyshche. *Arkheolohiia*. 1965. T. XVIII. S. 48-76.
27. Illinska V. A. Horodyshche skifskoho chasu na r. Seim. *Arkheolohiia*. 1953. T. VIII. S. 109-122.
28. Kabanov D. O. Domostroitel'stvo naseleniya Poseym'ya v epokhu rannego zheleznoho veka // *Istoricheskie chteniya – 2012: Materialy konferentsii aspirantov, magistriv, studentiv spetsialiteta i bakalavriata istoricheskogo fakul'teta KGU, 25–26 aprelya 2012 goda*. Kursk, 2012. S. 25-30.
29. Kabanov D. O. Zhivotnovodstvo i okhota naseleniya Kurskogo Poseym'ya v epokhu rannego zheleznoho veka. *Verkhnedonskoy arkheologicheskoy sbornik*. Vyp. 6. 2014. S. 373-378.
30. Kabanov D. O. Zemledelie naseleniya Poseym'ya v epokhu rannego zheleznoho veka // *Drevnosti sredne-zapadnoy Rossii i sopredel'nykh territoriy: Materialy XXVIII mezhdunarodnoy studencheskoy arkheologo-etnograficheskoy konferentsii 24–25 maya 2012 goda*. Bryansk, 2012. S. 51–54.
31. Kabanov D. O. Istoriya izucheniya pamyatnikov rannego zheleznoho veka v Kurskom Poseym'e // *Istoricheskie chteniya – 2014: Materialy nauchnoy konferentsii s mezhdunarodnym uchastiem (22–24 aprelya 2014 g.)*. Kursk, 2014. S. 86-91.
32. Kabanov D. O. K voprosu o kul'turnoy prinaldzhnosti gorodishcha Kuzina Gora // *Lomonosov-2014: Materialy mezhdunarodnogo molodezhnogo nauchnogo foruma*. Moskva: MGU imeni M.V. Lomonosova, 2014. S. 1-3. URL: https://conf.msu.ru/archive/Lomonosov_2014/2576/2200_70244_0d0e21.pdf
33. Kabanov D. O., Balashov A. A. Klassifikatsiya nozhey skifskogo Poseym'ya // *Chelovek, obshchestvo, gosudarstvo: istoriya i sovremennost': Materialy molodezhnogo nauchnogo foruma s mezhdunarodnym uchastiem*. Kursk: Kursk. gos. un-t, 2013. S. 7-13.
34. Kabanov D. O. Struktura rasseleniya nositeley skifoidnykh i yukhnovskikh kul'tur v Poseym'e // *Studencheskiy potentsial v istoricheskoy nauke: Materialy nauchnoy studencheskoy konferentsii (13–14 dekabrya 2011 g.)*. Kursk, 2012. S. 22-27.
35. Kabanov D., Balashov A. Traditsii metaloobrabotki naseleniya Kurskogo Poseym'ya // *Seredn'ovichni starozhitnosti Tsentral'no-Skhidnoi Evropii: Materiali XII mizhnarodnoi students'koi naukovoï arkheologichnoi konferentsii (Chernigiv, 11–14 kvitnya 2014 r.)*. Chernigiv: Chernigivs'kiy natsional'niy pedagogichniy universitet imeni T.G. Shevchenka, 2014. S. 54-57.
36. Karavaiko D. V. Horodyshcha skifskoho chasu Putyvlskoho Poseimia (Putyvlska arkheolohichna ekspedytsiia 2012-2021 rr.): monografiia. Kyiv: IA NAN Ukrainy. 2023. 280 s.
37. Karavaiko D. V. Horodyshcha skifskoho chasu serednoi techii r. Seim. *Arkheolohiia*. 2023. № 1. S. 20-39.
38. Karavaiko D. V., Horbanenko S. A. Hospodarstvo nosiiv yukhnivskoi kultur: monografiia. Kyiv: Naukova dumka, 2012. 304 s.
39. Kashkin A. V. Arkheologicheskaya karta Rossii: Kurskaya oblast'. Chast' 1: nauchno-spravochnoe izdanie / za red. Yu. V. Krasnova. Moskva: Institut arkheologi RAN, 1998. 304 s.
40. Korotia O. V., Osadchyi Ye. M., Pryimak V. V. Novi dani pro horodyshcha kurhany pivnichno-zakhidnoho i pivnichno-skhidnoho sektoriv okruhy ta arealu vplyvu Bil'skoho horodyshcha. *Pamiatky arkheolohii pivnichno-zakhidnoho i zakhidnoho sektoriv okruhy Bil'skoho horodyshcha (I tys. do n.e. – I tys. n.e.)*. 2010. S. 17-27.
41. Kosolapov A. F., Shekun A. V. Issledovanie kurganov III – I tys. do n. e. na severo-zapade Chernihovshchyny. *Arkheolohichni starozhytnosti Podessennia*. 1995. S. 86-89.
42. Lieposhkin O. D. Dyrektor Putyvlskoho kraieznavchoho muzeiu Dmytro Vasylovych Sharapov. *Putyvlskiy kraieznavchyi zbirnyk*. 2009. Vyp. 5. S. 29-40.
43. Lipking Yu. A. Gorodishcha epokhi rannego zheleznoho veka v Kurskom Poseym'e. *Materialy i issledovaniya po arkheologii*. 1962. № 113. S. 134-141.

44. Lyapushkin I. I. Dneprovskoe Lesostepnoe Levoberezh'e v epokhu zheleza. *Materialy i issledovaniya po arkheologii*. 1961. №104. 384 s.
45. Lyapushkin I. I. Iz istorii Levoberezhnoy Ukrainy v epokhu zheleza. *Sovetskaya arkheologiya*. 1949. T. XI. S. 385-395.
46. Lyapushkin I. I. Poseleniya zol'nichnoy kul'tury («skifov-pakharey») v severnoy polose dneprovskogo lesostepnogo Levoberezh'ya (po materialam issledovaniy 1947 g. v bassejne r. Seyma). *Sovetskaya arkheologiya*. 1950. №XII. S. 41-65.
47. Lyapushkin I. I. Poseleniya zol'nichnoy kul'tury «skifov-pakharey» v bassejne Seyma. *Kratkie soobshcheniya Instituta istorii i material'noy kul'tury*. 1949. Vyp. XXVII. S. 67–71.
48. *Materialy i issledovaniya po arkheologii: sb. nauch. rab. / gl. red. A. I. Melyukova*. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk, 1962. № 113: Lesostepnye kul'tury skifskogo vremeni. 152 s.
49. Medvedev A. P. K voprosu o proiskhozhdenii srednedonskoy kul'tury skifskogo vremeni. *Rossiyskaya arkheologiya*. 1998. № 2. S. 22-39.
50. Mel'nikovskaya O. N. Mogil'nik u sela Dolinskoe Chernigovskoy oblasti. *Kratkie soobshcheniya Instituta istorii i material'noy kul'tury*. 1950. Vyp. XXXIV. S. 70-74.
51. Mel'nikovskaya O. N. Otchet o rabotakh Desninskogo otryada IA AN SSSR v 1968 g. *NA IA NAN Ukrainy* (Naukoviy arkhiv Institutu arkheologii Natsional'noi Akademii Nauk Ukrainy). 1968/85.
52. Mel'nikovskaya O. N. Otchet o rabotakh Yukhnovskogo otryada Pridneprovskoy ekspeditsii za 1965 god. *NA IA NAN Ukrainy* (Naukoviy arkhiv Institutu arkheologii Natsional'noi Akademii Nauk Ukrainy). 1965/48.
53. Mel'nikovskaya O. N. Shabalinovskoe gorodishche. *Kratkie soobshcheniya instituta arkheologii*. 1975. Vyp. 142. S. 98-104.
54. Morachevskiy Ya. M. Shchodennyk arkheolohichnoi rekhnostsyrovky v pivdennii chastyni Hlukhivshchyny. 1931. *NA SOKM* (Naukoviy arkhiv Sumskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu).
55. *Narysy starodavnoi istorii Ukrainy RSR: monohrafiia / za hl. red. Bibikova S. M.* Kyiv: Vydavnytstvo akademii nauk Ukrainy RSR, 1959. 632 s.
56. Nikol'skaya T. N. O poseleniyakh rannego zheleznoho veka v basejne Desny i verkhney Oki (K voprosu o balto-iranskom kontakte). *Kratkie soobshcheniya instituta arkheologii*. 1969. Vyp. 119. S. 14-23.
57. Nikol'skaya T. N. Shchuklinskoe gorodishche. *Kratkie soobshcheniya Instituta istorii i material'noy kul'tury*. 1958. Vyp. 72. S. 66-78.
58. Petrenko V. G. Lokal'nye grupy skifoobraznoy kul'tury lesostepi Vostochnoy Evropy. *Stepi evropeyskoy chasti SSSR v skifo-sarmatskoe vremya*. 1989. 464 s.
59. Pogrebova N. N. Sostoyanie problem skifo-sarmatskoy arkheologii v konferentsii IIMK AN SSSR v 1952 godu. *Voprosy skifo-sarmatskoy arkheologii*. 1954. S. 3-38.
60. Priymak V. V. Iz istorii polevykh issledovaniy pamyatnikov u s. Volyntsevo (k 50-letiyu otkrytiya). *Russkiy sbornik*, 8, T. 2. 2016. S. 47-52.
61. Priymak V. V. K voprosu o severnykh predelakh Gerodotovoy Skifii. *Fenomen Bil's'kogo gorodishcha*. 2016. S. 35-45.
62. Priymak V. V. Okremi aspekty istorii Pivnichnoho Skhodu Dniprovsoho livoberezhzhia I tys. do n.e. – pochatok II tys. n.e. *Bil'ske horodyshche v konteksti vyvchennia pamiatok rannoho zaliznoho viku Yevropy*. 1996. S. 164-169.
63. Puzikova A. I. Akinak iz s. Klyuch Kurskoy obl. *Drevnosti Evrazii v skifo-sarmatskoe vremya*. 1984. S. 210-213.
64. Puzikova A. I. Gorodishcha skifskogo vremeni Srednego Podon'ya i Kurskogo Poseym'ya. *Bil'ske horodyshche v konteksti vyvchennia pamiatok rannoho zaliznoho viku Yevropy*. 1996. S. 199-210.
65. Puzikova A. I. Gorodishche Maritsa – pamyatnik lesostepnykh kul'tur skifskogo vremeni v Poseym'e (po itogam rabot 1973 – 1974 gg.). *Sovetskaya arkheologiya*. 1978. № 3. S. 183-197.
66. Puzikova, A. I. Gorodishche u der. Nartovo pod Kurskom. *Voprosy drevney i srednevekovoy arkheologii Vostochnoy Yevropy*. 1978. S. 49-56.
67. Puzikova A. I. Maritskoe gorodishche v Poseym'e: monografiya. Moskva: Nauka, 1981. 121 s.
68. Puzikova A. I. Pamyatniki skifskogo vremeni baseyna r. Tuskar' (Poseym'e): monografiya. Moskva, 1997. 126 s.
69. Puzikova A. I. Raskopki gorodishcha Pereverzevo I v 1979 g. *Kratkie soobshcheniya instituta arkheologii*. 1982. Vyp. 170. S. 96-102.

70. Spitsyn A. A. Kurgany skifov-pakharey. *Imperatorskaya arkheologicheskaya komissiya*. 1918. Вып. 65. S. 87 – 143.

71. Terenozhkin A. I. Skifskaya kul'tura. *Materialy i issledovaniya po arkheologii*. 1971. №177: Problemy skifskoy arkheologii. S. 15-23.

72. Chubur A. A. Kurskiy kray: Epokha rannego metalla: monografiya. Kursk: Kurskiy gosudarstvennyy pedagogicheskiy universitet, 2001. 251 s.

73. Chubur A. A. Mikroregiony Checheviznya, Dronyaevo i Kolpakovo. 2000. URL: <http://old-kursk.ru/events/sh080118.html>.

74. Shekun A. V. Kurgany posul'skoy grupy na territorii Chernigovshchiny. *Problemy arkheologii Sumshchiny*. 1989. S. 46-47.

Oleh O. BILYNSKYI
(*National University of "Kyiv-Mohyla Academy"*)

HISTORY OF RESEARCH ON SCYTHIAN PERIOD SITES IN THE SEYM RIVER BASIN: PANORAMA OF WORKS AND THOUGHTS

Abstract. *This article explores the history of theoretical frameworks adopted by researchers concerning the historical and cultural processes that occurred during the Scythian period in the Seym River basin. The research history is divided into several periods, each examining the thoughts of leading authors, their arguments, and the context in which researchers prepared their works, formulated hypotheses, and integrated them into the overall research framework of that period.*

These periods include:

– The research period of I. I. Liapushkin, who considered the Seym basin as part of the Zolnichna culture he identified.

– A. Ye. Alikhova's studies, describing a series of sites of the Jukhnovo culture in the region, shaping the perception of Kursk Seym region as the territory of its distribution.

– A. I. Puzikova's works, investigating sites typical for the entire Left Bank Forest-Steppe of the Scythian period in the Kursk Seym region, leading to the identification of a separate Seym variant on the Left Bank.

– Development and critique of A. I. Puzikova's ideas by researchers from the 1980s to the 2000s.

– Contemporary research on this topic and the current dominant theoretical constructs.

The main focus is on the chronology of the sites, the description of their characteristic features by researchers, the idea of dividing Left Bank sites into local variants, singling out a specific Seym variant, the history of the region's population, and the cultural processes during the Scythian period.

Keywords: *historiography, Seym River Basin, Scythian era, prehistory, forest-steppe, settlements*

Отримано 01.12.2023 р.

Прийнято до друку 12.12.2023 р.

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК (UDC) 94 (437+477)(161=2)"1921–1939": 378.14

DOI: <https://doi.org/10.21272/starovyna.2023.63.2>

ЗУБКО О. Є. *

**НЕФОРМАЛЬНЕ СПІЛКУВАННЯ ПРЕДСТАВНИКІВ
УКРАЇНСЬКОГО ЕМІГРАЦІЙНОГО ОСЕРЕДКУ МІЖВОЄННОЇ
ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ (1921–1939 рр.)**

Анотація. Неформальне спілкування в українському еміграційному середовищі міжвоєнної Чехословаччини – це, насамперед, чутки та плітки як особливий підвид людського спілкування, що розвивається незалежно від ставлення до нього з боку людства й змістовний феномен функціонування тієї або іншої інформації, котрий суттєво впливає на форми самовираження певних масових настроїв й суспільної думки та є ефективним каналом керування останніми. Еміграційні чутки та плітки антибільшовицької частини еміграційного осередку міжвоєнної ЧСР розглянуті не тільки крізь призму тієї або іншої інформації (інформаційного контенту), а й крізь призму певних рівнів комунікації, котрі не тільки дозволяли безпечно адаптуватися в нових життєвих реаліях, а й були яскравими індикаторами «своїх-чужих». Чутки в середовищі української міжвоєнної празької еміграції були найбільш поширеним каналом неформального спілкування. Тоді як плітки стосувалися переважно тих, хто мав яскраво виражене хобі, вади у зовнішності або поведінці.

Ключові слова: український еміграційний осередок, міжвоєнна Чехословаччина, чутки, плітки, неформальне спілкування.

Неформальне спілкування – досить багатогранне. Не вистачить паперу, сил та часу аби перерахувати всі ті теми, котрі воно охоплює. Це і тематичні розмови про погоду, сім'ю, фільми, книги, прогулянки, переживання, стосунки, захворювання; це і жанрові повідомлення новин, дискусії, сварки, вираження симпатій та інше. Тобто, неформальне спілкування, оминаючи соціальні статуси й ролі, акцентує свою увагу на людських взаєминах і відносинах. Тут уперед виходить емоційна, а не цільова (раціональна) сторона. В українському еміграційному осередку в міжвоєнній Чехословаччині неформальне спілкування вирізнялося двома окремими формами: чутками та плітками.

Чутки та плітки з одного боку – особливий підвид людського спілкування, котрий існує та розвивається незалежно від ставлення до нього з боку людства. З другого боку – це основний змістовний феномен функціонування тієї або іншої інформації, котрий суттєво впливає на форми самовираження певних масових настроїв й суспільної думки, і котрий, в свою чергу, є ефективним каналом керування останніми.

* Зубко Ольга Євгенівна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії та археології Донецького національного університету імені Василя Стуса (Вінниця), ORCID 0000-0002-7052-1472.

Наукові розвідки з окресленої тематики – відсутні. Варто відзначити тільки упорядковану збірку Василя Габора «Летіло 40 сорок: літературні анекдоти про відомих письменників, художників, політиків та мистецькі й суспільно-політичні події 20-30-х рр. XX ст.» [1].

Метою дослідження є розгляд еміграційних чуток і пліток антибільшовицької частини еміграційного осередку міжвоєнної ЧСР не тільки крізь призму тієї або іншої інформації (інформаційного контенту), а й крізь призму певних рівнів комунікації, котрі не тільки дозволяли безпечно адаптуватися в нових життєвих реаліях, а й були яскравими індикаторами «своїх-чужих».

Чутки – це своєрідний «тіньовий світ», особливі джерела інформації, зазвичай не зовсім достовірні та такі, які передаються «по-секрету» виключно в усній формі. В середовищі української міжвоєнної пражської еміграції вони були найбільш поширеним каналом неформального спілкування. Їхня цінність полягала в тому, що вони передавали неофіційну інформацію про «другий світ» й «людей, котрі жили по-іншому в тому другому світі». А оскільки це була прихована інформація, то вона ніби залучала людей до таємниці, дозволяла відчувати себе «обраними», тобто, структурувала людей на дійсно «своїх» та «чужих».

Життя представників українського антибільшовицького еміграційного осередку, котрі внаслідок програшу Національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. опинилися на чехословацьких теренах, можна умовно розділити на декілька періодів: 1921–1925, 1925–1928, 1929–1935, 1936–1939 рр.

1921–1925 рр. характеризуються побутуванням в середовищі еміграції так званої «концепції швидкого повернення» – вірою в те, що ось-ось більшовизм занепаде і стане можливим повернення додому. Тому більшість чуток і пліток цих років оберталися навколо питань різноманітних причин програшу Національно-визвольних змагань й передбачень можливих шляхів занепаду більшовизму. Так, наприклад, через чутки відносно тих або інших причин програшу, добряче діставалося Григорію Микитовичу Сидоренку (1874–1924) – директору бібліотеки Української господарської академії в Подєбрадах у 1922–1924 рр. Колишній міністр пошт і телеграфу Української Народної Республіки був свого часу головою делегації УНР на Паризькій мирній конференції. Отож, як відзначала еміграція, «мав багато здорового кумівського розуму, яким, на жаль, і вирішував найскладніші політично-дипломатичні проблеми». (Сидоренко-інженер не розумівся у закордонній політиці, не знав законів дипломатії, не володів жодною іноземною мовою. – О. З.) Так, наприклад, на зауваження щодо невідповідності смокінгу довгої полинялої фіолетової краватки («*comme il faut*» («не так як треба» – О. З.), Григорій Микитович спокійно відповідав, «що Україна має свою стару культуру і не мусить в усьому наслідувати Францію». Проте, коли Сидоренка поплутали із возним делегації (водієм – О. З.), він страшенно обурювався: «Бачите, які ці «ваші» французи інтелігентні. Не вміють відрізнити мене, дипломата, від нашого Івана» [1, с. 26].

В середовищі українського пражського еміграційного осередку пліткувалося також про те, що пан голова не гребував й «красним слівцем». Так на запитання Клемансо, адресоване Олександрю Яковичу Шульгину ((1889–1960) – члену «української мирової делегації», з 1921 р. ще й голові Української надзвичайної

дипломатичної місії УНР у Франції; у 1923–1927 рр. професору Українського вільного університету та Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова) щодо того, коли б довелося Україні обирати, то кого б вона вибрала Росію чи Польщу, Сидоренко безцеремонно в присутності усіх зауважив: «Про...рали справу!» [1, с. 11].

1925–1928 рр. були «роками поворотництва». Життя засвідчувало, що більшовизм не конає, а, навпаки, «розправляє крила», отож, частина вихідців, втомлена міжпартійними чварами, винесеними і в еміграцію, а ще більше безгрошів'ям й невпевненістю у своєму соціальному статусі, окрилена НЕПом та «українізацією», поверталася додому. Більшість поважних «поворотників» у своє виправдання відкрито говорили про власні образи на лідерів українського визвольного руху. Чи не найбільше діставалося голові українських есерів у міжвоєнній ЧСР Микиті Шаповалу (1882–1932), в котрому вбачали ледь не диктатора, ще й додавали, що краще «хай пан узурпатор» ходить кладовищем, яке так полюбає, та виголошує свої соціалістичні ідеї й претензії мертвим» [2, с. 167].

Від поважних «поворотників» не відставала й бунтарська молодь. Галина Мазуренко-Боголюбова (1901–2000) – відомий український художник й представник «Празької поетичної школи», котрий перший докторат захистила в УВП ім. М. Драгоманова в 1929 р., а другий – в Українському вільному університеті в 1944 р., а на той час – лектор кафедри Д. Антоновича в УВУ, – згадувала про таку чутку: «Перебралися наші й не наші хлопці через кордони різними шляхами. Попросили кімнати. Їм дали. Хто вчився, а хто й малював у «Мистецькій академії». Не дуже й переживали. Ті, хто малював, мали тільки картки на обіди. Але ж малювати потрібно було й натуру!? Що робити? На натурщицю грошей, звісно, не було. Ось і згодилися один одному позувати почергово, щоб нікому образливо не стало. Кожен з хлопців був по-своєму красивим. Один статурою нагадував Аполлона, отож домальовували йому аполлонівське. Інший був як Ахілл.... Ну й, відповідно, пішли малюнки один краще другого. Підхарчуються хлопці в столові Громадського комітету, борщу та хліба (й того, й того досхочу!), й далі малювати. Все було добре та спокійно певний час. Парубки не відчували над собою біди та і Шаповал радів, що в осередку мистецтвом цікавляться, що не палять та не пиячать, що цигарки вимінюють на вугілля та папір. Задоволений цією обставиною Шаповал тільки пригладжував свої вуса, які нагадували вуса моржа. Проте, з часом, осередком, а так завжди буває, почали котитися чутки. Балакали різне. Шаповал спершу їм не йняв віри, а потім гепнув кулаком по столі й вирішив навідатися до «Мистецької академії» особисто. Побачене його ошелешило. Шаповал... вибухнув. Ні, він не сказав: «Вибачте, в громадській установі такого бути не може!». Він бухнув по-українському: «Ану, геть звідси, халамидники! Щоб духу вашого тут не було!». Так Академія лишилася «без протекції», а хлопців позбавлено борщу та хліба» [2, с. 187].

1929–1935 рр. – період, коли в міжвоєнній Чехословаччині згорнулася *Ruská rotocná akce*, а країною покотилася світова економічна криза. Все це негативно позначилися на фінансовому та матеріальному становищі українських вихідців. Тому основна маса чуток в ці вже роки стосувалася працевлаштування. Усіх цікавило: де можна було працювати, за яку оплату та який термін? Багато хто бідкався зі свого або

чужого життя-буття. «В 1933–1937 роках, – пригадував Валентин Сім'янець (1899–1992) – «чорний запорожець», скульптор, в празький період інженер-гідротехнік, – всю Республіку справді було поділено на зони, про які ходили чутки. В зонах визначено було платню нефаховим робітникам. З Центру з Праги розходилися круги аж до Карпатської України. Центр, Прага – робітникові за годину праці 2.20 корон, а в Карпатській Україні – 1.2 корони. Заробітку грубого аж 88 корон в місяць, з відрахуванням – 80 корон...» [3, с. 160].

Тоді як 1937–1939 рр. були, фактично, роками, коли в двері українських вигнанців стукала Друга світова війна.

Щодо ж пліток, то вони, власне, тотожні чуткам, проте різниця між ними все ж існує. Чутки, зазвичай, стосуються більшої кількості людей, а плітки – лише деяких. Чутки – емоційніші, а плітки мають більш «особистісний» характер, вони інформативніші й насичені великою кількістю деталей. Чутки частіше недостовірні, а плітки несуть інформацію як правдиву, так і неправдиву; перевірену або ні, або ще таку, яка схожа на те, що таке може бути. В когорті українських вихідців у міжвоєнній ЧСР плітки, здебільшого, торкалися тих, хто мав виражене хобі або якісь прикметні (виразні) особливості у зовнішності або в поведінці.

Наприклад, професор УГА Яків Михайлович Моралевич (1878–1961) – учасник 1-го Конгресу українських націоналістів (1929 р.), «Головний контрольний» ОУН (з 1929 р.) – крізь і завжди спізнювався. «В перші часи існування Української Господарської Академії в Подєбрадах, за браком помешкань для аудиторій, були вийняти салю (залу – О. З.) в готелю «Народний Дім», поруч з реставрацією (рестораном – О. З.) (у тій салі ввечері збиралися реставраційні гості). Ця салія, між іншим, була призначена й на виклади торговельної арифметики на Економічно-Кооперативному факультеті, яку й викладав доц. Я. Моралевич. Одною з «прикмет» доц. Моралевича була та, що він стало спізнювався на лекції. Отож, одного разу він теж спізнився. Вскочив захакавшись до аудиторії, на ходу сказав «Добрий день» і відразу почав на дошці наводити приклади з курсу своїх лекцій. Те, що в салі сиділа лише одна людина, для нього не було дивиною, бо студенти дуже не радо ходили на цей курс. Вже доходить година лекції... Раптом особа, що сиділа в салі, підноситься: «Декуї, пане професоре! Єште-бих пословхал, ен не мам часу! Ма уцта!» Виявляється, що до салі випадково зайшов якийсь чех, зажадав «гальбу» (пиво – О. З.) й знічев'я прослухав лекцію доц. Я. Моралевича» [1, с. 146].

Пліткувалося в празькому еміграційному середовищі і про схильність до перевірок всього та всіх професора Бориса Миколайовича Мартоса (1879–1977) – українського громадсько-політичного діяча, вченого-економіста, кооператора та педагога. «Проф. Б. Мартос дуже популярно викладав свої лекції з курсу теорії кооперації, й це студентам, серед яких більша частина була бувших студентів російських високих шкіл, не подобалося й вони стало з цього глузували.... Одного разу під час викладу проф. Б. Мартос, як приклад уважливості кооператора до своїх обов'язків, навів, що крамар (торгівець, продавець якогось товару – О. З.), зачинаючи на колодку крамницю, мусить перед відходом посмикати за колодку, щоб переконатися, чи справді він її замкнув. Студенти з цього вже надто популярного прикладу тільки сміялися. (Маємо зауважити, що сам професор Мартос не раз,

зачиняючи двері власного будинку, миттєво відчиняв їх, щоб перевірити, чи не забув він у будинку ключі. – О. З.). Але по кількох днях трапилася пригода – хтось обікрав студентську кооперативну крамницю, бо колодка не була замкнена..... На другий день під час викладу проф. Б. Мартос звернувся до слухачів: «Ось кажуть, що професор Мартос такий і сякий, дурниці на лекції верзе. А я казав, щоб за колодку посмикати! А ось не почухали – й кооперативу обікрали, – триумфуючи заявив він!» [1, с. 147].

«Знали» «українські пражани» і про те, що професор Сергій Васильович Бородаєвський (1870–1942) – відомий український державний діяч та економіст – дуже упереджено ставився з якоїсь (відомої тільки йому – О. З.) причини до євреїв. А ще як і письменник Василь Королів, був не здатний до вивчення мов. Бородаєвський щодня їздив з Праги до Подебрад потягом на лекції. І ось: «Одного разу повертаючись з Подебрад, зустрічається він із знайомим чехом. Під час балачки чех і питає професора: «Пане професоре! Як то їж зажділі вашу Академію? («Зажділі» – чеською «облаштували». – О. З.)). «Та де там зажидали?, – обурюється професор, – лише двох жидів тільки й маємо, а вже кажуть зажидали!» [1, с. 147].

Український літературознавець та мовознавець, громадсько-політичний діяч Олександр Михайлович Колесса (1867–1945) відзначався життєвою хитрістю (в народі про таких казали й кажуть «практичний господарник» – О. З.), а ще неабияк повсюдно хизувався своєю донькою – видатною піаністкою Любкою Колесою (1892–1997). «У Празі робили кілька літ тому ювілей проф. Ол. Колесси. (Йдеться про 1932 р., коли відзначалося 65-річчя з дня його народження як професора Карлового університету та голови Комітету допомоги для українських і білоруських студентів в ЧСР. – О. З.). У Львові чули ми з цього приводу таку розмову. «Не хотів би я бути у шкурі головного ювілейного референта. Про що він буде говорити? Про ті твори, про які Колесса мав написати...» «Може говорити про найкращий твір Колесси, який він має ось-ось видати». «Про який?» «Про його доньку Любку» [1, с. 12].

За свідченням тих же «українських пражан», відзначався сарказмом до життя і людей, а ще любов'ю до товариства й пива (та інших напоїв) відомий громадсько-політичний діяч та поет Олександр Олесь (Олександр Іванович Кандиба (1878–1944)). Так, у 1936 р. вийшла оригінальна саркастична відповідь-епіграма О. Олеся на книгу професора Сергія Павловича Шелухіна (1964–1938) – видатного вченого та юриста – «Звідкіля походить Русь – теорія кельтського походження Київської Русі». Олесь написав: «Звідкіля походить Русь, / Я судити не берусь, / Ні мені, ні їй не шкодить, / Звідкіля вона походить [1, с. 12].

Пліткувалося й про Івана Огієнка (1882–1972) – українського науковця, громадського й церковного діяча, єпископа ППЦ, предстоятеля УГПЦК. Бо його, переважно, «розігрували» в еміграційній пресі. «Професор Іван Огієнко аби зміцнити свій авторитет здав докторат у чеському Брні, однак у пресі з'явилися сенсаційні звістки, що його зробили почесним доктором у швейцарському Берні.....». А 1 квітня 1937 р. замайоріла й поготів цікава вісточка, що Королівський Інститут в Лондоні вибрав його своїм почесним членом «за заслуги в ділянці пропаганди милозвучності європейських мов». Цікаво, що цю інформацію передрукував чернівецький часопис «Час» [1, с. 91].

Отже, певна позитивність та виправданість чуток і пліток в українському еміграційному середовищі міжвоєнної Чехословаччини, не позбавленого цих явищ,

свідчила про релаксацію людей, котрі часто-густо втомлювалися від занадто офіційних норм спілкування та потребували змін емоцій (на кшталт «вихлюпу емоцій» на футбольному чи хокейному матчі). Рятуючись від одних емоцій, емігранти звільняли свою психіку для інших і цим емоційно перебудовувалися та розвивалися.

Література і джерела

1. Летіло 40 сорок: літературні анекдоти про відомих українських письменників, митців, політиків та мистецькі й суспільно-політичні події 20–30-х рр. XX ст. / упоряд. та літ. ред. В. Габор. Львів: ЛА «Піраміда», 2015. 170 с.
2. Мазуренко Г. Шлях творчих зусиль. Скит поетів. Лондон [б. м. в.], 1971. 214 с.
3. Сім'янцев В. Інженер-емігрант в Чехо-Словаччині (1929–1945). Buenos Aires – Philadelphia: В-во Юліана Середяка, 1978. 241 с.

References

1. Letilo 40 sorok: Literaturni anekdoty pro vidomykh ukrainykykh pysmennykiv, myttsiv, politykiv ta mystetski y suspilno-politychni podii 20-30-kh rr. XX st. [40 magpies flew] / uporiadn. V. Habor. Lviv: LA «Piramida», 2015. 170 s. [in Ukrainian].
2. Mazurenko H. Shliakh tvorchykh zusyul. Skyt poetiv. [The path of collective efforts. Hermitage of poets]. London [b. m. v.], 1971. 214 s. [in Ukrainian].
3. Sim'iantsev V. Inzhener-emihrant v Chekho-Slovachchyni (1929–1945). [Emigrant engineer in Czechoslovakia (1929–1945)]. Buenos Aires – Philadelphia: V-vo Yuliana Serediaka. 1978. 241 s. [in Ukrainian].

OLHA Ye. ZUBKO

(Vasyl Stus Donetsk National University, Ukraine)

INFORMAL COMMUNICATION OF REPRESENTATIVES OF THE UKRAINIAN EMIGRATION OF INTERWAR CZECHOSLOVAKIA (1921–1939)

Abstract. *Informal communication in the Ukrainian emigration environment of the interwar Czechoslovak Republic is, first of all, rumours and gossips. Rumours and gossips are a special subtype of human communication that develops regardless of attitude toward it. Rumours and gossips are also a substantive phenomenon of the functioning of information. Rumours and gossips affect the self-expression of moods and public opinion. Rumours and gossips are a channel for controlling moods and public opinion.*

Rumours and gossips in the Ukrainian anti-Bolshevik emigration of the interwar Czechoslovak Republic were considered not only through the prism of different information, but also through different levels of communication, which marked own and others, helped them to adapt. If rumours were the most common channel of informal communication among the Ukrainian interwar Prague emigration, then gossips mainly concerned those who had pronounced hobbies, defects in appearance or behaviour.

Key words: *Ukrainian emigration, interwar Czechoslovakia, rumours, gossips, informal communication.*

Отримано 22.11.2023 р.

Прийнято до друку 01.12.2023 р.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК (UDC) 327 (73:510)

DOI: <https://doi.org/10.21272/starovyna.2023.63.3>

ГОНЧАРЕНКО А. В. *

**АМЕРИКАНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ
США ЩОДО КНР, 1949–1991 рр.**

***Анотація.** У статті розглянуто американську історіографію зовнішньої політики США щодо Китаю в 1949–1991 рр. Висвітлюються основні дослідницькі тенденції в американській історіографії. Проаналізовані погляди американських дослідників на зовнішню політику США щодо КНР у 1949–1991 рр. Більше 70 років коло постійних наукових проблем в американській історіографії фокусувалося на зовнішній політиці США, її принципах, пріоритетах та механізмах. Американські вчені не були затиснуті в ідеологічні рамки, що позначалося на історичних дослідженнях. Це також сприяло історикам США досліджувати актуальні проблеми, відкривати нові джерела, що вплинуло на розвиток американської синології. З метою відображення основних тенденцій проаналізовані узагальнюючі та окремі роботи з проблематики. Встановлено взаємозв'язок між ідеологічним кліматом та орієнтацією в історіографії.*

***Ключові слова:** США, КНР, Китай, КР, Тайвань, зовнішня політика, американсько-китайські відносини, історіографія, синологія.*

У другій половині ХХ ст. американсько-китайські відносини займали одне з головних місць у світовій політиці. Протягом десятиліть історичні шляхи США і КНР зближувалися, розходилися, а інколи перепліталися найхимернішим чином. Стосунки між цими країнами визначалися внутрішньополітичними та зовнішньополітичними тенденціями їх розвитку, взаємодія яких призводила до співпраці і протистояння, періодів нормалізації двосторонніх відносин і гострої конфронтації. Всі ці процеси відкладали свій відбиток не лише на специфіку американсько-китайських стосунків, але і на співвідношення світових політичних сил.

Історичний аналіз подій другої половини ХХ ст. показує, що цей період можна охарактеризувати як час тісної взаємодії між Вашингтоном і Пекіном. Найбільш яскравим свідченням цього процесу є співпраця двох країн у складних умовах «холодної війни» і намагання зберегти безпековий характер системи міжнародних відносин тієї епохи.

Цілком природно, що вченими різних країн проводились і проводяться ґрунтовні дослідження зовнішньої політики США. Однією з найбільш потужних течій в історичній науці, представники якої займалася вивченням історії США, була

* Гончаренко Анатолій Володимирович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Сумського державного університету, Scopus Author ID: 57219146753, ORCID: 0000-0003-4281-8735.

американська історіографія. Саме тому необхідною умовою для проведення якісного дослідження зовнішньої політики США щодо КНР у 1949–1991 рр. є аналіз американської історіографії проблематики.

Зовнішньополітична стратегія США є не лише практичною реалізацією курсу в різних функціональних сферах, але і результатом взаємодії різних елементів системи, тому нами будуть розглянуті найбільш значущі роботи, які присвячені не лише зовнішній політиці США щодо Китаю протягом періоду, що досліджується, але і іншим факторам, які впливали на її реалізацію. Американськими дослідниками не було написано загальних робіт, в яких аналізувалися б відразу всі основні напрямки американської політики стосовно КНР. Праці вчених США стосувалися зовнішньополітичних, дипломатичних, військово-політичних, економічних, соціальних та інших проблем китайської політики США.

Аналізуючи американську історіографію проблеми, що досліджується, необхідно враховувати наявність серед учених різних точок зору на політику США щодо Китаю, а також і на КНР. Активізація в 60–70-х рр. XX ст. у США досліджень різних аспектів розвитку Китаю, поява робіт з історії та культури цієї країни, їх широкий спектр та різноманітна проблематика – все це детермінувало появу нових наукових шкіл в американській синології. Проте позиції кожної з шкіл не зовсім чітко окреслені, тому навіть у наш час поділ американських учених на основі різних ідеологічно-політичних уподобань, підходів, тем та напрямків їх досліджень на окремі групи є умовним і виправданим лише з урахуванням подібності поглядів у контексті основних проблем, принципів та методів досліджень. Базовим критерієм класифікації та диференціації американської науки міжнародних відносин та історії зовнішньої політики, а також приналежності дослідника до будь-якої течії, є ставлення вченого до зовнішньополітичного курсу, який реалізується адміністрацією президента США.

Розгляд американської історіографії зовнішньої політики США щодо КНР у 1949–1991 рр. необхідно розпочати з фундаментальних робіт американських учених, які присвячені питанням міжнародних відносин, зовнішньої політики США, а також дослідженню провідних шкіл та напрямів американської зовнішньополітичної думки. Серед цих праць, перш за все, необхідно виокремити роботи Г. Моргентгау, Р. Таккер, Т. Паттерсона, Дж. Болла, Дж. Геддіса [86; 88; 15; 32; 7; 45].

Проблему реформування системи розробки, контролю та виконання зовнішньополітичних рішень у США досліджено в роботах С. Херша і Дж. Стоессінгера [64; 115].

У праці Дж. Ермана висвітлено зв'язок ідеологічних поглядів неоконсерваторів з політикою США щодо країн Азії у 80-х рр. XX ст. [36]. На думку вченого, пошуки нового підґрунтя союзницьких відносин у сукупності з ідеєю захоплення проамериканських режимів повністю реалізувати ідеї демократії призвели до того, що захоплення до демократичного розвитку стало однією з провідних складових частин курсу США щодо КНР у період президентства Р. Рейгана.

Другу групу робіт сформували праці провідних американських дослідників історії відносин між США та Китаєм – Г. Моргентгау, Р. Блюм, А. Барнет, Ф. Даллес, С. Бачрак, Л. Пуріфой, Дж. Армстронг, С. Левайн, Дж. Гарвер, В. Стуек,

Дж. Фербанка, Н. Такер, Л. Кушніц, Г. Хардінг, А. Валдрон, Г. Гуднайт, Р. Фут, Т. Крістенсен, Дж. Грассо, Дж. Холдрідж, Р. Росс, Д. Свідмор, К. Ліберталь, Р. Сатгер, Д. Лемптон, Н. Ковачі, Р. Сюеттінгер, Дж. Гаддіс, Е. Гох, В. Коен, А. Фредберг і Р. Бадер [87; 16; 12; 8; 27; 10; 34; 5; 93; 3; 82; 48; 49; 117; 40; 128; 127; 130; 76; 92; 133; 57; 42; 26; 57; 69; 99; 2; 95; 111; 83; 123; 122; 124; 79; 78; 74; 118; 45; 51; 31; 44; 6].

Саме роботи представників цієї групи, які були присвячені формуванню зовнішньополітичного курсу Вашингтона в Азії, дипломатичній історії відносин між США і Китаєм, еволюції політики США щодо КНР, сформували основний корпус досліджень американських учених. Ці дослідження містять багатий фактичний матеріал, отриманий завдяки використанню китайських першоджерел, матеріалів американської служби радіоперехоплення в Гонконгу, відомостей тайванської розвідки, а також газет та періодичних видань КНР.

Г. Хінтон з позицій консерватизму підтримував американську політику «стримування» Китаю, а також зміцнення зв'язків з Китайською Республікою (КР) на Тайвані та недопущення прийняття КНР до Ради Безпеки ООН [68; 67].

Серед робіт цієї групи цікавість викликають праці представників критичного напрямку американської синології, які негативно розглядали політику Білого Дому щодо Пекіну в 60–70-х рр. ХХ ст., наголошуючи на стратегічних помилках в китайській політиці Вашингтону в 40–50-х рр. ХХ ст., які призвели до втрати Китаю як потенційного союзника США в Азії. Характерною рисою цього напрямку була критика політики «стримування та ізоляції» КНР, а також нерішучості американського істеблішменту в питанні нормалізації американсько-китайських відносин. Деякі представники критичного напрямку вихваляли особистість та ідеї Мао Цзедуна, вважаючи маоїзм єдиною прийнятною ідеологією для Китаю.

У цьому контексті необхідно виокремити роботи Е. Клабб, Дж. Сервіс, Б. Такман, Р. Коена, які визнавали можливість встановлення контактів з Пекіном та офіційного визнання комуністичного Китаю ще наприкінці 40 – на початку 50-х рр. ХХ ст. [29; 30; 102; 125; 75].

У межах цієї групи працювала значна кількість американських дослідників, які були прибічниками поміркованого курсу щодо КНР. Ці вчені представляли, переважно, ліберальну частину американського академічного середовища, яка прагнула забезпечити прийнятну для США ревізію зовнішньополітичної стратегії. Прибічники поміркованого курсу визнавали неадекватність застарілих концепцій та підходів щодо Китаю, посилення позицій Пекіну у світі, а також формування нової зовнішньополітичної доктрини КНР унаслідок посилення націоналістичних позицій у китайському керівництві.

У контексті поміркованого підходу можна виділити дослідницьку програму «США та Китай у міжнародних справах», здійснену Радою з зовнішніх відносин у 1965–1968 рр. Ця програма передбачала вісім досліджень – «Політика щодо Китаю: погляд з боку шести континентів» за редакцією А. Халперна, «Американський народ і Китай» А. Стілла, «Економічне зростання комуністичного Китаю і зовнішня торгівля: значення для політики США» А. Екштейна, «Майбутнє китайців, які проживають у Південно-Східній Азії» Л. Вільямса, «Сполучені Штати та Китай у світових справах»

Р. Блюма, «Народно-визвольна армія Китаю» С. Гріффіта, «Ведення переговорів із китайськими комуністами. Досвід США. 1953–1967» К. Янга та «Політика США та безпека в Азії» Ф. Гріна [92; 114; 35; 136; 16; 62; 72; 60].

А. Барнетт у праці «Нова політика США щодо Китаю», а також низці інших робіт, запропонував першочергові кроки для нормалізації американсько-китайських відносин, і наголосив на обережному використанні «китайської карти» адміністрацією президента Р. Ніксона у [8; 12; 11; 9; 10].

Погляди прихильників покращення відносин між США і КНР шляхом поступового подолання розбіжностей із стратегічних питань відображені в дослідженні «Китайсько-американська розрядка та її політичні наслідки» [110]

У колективній роботі під редакцією В. Барндса «Китай та Америка. Пошук нових відносин» опубліковані дослідження, які висвітлюють дискусії у США щодо зміни китайської політики, а також фактори, які були при цьому враховані [21]. А. Халперн проаналізував відносини різних країн світу з КНР. А. Стіл висвітлив історію позитивних американсько-китайських відносин, а також прихильне ставлення до Китаю громадськості США. А. Екштейн обґрунтував необхідність формування торговельних відносин з Пекіном. Р. Блюм окреслив сутність американсько-китайських протиріч та альтернативи, наявні у Вашингтона для встановлення відносин із Китаєм.

Дж. Фербенк у дослідженні «Сполучені Штати і Китай» констатує, що політику США щодо КНР необхідно формувати з урахуванням особливостей китайської історії, філософських світоглядів та китаєцентричного сприйняття світу [40].

На думку американських дослідників політика США щодо забезпечення безпеки азійських країн визначалася антирадянською спрямованістю, а також історично визначеними побоюваннями країн цього регіону щодо «радянської» та «північнокорейської» загроз [132]. Саме ці чинники призвели до того, що американська зовнішньополітична стратегія в Азії у 80-х рр. XX ст. була спрямована на зміцнення військово-політичних союзів, розвиток дружніх відносин з Китаєм на антирадянському підґрунті, модернізацію збройних сил, дислокованих у регіоні, а також збільшення постачання озброєнь азійським державам.

У роботі М. Шаллер «США і Китай у XX столітті» китайська політика Вашингтону розглядалася як складова загальної зовнішньополітичної стратегії США у роки «холодної війни» [101]. Основна увага автора була приділена вивченню причин різких змін курсу тайванської політики США щодо КНР та Тайваню. На думку М. Шаллер, головним фактором, яким визначав діяльність адміністрацій президентів Г. Трумена, Р. Ніксона і Дж. Картера було прагнення отримати додаткові переваги у протистоянні з СРСР.

Г. Сігур зазначав, що існувало два головних принципи політики США щодо Китаю: лідерство США у військово-політичних та економічних відносинах сприяло процвітанню Азійського регіону, а заохочення демократичного розвитку країн Азії було підґрунтям довірчих міждержавних відносин [109]. Унаслідок цього, основним підсумком зовнішньополітичного курсу Вашингтону в 80 – на початку 90-х рр. XX ст. було зміцнення миру, стабільності та безпеки в Азії.

Активізація досліджень різних аспектів американсько-китайських відносин у США у 90-х рр. ХХ ст. відбулася внаслідок публікації багатьох раніше секретних документів, що детермінувало появу нових оцінок та підходів щодо предмету дослідження, які були відмінні від тих, що були притаманні сучасникам подій, що вивчаються. Однією з перших робіт, в якій розглянуто початок процесу відновлення відносин між США та КНР, була праця Р. Росса «Переговори про співпрацю: Сполучені Штати та Китай, 1969–1989». [99]. У цьому дослідженні вчений використав також інформацію, отриману з китайських джерел, інтерв'ю колишніх офіційних американських посадових осіб, які брали участь у процесі підготовки нормалізації відносин між Вашингтоном і Пекіном.

Необхідно відзначити, що починаючи з 90-х рр. ХХ ст. у США дослідження проблеми нормалізації американсько-китайських стосунків займалися не лише синологи, але і фахівці з СРСР і Росії. Р. Гартофф у своїй праці «Розрядка та конфронтація: американо-радянські відносини від Ніксона до Рейгана», розглянув покращення відносин між США та КНР у контексті взаємодії США та СРСР, зокрема і щодо індо-пакистанського конфлікту [46].

Р. Баклі ґрунтовно проаналізував зовнішню політику США щодо Китаю [17]. Він відзначав, що китайська політика Вашингтону визначалася, перш за все, антирадянською спрямованістю, необхідністю підтримувати існуючий глобальний баланс сил двох наддержав та прагненням підвищити конкурентоспроможність американської промисловості у світі. Основним напрямом зовнішньополітичного курсу США в Азії була підтримка балансу сил в цьому регіоні, який до моменту розпаду СРСР визначався військовим будівництвом, що не залежало від односторонніх кроків з боку Радянського Союзу і переговорного процесу між двома наддержавами щодо роззброєння. Внаслідок цього, Білий Дім зробив ставку на зміцнення військово-політичних альянсів та розвиток дружніх відносин із Пекіном. Підсумками цієї політики, на думку вченого, було перетворення США на провідну силу та арбітра міждержавних відносин в Азійському регіоні.

С. Махмуд Алі комплексно дослідив відносини між США і Китаєм у 1971–1989 рр., використавши раніше секретні джерела інформації [84]. Еволюцію американсько-китайських стосунків учений розглянув через призму радянського фактору. Приділяючи йому значну увагу С. Махмуд Алі обґрунтовував нормалізацію відносин між США і КНР, ураховуючи особливу роль СРСР в умовах біполярної системи міжнародних відносин.

Використовуючи інформацію з новітніх джерел, які стали доступні вченим у перші десятиліття ХХІ ст., американські синологи продовжили дослідження процесу нормалізації відносин між США і КНР [51].

Третя група робіт складається з досліджень вчених США, які присвячені різним аспектам розвитку КНР. Це, перш за все, праці Дж. Фербенк, А. Вайтінг, Е. Сноу, А. Барнет, Дж. Каллґрен, Дж. Гарвер, С. Ширк, А. Гольдштейн, Дж. Спенс, Р. Росс, Г. Чанг, Р. Саттер, Дж. Бейтс, Д. Лемптон, Дж. Міршаймер, Д. Шамбог і Т. Крістенсен [41; 39; 134; 112; 11; 73 47; 106; 107; 105; 53; 52; 54; 113; 98; 38; 89; 22; 18; 119; 121; 120; 13; 80; 77; 85; 19; 103; 104; 25].

До цієї групи належали вчені консервативного напрямку, прибічники політики «стримування та ізоляції» комуністичного Китаю, які вважали, уряд КНР не є представницьким, відповідно до цього він не може бути визнаний як законний уряд усього Китаю [91].

Окремо слід згадати роботи, в яких обґрунтовувалася необхідність нормалізації американсько-китайських відносин у контексті протистояння між СРСР та КНР [37; 126; 65]. Думка про «традиційну підозрілість» Москви щодо Пекіну, яка сформувалася на основі відмінностей історичного, культурного та географічного розвитку, наводиться в праці Е. Клабб «Китай та Росія: «Велика гра»» [30]. У деяких роботах міститься теза про «загрозу з Півночі» Китаю, радянський військовий тиск на КНР і навіть неминучість збройного конфлікту СРСР із Китаєм [100; 67]. Проте, на думку А. Вайтінга, радянсько-китайська розрядка повинна розглядатися не лише як можливе чи ймовірне явище, а як необхідна та бажана умова вирішення труднощів в Азійському регіоні [135].

У праці «Лідерство Китаю у 21 столітті. Піднесення четвертого покоління» розглянуто перспективу посилення позицій КНР у світі [23]. Вчені висвітлили персоналії китайських керівників у періоди підйому та занепаду держави. Дослідники виокремили головні проблеми, з якими зіткнувся Китай наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. У роботі охарактеризовані позитивні тенденції у політичному устрої КНР, пов'язані з появою «четвертого покоління» китайських лідерів.

Особливу актуальність у контексті дослідження політики США щодо Китаю в 1949–1991 рр. має вивчення концептуальних основ зовнішньої політики КНР, а також механізмів реалізації зовнішньополітичних рішень Пекіну. Значення цього питання посилюється внаслідок того, що американські вчені, посиляючись на культурну, релігійну та гуманістичну спадщину, на основі якої були розроблені універсальні цінності та невід'ємні права людської особистості, свободи, демократії, рівності та верховенства закону, не завжди сприймали відмінність китайського світосприйняття і, отже, китайської стратегії.

У колективній праці «Китайська зовнішня політика. Прагматизм і стратегічна поведінка» розглянуто основні виклики безпеки, пов'язані з посиленням позицій КНР у світі, особливості прагматичного підходу в зовнішній політиці Пекіну, феномен китайського націоналізму, а також історію його становлення, основи ідеології та культури Китаю, традиційне китайське військове мислення, а також інші аспекти зовнішньополітичної концепції КНР [24]. Автори також дослідили відносини комуністичного Китаю з іншими країнами, перш за все, в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні.

До четвертої групи належать праці американських дослідників, в яких розглянуто політику США стосовно Тайваню. Це, перш за все, роботи А. Равенхольд, О. Клабб, О. Джоктік, Л. Сігал, Р. Коен, Т. Столпер, Л. Гордон, Д. Хікі, С. Гольдштейн, Н. Такер і Р. Аккінеллі [94; 28; 71; 108; 75; 116; 58; 66; 55; 56; 129; 1].

В американській історіографії достатня кількість робіт, які присвячені політиці Вашингтону щодо КР, а також проблемі китайського лобі в США. Більшість праць мають переважно публіцистичний і полемічний характер, оскільки вищезазначені проблеми були предметом гострої дискусії у американському істеблішменті та

академічному середовищі. Не дивлячись на це, роботи публіцистичного плану є цінним джерелом фактичного матеріалу, якщо мають посилання на першоджерела інформації, присутньої в цих дослідженнях.

Р. Коен є автором однієї з найбільш виважених та комплексних робіт у цьому напрямку «Китайське лобі в американській політиці», проте навіть вона зазнала жорсткої критики з боку протайванські орієнтованих представників американського інстеблішменту [75]

Н. Такер у праці «Тайвань, Гонконг та США, 1945–1992: ненадійна дружба» проаналізував відносини між США та КР у політичній, економічній та культурній сферах [131].

Публіцистичний характер має відоме дослідження Р. Бернштейна і Р. Манро «Майбутній конфлікт з Китаєм» [14].

Об'єктивні та суб'єктивні фактори формування американської політики щодо Тайбею ґрунтовно з різних ідеологічних та методологічних позицій розглянули М. Ласатер, Н. Такер і К. Гьюз [81; 128; 127; 130; 129; 70].

Тайванську проблему на початковому етапі встановлення американсько-китайських відносин дослідив А. Ромберг у праці «Зупинитися на краю прірви: американська політика щодо Тайваню та відносини США–КНР» [97]. У цій роботі міститься теза про те, що керівництву США та КНР, незважаючи на значне гостроту цього питання, вдалося уникнути прямого зіткнення. Пізніше тайбейська проблема зникла з перших місць в американсько-китайських протиріч.

П'яту групу формують роботи американських дослідників А. Джорджа, В. Рель, М. Ноланд, Т. Фревел, Д. Автор і Д. Долара, які присвячені іншим аспектам американсько-китайських відносин [50; 96; 90; 43; 4; 33].

Дж. Чен у роботі «Китайці у США» розглянув історію формування китайської діаспори у США, а також її вплив на розвиток американсько-китайських відносин [20]. Найбільший інтерес мають висновки вченого щодо факторів формування китайської діаспори в США, її соціального складу та політичних поглядів.

У контексті вивчення інструментів «м'якої сили» прокитайського лобі певну цікавість мають дослідження, присвячені формуванню образу Китаю в США. В роботі Н. Грін «Від Фу Манчу до Кунг-Фу Панди: образи Китаю в американських фільмах» висвітлено еволюцію образу Китаю в американській кіноіндустрії, а також простежується взаємозв'язок більшості основних подій у відносинах США–КНР [61].

Таким чином, необхідно зазначити, що американська історіографія зовнішньої політики США щодо КНР у 1949–1991 рр. характеризується цілою низкою специфічних ознак. Перш за все, наприкінці 40–70-х рр. ХХ ст. в американській синології переважали дослідження політологів та економістів, що зумовило незначну кількість робіт з проблеми формування зовнішньополітичної стратегії США щодо Китаю.

Проте наприкінці 80 – на початку 90-х рр. ХХ ст. американська історична наука збагатилася новими теоретико-методологічними підходами, були опубліковані раніше секретні документи, що детермінувало початок переосмислення політики Вашингтону стосовно Пекіну протягом періоду, що вивчається. В перші десятиліття

XXI ст. спостерігається зростання інтересу до проблеми розвитку зовнішньополітичного курсу США щодо КНР.

Відсутність ідеологічного тиску дозволила американським вченим детально розглянути політику США щодо Китаю наприкінці 40 – на початку 90-р рр. XX ст., об'єктивно проаналізувати її результати та наслідки, на відміну від радянських колег. Однак роботи американських вчених, як і праці вчених СРСР, характеризуються однією загальною рисою – вони, переважно, присвячені одному аспекту проблеми: військово-політичному чи економічному, у кращому випадку одночасно розглядаються ці два аспекти.

Стан американської історіографії зовнішньої політики Вашингтону щодо Китаю в 1949–1991 рр. дозволяє констатувати, що на сьогоднішній момент відсутні історичні дослідження, в яких комплексно проаналізовано провідні та взаємопов'язані між собою напрямки американської політики стосовно Китаю протягом періоду, що розглядається. Практично відсутні також праці, написані із залученням раніше опублікованих та нещодавно розсекречених джерел, а також з застосуванням нових теоретико-методологічних досягнень світової історичної науки.

Аналіз американської історіографії свідчить, що вчені США зробили значний внесок у дослідження політики США щодо КНР у 1949–1991 рр., її еволюції та концептуальних засад. Ними зібрано і узагальнено цінний фактичний матеріал, зафіксовано цікаві спостереження, створено специфічну наукову базу, яка дає уявлення про основні напрямки зовнішньополітичної стратегії США, а також стан американсько-китайських відносин.

Література і джерела / References

1. Accinelli R. *Crisis and Commitment: United States Policy toward Taiwan, 1950–1955*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2012. 376 p.
2. *After the Cold War: Domestic Factors and U.S.-China Relations* / Ed. by R. J. Ross. London: Routledge, 1998. 208 p.
3. Armstrong J. D. *Revolutionary Diplomacy: Chinese Foreign Policy and the United Front Doctrine*. Berkeley: University of California Press, 1977. 259 p.
4. Autor D. H., Dorn D., Hanson H. *The China Shock: Learning from Labor Market Adjustment to Large Changes in Trade*. Working Paper 21906. Cambridge: National Bureau of Economic Research, 2016. 44 p. URL: www.nber.org/papers/w21906.
5. Bachrack S. D. *The Committee of One Million: «China lobby» politics, 1953–1971*. New York: Columbia University Press, 1976. 369 p.
6. Bader J. A. *Framework for U.S. Policy toward China*. Washington: Brookings Institution Press, 2016. 18 p. URL: <https://www.uschina.org/sites/default/files/A%20Framework%20for%20U.S.%20Policy%20toward%20China.pdf>
7. Ball G. W. *Diplomacy for a Crowded World. An American Foreign Policy*. Boston; Toronto: Little, Brown and Company, 1976. 356 p.
8. Barnett A. D. *A New U.S. Policy Toward China*. Washington: Brookings Institution, 1971. 132 p.
9. Barnett A. D. *China and the Major Powers in East Asia*. Washington: Brookings Institution, 1977. 416 p.
10. Barnett A. D. *China Policy: Old Problems and New Challenges*. Washington: The Brookings Institution, 1977. 131 p.
11. Barnett A. D. *Uncertain Passage. China's Transition to the Post-Mao Era*. Washington: Brookings Institution, 1974. 387 p.

12. Barnett A. D., Reischauer E. O. *The United States and China: The Next Decade*. New York: Praeger Publishers, 1970. 250 p.
13. Bates G. *Rising Star: China's New Security Diplomacy*. Washington: Brookings Institution Press, 2007. 267 p.
14. Bernstein R., Munro R. *The coming conflict with China*. New York: Alfred A. Knopf, 1997. 245 p.
15. *Beyond Containment. US Foreign Policy in Transition* / Ed. by R.W. Tucker, W. Watts. Washington: Potomac Associates, 1973. 212 p.
16. Blum R. *The United States and China in World Affairs*. New York: Published for the Council on Foreign Relations by McGraw-Hill, 1966. 287 p.
17. Buckley R. *The United States in the Asia-Pacific since 1945*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 258 p.
18. Chang G. G. *The Coming Collapse of China*. New York: Random House, 2001. 368 p.
19. *Charting China's Future: Domestic and International Challenges* / Ed. by D. Shambaugh. London; New York: Routledge, 2011. 208 p.
20. Chen J. *The Chinese of America*. San Francisco: Harper and Row, 1980. 274 p.
21. *China and America. The Search for a new Relationship* / Ed. by W. J. Barnds. New York: New York University Press, 1977. 254 p.
22. *China in the Era of Xi Jinping: Domestic and Foreign Policy Challenges* / Ed. by R. S. Ross, J. I. Bekkevold. Washington: Georgetown University Press, 2016. 336 p.
23. *China's Leadership in the 21st Century. The rise of the Fourth Generation* / Ed. D. M. Finkelstein, M. Kivlehan. New York; London: An East Gate Book. 2002. 312 p.
24. *Chinese Foreign Policy. Pragmatism and Strategic Behavior* / Ed. by Shisheng Zhao. New York: An East Gate Book, 2003. 320 p.
25. Christensen T. J. *The China Challenge: Shaping the Choices of a Rising Power*. New York: W.W. Norton, 2015. 400 p.
26. Christensen T. J. *Useful Adversaries: Grand Strategy, Domestic Mobilization, and Sino-American Conflict, 1947–1958*. Princeton: Princeton University Press, 1996. 358 p.
27. Clough R. N., Barnett A. D., Halperin M. H. *The United States, China and Arms Control*. Washington: The Brookings Institution, 1975. 153 p.
28. Clubb O. E. *Formosa and the Offshore Islands in American Policy, 1950–1955* // *Political Science Quarterly*. Vol. 74. 1959. № 4. P. 517-531.
29. Clubb O. E. *The Witness and I*. New York: Columbia University Press, 1975. 314 p.
30. Clubb O. E. *China and Russia: the «Great Game»*. New York: Columbia University Press, 1971. 578 p.
31. Cohen W. *America's Response to China: A History of Sino-American Relations*. New York.: Columbia University Press, 2010. 326 p.
32. *Containment and the Cold War. American Foreign Policy Since 1945* / Ed. by T. Paterson. Reading: Addison-Wesley Educational Publishers Inc., 1973. 250 p.
33. Dollar D. *China as a Global Investor*. Washington: The Brookings Institution, 2016. 20 p. URL: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/China-as-a-Global-Investor_Asia-Working-Paper-4-2.pdf
34. Dulles F. R. *American Policy Toward Communist China. The Historical Record: 1949–1969*. New York: Thomas Y. Crowell Co., 1972. 249 p.
35. Eckstein A. *Communist China's Economic Growth and Foreign Trade: Implications for U.S. Policy*. New York: McGraw-Hill Book Company, 1966. 366 p.
36. Ehrman J. *The Rise of Neoconservatism: Intellectuals and Foreign Affairs, 1945–1994*. New Haven–London: Yale University Press, 1995. 256 p.
37. Elegant R. S. *The Center of the world. Communism and the Mind of China*. New York: Funk & Wagnalls, 1968. 477 p.
38. *Engaging China: The Management of an Emerging Power*/ Ed. by A. I. Johnston, R. S. Ross. London; Routledge, 1999. 328 p.
39. Fairbank J. K. *The Chinese World Order: Traditional China's Foreign Relations*. Cambridge: Harvard University Press, 1968. 416 p.
40. Fairbank J. K. *The United States and China*. Cambridge: Harvard University Press, 1983. 632 p.

41. Fairbank J. K. *Chinese Thought and Institutions*. Chicago: University of Chicago Press, 1957. 438 p.
42. Foot R. *The Practice of Power: U.S. Relations with China since 1949*. Oxford: Clarendon Press, 1995. 291 p.
43. Fravel T. M. *Strong Borders, Secure Nation: Cooperation and Conflict in China's Territorial Disputes*. Princeton: Princeton University Press, 2008. 408 p.
44. Friedberg A. L. *A Contest for Supremacy: China, America, and the Struggle for Mastery in Asia*. New York: W.W. Norton & Company, 2012. 384 p.
45. Gaddis J. L. *Strategies of Containment: a Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War*. Oxford: Oxford University Press, 2005. 484 p.
46. Garthoff R. L. *Detente and Confrontation: American-Soviet Relations from Nixon to Reagan*. Washington: The Brookings Institution, 1994. 1206 p.
47. Garver J. W. *Chinese Foreign Policy in 1970: The Tilt Toward the Soviet Union // The China Quarterly*. 1980. № 12. P. 241-249.
48. Garver J. W. *Sino-Vietnamese Conflict and the Sino-American Rapprochement // Political Science Quarterly*. 1981. Vol. 96. № 3. P. 445-464.
49. Garver J. W. *The Sino-American Alliance: Nationalist China and American Cold War Strategy in Asia*. New York: Routledge, 1997. 450 p.
50. George A. L. *Deterrence in American Foreign Policy*. New York: Columbia University Press, 1974. 666 p.
51. Goh E. *Constructing the U.S. Rapprochement with China, 1961–1974: From «Red Menace» to «Tacit Ally»*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. 316 p.
52. Goldstein A. *An Emerging China's Emerging Grand Strategy: A Neo-Bismarckian Turn? // International Relations Theory and the Asia-Pacific / Eds. G. J. Ikenberry, M. Mastanduno*. New York: Columbia University Press, 2003. P. 57-106.
53. Goldstein A. *From Bandwagon to Balance of Power Politics: Structural Constraints and Politics in China, 1949–1978*. Stanford: Stanford University Press, 1991. 376 p.
54. Goldstein A. *Rising to the Challenge: China's Grand Strategy and International Security*. Stanford: Stanford University Press, 2005. 288 p.
55. Goldstein S. M. *An Uncertain Relationship: The United States, Taiwan and the Taiwan Relations Act // China Quarterly*. 2001. № 165. P. 147-172.
56. Goldstein S. M. *China and Taiwan*. Cambridge: Polity Press, 2015. 228 p.
57. Goodnight H., Goodnight L., Truet E. *Changing the Policy of the United States Government Toward the People's Republic of China*. Illinois: National Textbook Company, 1995. 536 p.
58. Gordon L. H. D. *United States Opposition to Use of Force in the Taiwan Strait, 1954–1962 // Journal of American History*. 1985. Vol. 72. № 3. P. 637-660.
59. Grasso J. M. *Truman's Two-China Policy, 1948–1950*. New York: M.E. Sharpe, 1987. 207 p.
60. Green F. *U.S. Policy and the Security of Asia*. New York: McGraw Hill, 1969. 589 p.
61. Greene N. *From Fu Manchu to Kung Fu Panda: Images of China in American Film*. Honolulu: University of Hawaii Press. 2014. 288 p.
62. Griffith S. B. *The Chinese People's Liberation Army*. New York: McGraw-Hill Book Company, 1967. 398 p.
63. Harding H. *A Fragile Relationship: The United States and China Since 1972*. Washington: Brookings Institution, 1992. 480 p.
64. Hersh S. M. *The Price of Power: Kissinger in the Nixon White House*. New York: Summit Books, 1983. 698 p.
65. Hibbert Ch. *The Dragon Wakes. China and the West 1793–1911*. New York: Harper & Row, 1971. 371 p.
66. Hickey D. V. *America's Two-point Policy and the Future of Taiwan // Asian Survey*. 1988. № 8. P. 881-896.
67. Hinton H. C. *The Bear at the Gate. Chinese Policy Making under Soviet Pressure*. Stanford: Hoover Institution and the American Enterprise Institute, 1971. 112 p.
68. Hinton H. C. *Communist China in World Politics*. Boston: Houghton Mifflin Co., 1966. 527 p.

69. Holdridge J. *Crossing the Divide: An Insider's Account of Normalization of U.S.-China Relations*. Lanham: Rowman & Littlefield, 1997. 326 p.
70. Hughes C. *Taiwan and Chinese nationalism: national identity and status in international society*. London; New York: Routledge, 1997. 208 p.
71. Jokitik O. A Formosan's View of the Formosan Independence Movement // *The China Quarterly*. 1963. № 15. P. 107-114.
72. Joung K. T. *Negotiating with the Chinese Communists. The United States Experience, 1953–1967*. New York: McGraw-Hill, 1968. 461 p.
73. Kallgren J. K. *China 1978: The New Long March* // *Asian Survey*. 1979. Vol. 19. № 1. P. 1-19.
74. Kochavi N. *A Conflict Perpetuated: China Policy During the Kennedy Years*. Westport: Praeger, 2002. 320 p.
75. Koen R. Y. *The China Lobby in American Politics*. New York: Harpers & Row publishers, 1974. 279 p.
76. Kusnitz L. A. *Public Opinion and Foreign Policy: America's China Policy, 1949 – 1979*. Westport: Greenwood Press, 1984. 191 p.
77. Lampton D. M. *Following the Leader: Ruling China, from Deng Xiaoping to Xi Jinping*. Berkeley: University of California Press, 2014. 310 p.
78. Lampton D. M. *Same Bed, Different Dreams: Managing U.S.-China Relations, 1989–2000*. Berkeley: University of California Press, 2002. 510 p.
79. Lampton D. M. *The Making of Chinese Foreign and Security Policy in the Era of Reform 1978–2000*. Stanford: Stanford University Press, 2001. 508 p.
80. Lampton D. M. *The Three Faces of Chinese Power: Might, Money, and Minds*. Berkeley: University of California Press, 2008. 362 p.
81. Lasater M. L. *Policy in evolution: The U.S. Role in China's Reunification*. Boulder: Westview Press, 1989. 206 p.
82. Levine S. I. *China Policy during Carter's Year One* // *Asian Survey*. 1978. Vol. 18. № 5. P. 437-447.
83. Lieberthal K. *Living with China: U.S.-China Relations in the Twenty-First Century*. New York: W.W. Norton, 1997. 336 p.
84. Mahmud Ali S. *US-China Cold War collaboration, 1971–1989*. London; New York: Routledge, 2005. 296 p.
85. Mearsheimer J. *The Gathering Storm: China's Challenge to US Power in Asia* // *The Chinese Journal of International Politics*. 2010. Vol. 3. № 4. P. 381–396.
86. Morgenthau H. J. *A New Foreign Policy for the United States*. New York; Washington; London: Frederik A. Praeger, 1969. 252 p.
87. Morgenthau H. J. *The Roots of America's China Policy* // *The China Quarterly*. 1962. Vol. 10. P. 45-50.
88. Morgenthau H.J. *Truth and Power, Essays of a Decade 1960–1970*. New York: Praeger, 1972. 449 p.
89. *New Directions in the Study of China's Foreign Policy* / Ed. by A. I. Johnston, R. S. Ross. Stanford: Stanford University Press, 2006. 504 pp.
90. Noland M. *US-China Economic Relations*. Working Papers 96-6. Series on Asia Pacific Economic Cooperation. Washington: Institute for International Economics, 1996. URL: <https://www.piie.com/publications/working-papers/us-china-economic-relations>
91. Ojha I.C. *Chinese Foreign Policy in an Age of Transition: the Diplomacy of the Cultural Despair*. Boston: Beacon Press, 1969. 234 p.
92. *Policies Toward China: Views from Six Continents* / Ed. by A. M. Halpern. New York: McGraw-Hill Book Company, 1965. 538 p.
93. Purifoy L. M. *Harry Truman's China Policy: McCarthyism and the Diplomacy of Hysteria 1947–1951*. New York: New Viewpoints, 1976. 316 p.
94. Ravenhold A. *Formosa Today* // *Foreign Affairs*. 1952. Vol. 30. № 4. P. 612-624.
95. *ReExamining the Cold War: U.S.-China Diplomacy, 1954–1973* / Ed. by R. S. Ross, J. Changbin. Cambridge: Harvard University Press, 2001. 528 p.
96. Roehl W. *Travel agent attitudes toward China after Tiananmen Square* // *Journal of Travel Research*. 1990. Vol. 29. № 2. P. 16–22.

97. Romberg A. D. Rein in at the Brink of the Precipice: American Policy Toward Taiwan and U.S.-PRC Relations. Washington: The Henry L. Stimson Center, 2003. 245 p.
98. Ross R. S. Enter the Dragon // Foreign Policy. 1996. № 104. P. 18-25.
99. Ross R. S. Negotiating Cooperation: The United States and China, 1969–1989. Stanford: Stanford University Press, 1997. 364 p.
100. Salisbury H. E. War Between Russia and China. New York: W.W. Norton & Company, 1969. 240 p.
101. Schaller M. The United States and China in the twentieth century. Oxford: Oxford University Press, 1990. 264 p.
102. Service J. S. The Amerasia Papers: Some Problems in the History of U.S. China Relations. Berkley: University of California, 1971. 220 p.
103. Shambaugh D. China Goes Global: The Partial Power. New York: Oxford University Press, 2013. 409 p.
104. Shambaugh D. China's Future. Cambridge: Polity Press, 2016. 224 p.
105. Shirk S. L. China: Fragile Superpower. Oxford: Oxford University Press, 2008. 320 p.
106. Shirk S. L. Competitive Comrades: Career Incentives and Student Strategies in China. Berkeley: University of California Press, 1982. 231 p.
107. Shirk S. L. The Political Logic of Economic Reform in China. Berkeley: University of California Press, 1993. 412 p.
108. Sigal L. V. The «Rational Policy» Model and the Formosa Straits Crises // International Studies Quarterly. 1970. Vol. 14. № 2. P. 121-156.
109. Sigur G. J. U.S. Policy in Asia and the Pacific: Building on the Past and the Present for the Future // Journal of Northeast Asian Studies. 1991. Vol. 10. № 2. P. 53-65.
110. Sino-American Detente and its Policy Implication / Ed. by G. T. Hsiao. New York: Praeger, 1974. 319 p.
111. Skidmore D. After Tiananmen: The Struggle over US policy Toward China in the Bush Administration // Presidential Studies Quarterly. 1997. Vol. 27. № 3. P. 514–539.
112. Snow E. Red Star Over China. New York: Grove Press, 1973. 621 p.
113. Spence J. D. The Search for Modern China. New York: W. W. Norton, 1991. 912 p.
114. Steele A.T. The American People and China. New York: McGraw-Hill, 1966. 326 p.
115. Stoessinger J.G. Crusaders and Pragmatists: Movers of Modern American Foreign Policy. New York: W.W. Norton and Company, 1985. 334 p.
116. Stolper T. E. China, Taiwan, and the Offshore Islands: Together with an Implication for Outer Mongolia and Sino-Soviet Relations. Armonk: Routledge, 1985. 184 p.
117. Stueck W. W. The Road to Confrontation: American Policy toward China and Korea, 1947–1950. Chapel Hill: North Carolina University Press, 1981. 336 p.
118. Suettinger R. L. Beyond Tiananmen: The Politics of US-China Relations, 1989–2000. Washington: The Brookings Institution, 2003. 556 p.
119. Sutter R. G. China's Rise in Asia: Promises and Perils. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers; 2005. 296 p.
120. Sutter R. G. Chinese Foreign Relations: Power and Policy of an Emerging Global Force. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2020. 422 p.
121. Sutter R. G. Chinese Foreign Relations: Power and Policy since the Cold War. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2016. 430 p.
122. Sutter R. G. Constructing the US Rapprochement with China, 1961–1974: From «Red Menace» to «Tacit Ally» // China Review International. 2005. Vol. 12. № 2. P. 417-419.
123. Sutter R. G. U.S. Policy Toward China: An Introduction to the Role of Interest Groups. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 1998. 184 p.
124. Sutter R. G. U.S.-Chinese Relations: Perilous Past, Pragmatic Present. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2010. 340 p.
125. Tachman B. W. Stillwell and the American Experience in China. 1911–1945. New York: Macmillan, 1972. 768 p.
126. Thomson J. C. While China faces West. American Reformers in Nationalist China 1928–1937. Harvard, 1969. 310 p.
127. Tucker N. B. China Confidential: American Diplomats and Sino-American Relations, 1945–1996. New York: Columbia University Press, 2000. 569 p.

128. Tucker N. B. *Patterns in the Dust: Chinese-American Relations and the Recognition Controversy, 1949–1950*. New York: Columbia University Press, 1983. 396 p.
129. Tucker N. B. *Strait Talk: United States-Taiwan Relations and the Crisis with China*. Cambridge: Harvard University Press, 2009. 390 p.
130. Tucker N. B. Taiwan Expendable? Nixon and Kissinger Go to China // *The Journal of American History*. 2005. Vol. 92. № 1. P. 109-135.
131. Tucker N. B. *Taiwan, Hong Kong, and the United States, 1945–1992: Uncertain friendships*. New York: Maxwell Macmillan International, 1994. 337 p.
132. *U.S. Foreign Policy and Asian-Pacific Security. A Transregional Approach* / Ed. by W. T. Tow, W. Feeney. Boulder: Westview Press, 1982. 264 p.
133. Waldron A. *From Nonexistent to Almost Normal: U.S.-China Relations in the 1960s*. New York: Columbia University Press, 1994. 229 p.
134. Whiting A. S. *China Crosses the Yalu: The Decision to Enter the Korean War*. Stanford: Stanford University Press, 1960. 235 p.
135. Whiting A. S. *The Chinese Calculus of Deterrence*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1975. 299 p.
136. Williams L. A. *The future of overseas Chinese in Southeast Asia*. New York: McGraw-Hill, 1966. 143 p.

ANATOLIY V. GONCHARENKO
(Sumy State University, Ukraine)

AMERICAN HISTORIOGRAPHY OF THE US FOREIGN POLICY ON THE PRC, 1949–1991

***Abstract.** The article considers the American historiography of the US foreign policy on the China in 1949–1991. He lights main trends of researches in the American historiography. The author gives an analysis of opinions of the American researchers on the US foreign policy on the PRC in 1949–1991. Over the 70 years, a circle of scientists constantly focusing on the research of the US foreign policy on the China, its principles, priorities and mechanisms has taken shape in the American studies. Scientists of that time were clamped in the ideological framework, which as a result reflected in historical research. However, this did not prevent historians from exploring current problems and discovering new sources. This influenced the development of American history studies. To reflect the trends, generalizing and some individual works on this topic are analyzed. The relationship between the ideological climate and orientation in historiography has been established.*

***Keywords:** USA, PRC, China, ROC, Taiwan, foreign policy, American-Chinese relations, historiography, sinology.*

Отримано 14.10.2023 р.

Прийнято до друку 25.10.2023 р.

ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК (UDC) 94(477.46):821.161.2.09'06

DOI: <https://doi.org/10.21272/starovyna.2023.63.4>

ГРИЦЕНКО А. П., КУРОК О. І., ЧУМАЧЕНКО О. А. *

**ЛИСТИ О. С. СКЛЯРЕНКО ДО ЗОЛОТОНІСЬКОГО КРАЄЗНАВЦЯ
М. Ф. ПОНОМАРЕНКА (1963–1976 рр.)**

Анотація. У статті вперше опубліковано листування Оксани Семенівни Скляренко, доньки відомого українського (радянського) письменника-белетриста Семена Дмитровича Скляренка до краєзнавця Михайла Федоровича Пономаренка, фундатора краєзнавства на Черкащині. Також, наукова новизна даного дослідження обумовлена, тим що наразі в сучасній українській історіографії не здійснювалося фундаментальне вивчення епістолярної спадщини С. Д. Скляренка. Таким чином, дане листування, дозволить розв'язати проблему розширення джерельної бази дослідження біографії письменника. Разом з тим, листування відображає взаємини краєзнавця з родиною письменника та його оточенням. Охарактеризовано внесок М. Ф. Пономаренка в збереженні пам'яті про С. Д. Скляренка та популяризацію його творчості на Золотоніщині. Беручи за основу короткий огляд фонду С. Д. Скляренка (№467) з Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України та архівних матеріалів зібраних краєзнавцем М. Ф. Пономаренком з фонду (5428) Державного архіву Черкаської області в даній публікації висвітлено документи, які доповняють життєпис ученого. В процесі аналізу даної кореспонденції з'ясовано, що М. Ф. Пономаренко займався збором матеріалів для персональної експозиції письменника в Золотоніському краєзнавчому музеї та активно публікував краєзнавчі статті про С. Д. Скляренка в регіональній періодичній пресі. Разом з тим, листи містять відомості стосовно професійної діяльності О. С. Скляренко та її сім'ї. У процесі опрацювання теми використано біографічний та хронологічний методи історичного дослідження і загальнонауковий метод системного аналізу. Також було застосовано археографічний метод джерелознавчого дослідження.

Ключові слова: листування, Золотоніщина, краєзнавство, історичний роман, С. Д. Скляренко, нарис, нова радянська література.

* Гриценко Андрій Петрович – доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9107-1394>.

Курок Олександр Іванович – доктор історичних наук, професор, ректор Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5161-693>.

Чумаченко Олена Анатоліївна – кандидат історичних наук, доцент, директор навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6889-5221>

Вагоме значення у вивченні актуальних питань історичної біографістики відіграє залучення епістолярної спадщини діячів культури радянської доби. Одним із яскравих представників української радянської літературної еліти є письменник – Семен Дмитрович Скляренко (1901–1962), радянський пропагандист, автор історичних романів, воєнної прози, поезій, нарисів та оповідань у жанрі соцреалізму.

В історіографії творчий та життєвий шлях письменника С. Д. Скляренка знайшов своє відображення у працях О. Білецького, М. Грицяя, С. Жилої, М. Слабошпицького, В. Чумака, В. Шишла. Проте автори робили акцент на його творчій спадщині, без поглиблення наукового аналізу особистого життя [1;2;4;9;11;12].

Мета статті полягає в уведенні до наукового обігу нових документів, які доповнять життєпис письменника-романіста С. Д. Скляренка.

Семен Дмитрович Скляренко – це український радянський письменник, що належить до письменників які починали свій творчий шлях у перші роки радянської влади в період коли ще тільки створювалась нова радянська література. Семен Дмитрович прийшов в літературу разом з такими письменниками як А. Головка, П. Панч, Іван Ле, Ю. Смолич.

Народився С. Д. Скляренко в с. Прохорівці Драбівського району, Черкаської області в родині селянина. Вчився в місцевій церковно-приходській школі, а після закінчення вступив до Золотоніської земської гімназії. Закінчивши в 1919 р. гімназію працював на Черкащині – бібліотекаром, учителем. В 1921–1924 рр. Семен Дмитрович служив у Червоній армії, а після демобілізації в 1924 р. деякий час жив у Єгор'євську, Московської області де працював завідувачим клубом, на профспілковій роботі та інше. В 1925 р. Скляренко переїздить до Черкас і стає відповідальним секретарем окружної газети – «Радянська думка», а згодом їде до Києва – де працює в редакції київської газети – «Пролетарська правда». У 1926 р. він входив до складу Київської письменницької організації «Жовтень», у 1928 р. – ВЦСППу, а потім СРПУ. В роки Другої світової війни С. Д. Скляренко працював військовим кореспондентом був нагороджений орденами і медалями. Після війни, впродовж багатьох років він був відповідальним секретарем Спілки радянських письменників України [5].

Своє літературне життя, на початку 20-х років Семен Дмитрович Скляренко починає як поет. Але згодом переходить на прозу і впродовж більш ніж сорокарічної творчої літературної діяльності пише багато нарисів, оповідань, повістей і романів. Він описує не тільки події і людей, часів громадянської війни, життя і побут річників Дніпра напередодні жовтня 1917 р., а й приділяє увагу темі історико-революційні та історичній [5]. Це знайшло своє відображення у таких творах С. Д. Скляренка як «Вітер з гір», «Десять ченців», «Три республіки» (1930), «Водники-ударники» (1931), «Домаха Завгородня» (1934), «Пулино-Гута» (1935), «Оповідання про почуття» (1936), «Радість людського існування» (1937), «Рапорт» (1945), «Орлині крила» (1948) й ін. [8].

Спираючись на літописи та усну народну творчість, письменник реалістично змалював життя Київської Русі X–XI ст.: державотворчу діяльність князів, поширення християнської віри, воєнні походи дружин тощо. Про що свідчать романи

«Шлях на Київ», «Святослав», «Володимир»,. Нажаль, передчасна смерть завадила йому написати третю частину трилогії – роман «Ярослав Мудрий» [10]. Помер письменник 7 березня 1962 р. Похований на Байковому цвинтарі. На фасаді будинку на Великій Васильківській вулиці, 6 де він проживав з 1952 р. по 1962 р., йому встановлено пам'ятну дошку. Також, на його батьківщині у м. Золотоноша, гімназії №4 присвоєно ім'я письменника [7].

Особовий архівний фонд (№467) С.Д. Скляренка був сформований з матеріалів переданих до Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМУ) (м. Київ) його дочкою – Оксаною Семенівною Скляренко 19 листопада 1973 р.. Серед документів у архіві письменника зберігаються його щоденники (1941,1942), листи до дружини Ольги Павлівни (1941-1945 рр.), її листи до І. В. Дарби (*стосовно перекладу роману «Володимир»*) [5].

Також, значний архів письменника було зібрано золотоніським краєзнавцем Михайлом Федоровичем Пономаренком. В особовому фонді дослідника (Ф. Р-5428), що знаходиться в Державному архіві Черкаської області (ДАЧО) (м. Черкаси), зберігаються 11 фотографій письменника, його книга «Завжди разом» (1942), вітальний лист для учнів і колективу школи №4 м. Золотоноша (10.IX.1961), листи як самого С. Д. Скляренка до М. Ф. Пономаренка (1961), так і його дружини О. П. Скляренко (1962-1971) та дочки О.С. Скляренко (1963) [3; 6]. Це важлива складова досліджень життєвого шляху та творчої біографії письменника.

Особливий науковий інтерес викликає листування дочки О. С. Скляренко з М. Ф. Пономаренком. Нажаль на деяких листах відсутня дата, проте з контексту та зазначених роках на решті кореспонденції, можна сказати, що спілкування респондентів відбувалося після смерті С.Д. Скляренка. Воно відображає взаємини родини письменника з краєзнавцем, професійну діяльність її членів. З листів стає зрозуміло, що М.Ф. Пономаренко збирав матеріали для персональної експозиції С. Д. Скляренка для Золотоніського краєзнавчого музею на громадських засадах (*нині – Золотоніський краєзнавчий музей імені М. Ф. Пономаренка*), директором якого був до 1978 р.. Слід зазначити, що фундатор краєзнавчого руху Черкащини – М. Ф. Пономаренко зробив значний вклад у популяризацію творчості С. Д. Скляренка на його батьківщині – Золотоніщині. Окрім музейної експозиції, творчу діяльність письменника М. Ф. Пономаренко висвітлював у своїх публікаціях в регіональній періодичній пресі. В одному із листів О. С. Скляренко описує свою роботу, а саме вона викладала російську мову й літературу для в'єтнамських студентів. Маючи такий досвід вона пропонувала М. Ф. Пономаренку налаштувати комунікацію школярів із Золотоноші з школярами Ханоя. Разом з тим, в листуванні частково висвітлюється і тема в'єтнамської війни 1959–1975 рр., та її сприйняття в Радянському союзі [3;6]. При здійсненні публікації листів доньки письменника до М. Ф. Пономаренка збережено лексику та авторські особливості української мови адресанта. В опублікованих матеріалах немає виправлень з орфографії, пунктуації, фонетики та морфології.

Таким чином, оприлюднення у даній статті 5 листів О. С. Скляренко до М. Ф. Пономаренка сприятиме подальшому успішному вивченню життєвого та творчого шляху С. Д. Скляренка та розширить джерельну базу дослідження.

№ 1

16 березня 1963 р.

Шановний Михайло Федорович!

Передусім, я хочу подякувати Вам за ту увагу, з якою ви ставитеся до нас. У нас весь цей час був дуже нелегкий, і Ваші листи, що надходять регулярно завжди підтримували й зворушували нас. Тим більше це приємно, що приязнь іде від людини, до якої з щирою симпатією ставився батько. Я добре пам'ятаю, як не раз батько згадував про «людину, яка закохана в свій край, його історію, самовідданого романтика і лірика» – себто про Вас.

Отже, ще раз спасибі за увагу.

Може ви пам'ятаєте, що я викладаю російську мову і літературу іноземним студентам, зараз – в'єтнамцям.

Звичайно, Ви знаєте з преси, що недавно американці разом з Нго Дінь Дьємом отруїли хімічною отрутою 5000 чол. у Південному В'єтнамі. Разом з цим отруєні посіви й дерева. Серед отруєних в основному діти й жінки.

Сьогодні мої студенти одержали лист з Ханоя від піонерів-літгуртківців однієї з в'єтнамських шкіл, в якому вони просять переслати їх лист радянським піонерам. В'єтнамські піонери сподіваються, що радянські піонери висловлять свій протест проти звірств американців і Нго Дінь Дьєма. Студенти звернулись до мене з проханням познайомити їх з піонерами якоїсь радянської школи, щоб передати їм цей лист з Ханоя. Лист переклав російською один з моїх студентів, там є помилки, але я свідомо їх не виправляю.

Замість того, щоб передати лист в одну з київських шкіл, я вирішила звернутися до Вас – може Вам сподобається ця ідея, і такий лист буде добрим початком листування між Вашими і ханойськими піонерами.

Лист в Ханой найкраще переслати через мене, його перекладуть в'єтнамською мовою мої студенти (тим більше, що навіть адресу Вам важко буде переписати). Відповіді піонерам треба писати російською мовою.

Бажаю Вам всього найкращого, прошу писати нам, Ваші листи ми завжди читаємо з великим задоволенням.

Оксана Складенко.

(ДАЧО. Ф.Р.–5428. оп.1. спр.3.арк. 89. – Машинопис)

№2

[1963]

Шановний Михайло Федорович!

Посилаю Вам газету «Авангард» – орган комсомольської та піонерської організацій. В ній на 2-й сторінці, внизу вміщено статтю учнів 8 «б» класу Вашої школи.

Лл' THU' TU' Liён – хò – значить – лист з Радянського Союзу. Взагалі слово – Liён – хò – читається як льенсо – значить радянський. Так називають в'єтнамські піонери і наших спеціалістів, що живуть у В'єтнамі і взагалі все радянське.

Лист вміщує під назвою «Ми підтримуємо вас» переклад точний.

Маленьку передмову L.T.S. – це передмова редакції, я посилаю Вам у перекладі студентів.

Гадаю, що вміщення статті в газеті буде приємністю для школи.

Взагалі, цей номер газети присвячений ленінським дням, дню народження Леніна. Листи, які мені присилають піонери, я віддала в'єтнамським студентам і вони одне за одним перекладають їх, одні охоче, інші не дуже, але перекладають. Перекладені листи я поступово буду висилати. Першу частину висилає разом з цим листом до Вас.

Дуже прошу Вас, Михайле Федоровичу, пояснити дітям, що можливе якесь непорозуміння щодо листів – тобто – може я якийсь лист вклала не в той конверт. Але справа в тому, що переклад робили студенти не при мені, як я не наполягала на цьому, а без мене. А в'єтнамці не досить акуратні. І тому можливо десь неточність, хоч я й дуже старалася. Якщо десь щось не так – нехай вибачать піонери – дуже вже багато листів і перекладів багато.

Один такий лист з перекладом я посилаю Вам – може знайдеться хазяїн, бо десь загубила конверт з адресою.

Там десь в одному з листів в'єтнамських піонерів згадується ім'я То Хну – це один з найвідоміших в'єтнамських поетів. Нехай той піонер, у кого в листі є згадана згадка про То Хну розкаже в'єтнамцям, що радянські піонери знають То Хну. Якщо у Вас немає його творів, напишіть будь ласка, я пошукаю у Києві.

Ну от, ніби все і про справи.

Може Ви заїхали б якось до Києва? Ми були б дуже раді бачити Вас у себе.

У нас життя йде потроху. Віктор багато працює. Зараз він приймає участь в міжнародному конкурсі – Куба оголосила міжнародний конкурс: на тому місці, де висадився Фідель Кастро треба побудувати музей та монумент. Над цим і працює Віктор. Крім того, він робить музей та школу в Моринцях батьківщині Шевченка. Цього року, Ви мабуть знаєте, буде широко святкуватися день народження Шевченка – прийдуть представники 82 країн, всі вони, звичайно будуть і на батьківщині поета. Тому музей і школа мусять бути досконалыми. Отже Віктор працює.

Я потроху видужую, працюю.

Вітаю Вас сердечно. Привіт всім піонерам і дівчатам.

Всього найкращого. Пишіть будь ласка.

Привіт Вам від Віктора.

Оксана.

(ДАЧО. Ф.Р.–5428. оп.1. спр.3.арк. 86-87. – Автограф)

№3

[1975]

Дорогий Михайло Федорович!

Дякую Вам за газету. Мені було дуже приємно, що ви мене згадали, бо чомусь, за останні роки Ви й не заходите і не пишете. Прошу Вас, як будете в Києві – неодмінно зайдіть, я буду дуже рада Вас бачити. Надсилаю Вам журнал зі статтею

про батька і газету з невеличкою публікацією. Ми живемо як і раніше, Віктор «майже» кінчає (це «майже» тягнеться вже роками, але нібито зараз вже не багато залишилося) свою докторську. Робота забирає весь час і, мабуть, здоров'я і не лише у нього, бо ми всі допомагаємо йому – всі це я і Олексій. Олексій, мабуть буде писати, він був у Артеку 30 днів і за ці 30 днів написав 40 листів кожен 3-4 сторінки. Всі враження, думки, хвилювання – все на папір, бо як він каже сам «не можу не писати». Я б дуже хотіла щоб, Ви почитали ці листи, якщо це Вам цікаво, звичайно.

Бажаю Вам всього найкращого.

Згадуйте мене щиро Ваша.

Оксана

Сьогодні вранці одержала 2-гу Вашу кореспонденцію.

Дякую дуже.

О.

(ДАЧО. Ф.Р.–5428. оп.1. спр.3.арк. 84. – Автограф)

№4

21.ІІІ.1975

Шановний Михайло Федоровичу!

В доповнення до свого попереднього листа надсилаю Вам звернення, яке я одержала на мітингу протеста представників громадськості міста з приводу терору в південному В'єтнамі.

Мітинг відбувся в актовому залі університету. Було багато різних виступів – виступали студенти наші й іноземні, професори, члени обкому, проф. організацій, ЦК комсомолу та ін.

Був присутній перший секретар посольства В'єтнаму, що прилетів для цього з Москви. На мітингу ухвалили: звернутись до нашого уряду з проханням негайно скликати засідання Ради Безпеки ООН.

Я з свого боку написала статтю в газету «В'єтнам».

Пишіть будь ласка, ми завжди чекаємо Ваших листів.

З повагою Оксана.

Щирий привіт від Віктора – він недавно захистив дисертацію. Про це напишу в наступному листі.

Мама вітає.

(ДАЧО. Ф.Р.–5428. оп.1. спр.3.арк. 88. – Автограф)

№5

[1976]

Дорогий Михайло Федоровичу!

Вітаю Вас з Новим роком, бажаю здоров'я та всього найкращого у житті. Дякую за те, що надсилаєте мені вирізки з Вашими статтями про батька. Це дуже гріє мене в житті, яке часто буває не тепле.

Віктор і Олесь щиро вітають і зичать успіхів.

Ваша Оксана.

(ДАЧО. Ф.Р.–5428. оп.1. спр.3.арк. 85. – Поштова новорічна листівка)

Література і джерела

1. Білецький О.І. Семен Скляренко і його роман «Святослав». *Літературно-критичні статті*. Київ: Дніпро, 1990. С. 219–233.
2. Грицай М.С. З глибин сторічч. *Семен Скляренко: Нарис життя і творчості*. Київ: Дніпро, 1980. С. 117–179.
3. Державний архів Черкаської області. (ДАЧО). Ф. Р-5428, оп. 1, спр. 3, 86+1 арк.
4. Жила С. Вивчення діалогії Семена Скляренка «Святослав» і «Володимир» у вищій школі. Історичні й літературні діалоги. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2014. № 5. С. 24–32.
5. Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України (ЦДАМЛМУ). Ф. 467, оп. 1., од. зб. 90, 1920-1970 рр. URL: https://csamm.archives.gov.ua/wp-content/uploads/2021/04/f467_op1.pdf (дата звернення: 15.11.2023).
6. Клименко Т. Особовий фонд М. Ф. Пономаренка як джерельна база вивчення історії Черкащини. *Неспокій серця*: зб. ст. і мат. Черкаси, 2005. С. 13–20.
7. Семен Дмитрович Скляренко. URL.: https://uk.wikipedia.org/wiki/Скляренко_Семен_Дмитрович (дата звернення: 15.11.2023).
8. Скляренко Семен. URL.: <http://izbornyk.org.ua/encycl/euii220.htm>. (дата звернення: 15.11.2023)
9. Слабошпицький М. Пролог до теми і започаткування традиції. (Історичні романи Семена Скляренка). *Українська мова і література в школі*. 1986. № 9. С. 17– 23.
10. Сьогодні відзначаємо 120 років з дня народження Семена Скляренка (1901–1962). URL: https://www.facebook.com/inmo.org.ua?__cft (дата звернення: 15.11.2023).
11. Чумак В.Г. Семен Скляренко: Літературно-критичний нарис. Київ: Рад. письменник, 1972. С. 134–245.
12. Шишло В.С. Зв'язок епох. Творчий шлях Семена Скляренка. Київ: Видавництво Київського університету, 1969. С. 84–130 (100–130).

References

1. Biletskyi O.I. Semen Skliarenko i yoho roman «Sviatoslav». *Literaturno-krytychni statii*. K.: Dnipro, 1990. S. 219–233.
2. Hrytsai M.S. Z hlybyn storich. Semen Skliarenko: Narys zhyttia i tvorchosti. K.: Dnipro, 1980. S. 117–179.
3. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti. (DAChO). F.R.–5428. op.1. spr.3. 86+1 ark.
4. Zhyla S. Vyvchennia dylohii Semena Skliarenka «Sviatoslav» i «Volodymyr» u vyshchii shkoli. *Istorychni y literaturni dialohy. Ukrainka literatura v zahalnoosvitnii shkoli*. 2014, №5. S. 24–32.
5. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury ta mystetstva Ukrainy (TsDAMLMU). F. 467, op. 1., od.zb. 90., 1920-1970 rr. URL: https://csamm.archives.gov.ua/wp-content/uploads/2021/04/f467_op1.pdf (data zvernennia: 15.11.2023).
6. Klymenko T. Osobovyi fond M.F. Ponomarenka yak dzherelna baza vyvchennia istorii Cherkashchyny. *Nespekii sertsia*: zb. st. i mat. Cherkasy, 2005. S. 13–20.
7. Semen Dmytrovych Skliarenko. URL.: https://uk.wikipedia.org/wiki/Skliarenko_Semen_Dmytrovych (data zvernennia: 15.11.2023).
8. Skliarenko Semen. URL.: <http://izbornyk.org.ua/encycl/euii220.htm>. (data zvernennia: 15.11.2023)
9. Slaboshpytskyi M. Proloh do temy i zapochatkuvannia tradytsii. (Istorychni romany Semena Skliarenka). *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. 1986. №9. S. 17– 23.
10. Sohodni vidznachaiemo 120 rokiv z dnia narodzhennia Semena Skliarenka (1901–1962). URL: https://www.facebook.com/inmo.org.ua?__cft (data zvernennia: 15.11.2023).
11. Chumak V.H. Semen Skliarenko: Literaturno-krytychni narys. K.: Rad. pysmennyk, 1972. S. 134–245.
12. Shyshlo V.S. Zviazok epokh. Tvorchyi shliakh Semena Skliarenka. K.: Vydavnytstvo Kyivskoho universytetu, 1969. S. 84–130 (100–130).

ANDRII P. HRYTSENKO, OLEKSANDR I. KUROK, OLENA A. CHUMACHENKO
(*Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Ukraine*)

LETTERS OF O. S. SKLYARENKO TO THE ZOLOTONOSHA LOCAL LORE
SPECIALIST M. F. PONOMARENKO (1963 – 1976)

Abstract. *The article first published the correspondence of Oksana Semenivna Sklyarenko, the daughter of the famous Ukrainian (Soviet) fiction writer Semyon Dmytrovych Sklyarenko, to local historian Mykhailo Fedorovych Ponomarenko, the founder of local history in Cherkasy region. Also, the scientific novelty of this study is due to the fact that no fundamental study of the epistolary legacy of S. D. Sklyarenko has been carried out in modern Ukrainian historiography. Thus, this correspondence will allow solving the problem of expanding the source base of the study of the writer's biography. At the same time, the correspondence reflects the relationship of the local historian with the writer's family and his environment. The contribution of M. F. was characterized Ponomarenko in preserving the memory of S. D. Sklyarenko and popularizing his work in Zolotonyshchyna. Based on a brief overview of the fund of S. D. Sklyarenko (No. 467) from the Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine and archival materials collected by local historian M. F. Ponomarenko from the fund (5428) of the State Archive of the Cherkasy Region, this publication highlights the documents, which will complement the scientist's biography. In the process of analyzing this correspondence, it was found that M. F. Ponomarenko was engaged in collecting materials for the writer's personal exhibition in the Zolotony Museum of Local History and actively published local history articles about S. D. Sklyarenko in the regional periodical press. At the same time, the letters contain information about the professional activities of O.S. Sklyarenko and her family. In the process of developing the topic, biographical and chronological methods of historical research and the general scientific method of system analysis were used. The archeographic method of source research was also applied.*

Key words: *correspondence, Zolotonosha land, local history, historical novel, S. D. Sklyarenko, essay, new Soviet literature.*

Отримано 29.11.2023 р.

Прийнято до друку 12.12.2023 р.

УДК (UDC) 94(477)

DOI: <https://doi.org/10.21272/starovyna.2023.63.5>

КОРОЛЬ В. М., ПОРФІЛОВА М. В. *

СОЦІАЛЬНІ ВЗАЄМОДІЇ, ПОВСЯКДЕННЯ І ПОБУТ ЖИТЕЛІВ ПОВОЄННОГО СЕЛА В МАТЕРІАЛАХ УСНОЇ ІСТОРІЇ ПОСУЛЛЯ

***Анотація.** Публікація присвячена дослідженню соціальних взаємодій, повсякденного життя, дозвілля і побуту повоєнного села шляхом вивчення усноісторичної пам'яті населення колишнього Недригайлівського району Сумської області.*

В роботі подаються транскрипти інтерв'ю з літніми людьми – пересічними безпосередніми учасниками і свідками подій. Хронологічно дослідження зосереджене на періоді першого повоєнного двадцятиліття (друга половина 1940-х – перша половина 1960-х рр.), проте особливості отриманого наративу передбачають постійні відхилення від цих часових меж і екскурсах до раніших та пізніших подій.

Подані спогади як яскраві ілюстрації дозволяють значно краще усвідомити сутність історичних процесів новітньої доби і можуть бути використані як джерело для написання подальших наукових праць, зробити значно рельєфнішими майбутні дослідження як краєзнавчого характеру, так і в географічних кордонах всієї України.

***Ключові слова:** усна історія, повоєнна доба, Посулля, Терни, Недригайлів, сільська місцевість, торгівля, повсякдення.*

Для проведення своїх досліджень історики, як правило, користуються архівними матеріалами. Безперечно, це є абсолютно виправданим. Але поряд з документами, створеними у минулому, існує інший величезний джерельний пласт. Це пам'ять людей, яким випала доля стати свідками чи учасниками тих або інших історичних подій і процесів.

На жаль, вже майже повністю відійшли свідки 1930-х років. З кожним днем стає все менше старих людей, чия юність і молодість минули у 1940-1950-х роках. Саме тому останнім часом активно проводяться дослідження усної історії. Виходять відповідні збірники спогадів, присвячені епохальним потрясінням у житті українського народу [1; 2] або спрямовані на вивчення минулого певних соціальних груп [3; 4] чи регіонів та окремих населених пунктів [5; 6; 7].

* Король Віталій Миколайович – кандидат історичних наук, докторант кафедри новітньої історії України Запорізького національного університету, старший викладач кафедри історії Сумського державного університету, ORCID: 0000-0001-5805-1415.

Порфілова Марина Володимирівна – студентка факультету іноземної філології та соціальної комунікації Сумського державного університету.

Матеріали усної історії є надзвичайно цінним історичним джерелом, яке суттєво доповнює інформацію архівних документів і дозволяє історикам проаналізувати ставлення до конкретних подій їх безпосередніх учасників та свідків. Спогади старих людей як яскраві ілюстрації дозволяють значно краще усвідомити сутність історичних процесів і зробити дослідження значно рельєфнішими.

Оскільки кожна людина індивідуально аналізує та інтерпретує свій досвід, то усні свідчення, звичайно, є доволі суб'єктивним історичним джерелом. Вони скоріше демонструють не те, якими були минулі події, а сприйняття тих подій людьми. Тим не менш такі спогади значною мірою можуть допомогти розібратися історикам у сутності досліджуваних ними аспектів. Так чи інакше, стосується це і вивчення історії повсякденного життя сільського населення в повоєнні роки.

Нижче ми подаємо транскрипти інтерв'ю з літніми жінками, які народилися і виросли в селі Клин Роменського району (до адміністративно-територіальної реформи належало до Іваницької сільради Недригайлівського району). Доля опитаних осіб склалася по-різному, вони змінювали місце проживання та/або рід занять. Проте все їхнє подальше життя визначалося тим досвідом, який вони отримали в дитинстві та замолоду, мешкаючи в рідному селі.

Записи зроблено у 2020 р. Дані інтерв'ю є неструктурованими, тобто головним чином складаються з фази вільного оповідання, а запитання дослідника лише сприяють наративності.

Хронологічно розмови зосереджені на періоді першого повоєнного двадцятиліття (друга половина 1940-х – перша половина 1960-х рр.), проте під час розповідей відбувалися постійні відхилення від цих часових меж, що викликано об'єктивною необхідністю пояснення причинно-наслідкових зв'язків шляхом екскурсів до раніших та пізніших подій.

Серед основних тем, яких торкалися оповідачки, центральне місце посідають стратегії виживання і ведення власного господарства в умовах повоєнної руїни, нестатків та надмірної експлуатації населення з боку влади. Цінними є спогади про базарну і ярмаркову торгівлю того періоду. Через призму демонстрованої локальної усної історії Посулля вимальовується динаміка змін повсякденного життя і побуту села протягом згаданого проміжку часу.

Цікавими також є наведені факти, що свідчать про трансформацію місцевих великих сіл в міські поселення (Терни стали селищем міського типу в 1957 р., а Недригайлів – у 1958 р.). Зокрема, це і згадки про розвиток промислового виробництва, інфраструктури, шляхів сполучення, торгівлі та сфери послуг.

В ході роботи над транскриптами особливості мови і мовлення опитаних максимально збережені. Можливо, вони колись ще зацікавлять і філологів.

Вивчення отриманих таким чином матеріалів дозволяє зробити деякі суттєві штрихи у вивченні відповідних тем, привертає увагу до не помічених раніше проблем. Подані спогади можуть бути використані в якості джерела для написання подальших наукових праць як краєзнавчого характеру, так і в географічних кордонах всієї України.

Лисогор Лідія Мар'янівна (1935 р. н.). Село Вільшана Роменського р-ну Сумської обл.

Ми жили в Клину. Жилося важко. Ну, нас виручала корова, молочко своє. Була ще молода телиця, так поліцаї у войну прийшли забрали. А тоді батько мій як з війни вернувся, так він діжки робив, лаханки, діжі. Він дуже великий мастер по дереву був. На все лісництво! Мати діжку залига вірвовкою – і в Терни на базар.

На базар ходили пішки. Більше десяти кілометрів ходили. Я точно і не скажу скільки там кілометрів. Пішки ходили, продавали... Хто сояшник, хто квасоллю, хто гарбузці... За плечі, як сояшнику, і ото більше десяти кілометрів пішки...

- На базар ходили тільки у Терни?

В Терни. Тільки в Терни. Великий базар був тільки в Тернах. І там базарь був такий, шо хто шо в кого шо є, все виносили, продавали, бо копійки треба було... А шось же і купували! Де шо було, то з-під поли... Так же не продавалось, тільки з-під-поли! Чи хустку, чи шалю, чи товар¹, чи чоботи які... А то міліція ганяла! Чи хусточку купить, там дітям чи собі, тільки ходиш заглядаєш та тоді одійдеш хтозна куди, вона підійде, та жєнщина, візьмєш купиш... Ото такі базарі були!

У Тернах базарь був ото там, де остановка, а од остановки через дорогу тільки перейти оце прямо, а оце отут... Базарь здоровий, міста багато було! І корови, і свині, і кози, і телята, і шо тільки в кого шо є! Із усіх сіл туди сходилися: і з Кулишівки, і з Недригайлова... і де тільки не були села поблизу – і усі ж оце туди... Страшне! Базар здоровенний! Здоровий такий! Ну, а послідні времена вже стали й магазини виїжджать. Машинами, да. І то матерія там. Як вивезе якась там лавка матерію, то людвн там такої, по головах ходять, шоб узять. Усе таке: і мило... Ну, все таке, шо треба виносили, вивозили.

Ну, ми таке все носили продавать, шо з нас містового не брали. Корову раз там чи два продавали, так до воза чи до саней (як зімою) прив'язали, продали, купили в нас. Порося колись продавали, так тоже на возі привозили, по теплу. В нас купили, і ми поїхали. А ті, шо ото були міста ото ж «такі», тамечки платили за містове, щіталося. То ті, шо ото сметану і сир, і молоко постійно продавали, там ще шо... Тоді ж ото і рибного не було. Так я знаю було ото блюдечка були такі малесенькі, і пучечку-другу положе в те блюдечко камсички отакенької... І продає на блюдечка. Ну, це дєсь оце у п'ядєсят другому, у п'ядєсят третьому... Я чога знаю оце, бо я якраз саме Наташею ходила, так мені до того камси хотілось! Так хотілося!

Ми в базар ішли, так там все було, шо треба. А тіки ж все було дороге, переплачували. Треба було винести чи кукурузки, надрать та на стакани продать, шоб тоді купить чи якийсь чобіт, чи якийсь сандаль дітям. Бо грошей же ніде не було. Не давали! За палочку ходили на роботу. Побув, поробив, палочку записали оце ввечері і ото і все! А треба ж на шось жить. Так ото де квасолина, де біб... І ото де шо б не було, ото береш і несєш у Терни.

- А в районному центрі був базар?

¹ Товар – оброблена шкіра, вироби зі шкіри.

Та в Недригайлові він і був, та маленький. Ну, він такий базарь, по месту: то ото молоко, то сметана, то таке все їстівне... А такого нічого не було. Худобою у Недригайлові торгували тільки, як ото ярмарок! Пару разів там у год. Так ото вивезуть там коров десяток, а то, може, і того ні. Ото таке. А в Терни багато вивозили! Кому така, шо не нужна, так у Терни везуть у базарь. *[Сміється]*. Хорошої не везуть. Я ж кажу, ото матері часто розказувала, як дід Король повів корову, а вона не доїлась пошти ніяк... В обцім, не годилася держать. Так він купив грудку масла, прив'язав до воза, сів і їсть хліб та масло, куса прямо з грудки, приказує: «Поки Зорьки, поки й масла!». І куплено!

- *Потім покупець не повертає?*

- Та а хто там знає, хто там звідки є! *[Сміється]*.

- *Ну, а Ви продавали худобу?*

- Та ото раз порося здорове продавали – не було дівчаткам у школу пальта за шо купить та вбувачок. Так продали... А корову продавали. Раз повели стару, так один підійшов купець, подивився у зуби, каже: «Знаєш шо, дядьку! Напрямую кажу – веди її додому! Їй шо в рота, шо в ср..ку заглянь – однаково немає нічого! А ти її вивів продавать!». Так ми її на другий день та повели у Недригайлів, та здали на базу. А вона стара, за неї там і взяли, та ото я там купила шось у Недригайлові в ярмарку... Ото таке. А то друга билася дуже ж. Було, як ударе ногами в одвірок, так свет на одвірку сам включався і виключався! Так її водили з телям продавать у Терни. А так багато всі приводили продавать у базар.

А один чоловік з Клину водив козу продавать. Воно оце у таке врем'я, шо вже холодно. Шо він ото такий плащ одів, шо ото робочі зелені були з башликами. І козу ото наквив чимсь. І повів у Терни. Стояв-стояв, ніхто тієї кози не бере. Аж підходить якийсь дядько: «Продаєш?». «Продаю». «Скільки?». «Та оце стіки». «Куплю!». «Купуй!». «Тільки, – каже – в мене грошей немає, я на ту неділю вивезу, а ти прийдеш забереш». Ну, ото і договорилися. Той оддав, а той другий каже: «Ти дай мені і плащ, я накрию козу, бо я далеченько живу, поки доведу козу, вона змерзне». Ну, Микола оддав і плащ. І радий! Поїхав додому. Приїхав. Надежда: «Продав?». «Продав». «Давай гроші!». «Так він не дав, на ту неділю вивезе». Ну, дождав неділі, поїхав він. Ні дядька, ні кози, ні плаща нема! Ні грошей! *[Сміється]*. Приїхав додому... А тоді раньше були почти шо в кожній хаті мідні кухлі такі. Кухлями, кружками звали. Так він ото ж їй розказує, шо ото шукав-шукав, ну немає покупця. Так вона отим кухлем як дала, так розбила йому лоба і на голові. Дала йому грошей! Ото так набор віддав! Люди, бач як, довіряли, а ото таке!

Купували і ми все. Було другий раз так дівчаткам на руках ботиночки покупиш – так дешевше ж. Так главне діло, шо і магазіни ж не вивозили! І таке, і чоботи... А та'як оце собі, було, чоботи треба купить, щоб хромові (появились у кой-кого)... Так тільки в Терни в базарь треба, більш ніде не купиш!

Базарь був тільки в неділю. Ото встаєм, було, у три часа ночі. І ото пішачка і пашов... А ото батько мій, було, як наробе діжечок, лаханок, діжі (ті, шо хліб пекти), так на санчата накладуть горою. Ще й мене беруть, я човпу за ними. А ото ж те врем'я було після війни, шо з хлібом дуже трудно, так ото за діжку перепічку давали. Так наміняють, і нам на тиждень вижить хватає. А тоді вп'ять на другий тиждень...

Ну, що хоч там бувало в Тернах у базарі! Було, що і гроші там часто витягали в людей. В мене тоже. Ну, в мене в Недригайлові витягнуто. А в батька мого в той самий день у Тернах на базарі витягли, як взувачку собі купляв.

Поросята маленькі, це тільки в Тернах продавали, більш ніде не купиш! Розводили люди у сусідніх селах на продаж. Вивозили – всякі були. А тернівські свині хароші! Ну, та ніде ж не і купиш, тільки в Тернах. У базар по поросят, було, собіраємось велосопетом, як по теплому, а як зімою, так усяк: просили і коняки... Ну, більше восени купляли, по теплому. Ото, було, на велосопет. І я їздила більш, Микола [чоловік] не любив поросят куплять. Так ото на велосопет, троє куплю, поприв'язувала до руля отак у мішках, і пашов...

А тіки ж дуже рано. Дуже ранній базарь. Я знаю, що мені треба було биті валянки купити. Батько дав грошей з матір'ю. «Їдь, Миколо!». А в мене саме котрась була мала, мабуть Надька. Бо я йшла [заміж], в мене були биті валяночки сіренькі, а то вже порвалися. Ну, батько рано поїхав. Приїхав він, ото купив по темному. Приїжджя, а я така рада! Вихожу ж на зустрічу йому, тільки він дверима стукнув. Виймаю – один сірий, а один білий. Я як заплачу! Не те, щоб там один сірий, а другий трохи не такий. А то зовсім білий. Ну, воно по темному! А тоді я не знаю, як він дивився! Хто'на як він купив їх! Не думав же, що таке можеть быть!

Так ми купили порошка у «сидушок». Та купили за чорний порошок, а він оказавсь бузниковий. [Сміється]. Покрасили ті валянки, а вони такі, ну, як ото буряк не дуже буряковий. Та так вони і той... Поставила чавун великий, розколотила в нього порошку, та тоді ті валянки туди... А як висохли, так на хату ото як однесла...

- І що далі? Носили?

- Ні-і! Вони ж страшні! Ну, як же! Сірий став темнокрашений, а білий – світлорозовий. Не можна було вбувать. Страшне. Уже з реготу... Прийшов, знаю, Іван Третячин, і батько в нас були, і матір. Я не знаю, що воно було... Так уже з тих валянків сміялися-сміялися. Ну, що ж, так вони валялися, так їх міль і побила.

А хтось казав, що купив поросят двоє чи троє. Так замість поросяти одно собача було – порося підмінили. По темному купували, зразу не розбереш. По видному там уже нема нічого, все порозкуповують! А тоді той прийшов додому, а там двоє поросят і собача.

- Так а чому так рано торгували?

- Ну, а от хто'на! Так було. Так заведжено. Давно. [Пауза]. Поночі ото. І ото собача за порося продано. І це не дуже далеко отут, це комусь із ближніх сел.

А це вже як розвидниться, так таке все вже і по світлому купляли. Я ж кажу, і товар, і чоботи, і черевики, і хустки, і шалі... Здебільшого з-під поли.

- Так а хто це з-під поли торгував?

- Ну, я й не буду тобі казать... Хто'й'зна. Перекупщики. Тернівські, мо' і не тернівські. Десь їздять, беруть, а тоді... Їх «сидушками» називали. Бо сиділи на базарах: і в Тернах, і в Недригайлові. Їх міліція ганяла. А одна така там баба-перекупка була, так нікого не боялася. Кацапочка. Вона без ноги, на ступці. На війні без ноги осталася. Торгувала у відкрити, і її не трогали. Кричала: «Кому липучки? От комаров, от мух, от лихих свекрух!». Ще й ходила по домам саморобні канхвети людям варила з їхніх продуктів. Їй платили за те.

Тоді ото вже послідне врем'я стали кашамирові хустки, так зеленянська жінка в Клину носила хустки продавала. Десь присилали відкілясь, а тут тоді перепродували. Воно ж як, у Коренській магазин був, так шалі привезли, «білокраєчки» коричневі. По чотири рублі з половиною. А тоді якось, шо пішли ми в Терни в базар, клиняни, аж вивіз той самий лавошник шалі у Терни. Уже по п'ять із половиною продає! А в нього тюки отакі тих шаль. І розібрали!

Так шо там шо хоч було, і шо хоч можна було купить. Та ще по темному. Я знаю, тоже й мені таке було. Поїхав батько передки мені хромові¹ купив, щоб чоботи хромові мені заказать. (В Тернах, батько казав, на розвидні купив). Блискуче, начищене. Поніс на Бабу (село сусіднє), пошили мені. І такі красиві, на полувисокому! А воно оказалась сириця в одному передкові. Один передок хароший, а другий – сириця! Убую – такі ж хароші! Як сухі – гарні. Як у сніг уступила – таке робиться, розшерхується! Воно не дочинете! Десь од краю, видно.

Так шо ото такі були базарі. Продавали, гроші торгували. Бо треба копійку було. Тоді ж обкладали: налог, предналог, облигації... А де ти возьмеш? Ніде немає. Тільки нада іти в базарь шось на стакани продавать. І пшона продавали, бувало, натовчеш... Дуже гарний базарь був, і багато всього. Аби тільки гроші. А в Недригайлеві, це тут міський базар був, по месту. То продукти, то заполоч хіба, то ще шо.

Їздили і в Ромни. Ну, туди вже їхати треба було. У Терни чи Недригайлів можна було і пішки. А в Ромни десь договарюваться або так у машину сідять. Я туди за все врем'я та тільки двічі і їздила. Це вже дівчата чималі були. Раз їздила Наташі хустку купувать, як ото Вера заміж ішла, чорну. Тоді ж якраз ото мода як пішла на чорні хустки! А раз машиною їздили...

А раз пішки ходила. В Ромни. Якраз батько з війни вернувся. І тут проказано, шо у Ромнах продають воду солону. Солі тоді не було, із солоної води випарювали. Зробив батько діжку на десятеро відер, кружок наверх. Тоді на корову ярмо зробив. Запріг корову у возок, поставили діжку у возок і пішли пішки на Ромни. Корова візок везе, а ми пішки. Ідемо-ідемо, випряжемо, попасемо коровку, подоїмо та ще. І так до вечора добралися ми. Під горою в Ромнах там у когось у таких людей ночували, євреями їх називають. За те їм вечірне і вранішнє молочко з коровки віддали. А тоді поїхали нагору отуди в Ромни, купили, налили води ж отієї солоної в діжку, закрили, обмотали і так і поїхали додому. Мені так у помку! Оце не доїжджаючи до Ромнів, оця сторона, вишки² стояли. Такі вишки! Ото шо вони качали? Здорові такі! То ж кажуть, шо дьоготь ото качають! Ага, і там ото нижче, так м'яти багато цвіло саме, так мати украля трохи. Так ото в помку мені! Дотягла корова. На другий день чавунів наставили, і ото воно кипить і кипить, поки останеться в чавуні десь отак солі. На ряднинки вивертали... І з отієї діжки ще було й багато соли. Ну, давали ж і сусідам потрошку. А де та солонна вода в Ромнах бралася, хтозна. Може, хіба привозили звідкіля?

- А більш нікуди не їздили?

- По корову ходили у «Кацапщину». Воно туди ото десь чи в Путивель, чи за Путивель – там «Кацапщина». Так батько ото їздив по корову. Вони вп'ятьох

¹ Хром – шкіра великої рогатої худоби, що пройшла весь технологічний цикл вичинки.

² Йдеться про нафтові установки. Нафтовидобуток тут розпочався після II Світової війни.

їздили: іваничани і батько з ними. Машину виписали і їздили. А коров не було підходящих. Уже розибрато. Так привів теличку. Уже така, вим'ячко велике було. А чо, шо туди, хтозна. Проказано, шо там корови хароші.

Купляли ми корову і в Недригайлові на ярмарку. Колись і в Деркачівці на ярмарку купляли. Зараз нема, а тоді були ярмарки і в Деркачівці. Ну, а тут же в «Кацапщині» проказано, шо дуже хароші корови молочні. Так ото через те їздили.

- А коли в навколишніх селах збиралися ярмарки?

- Ну, на празники. Оце в Недригайлеві послідній час... Та чи на Дмитра був ярмарок? А в Тернах воно ярмарком не щіталось, бо воно кажну неділю. Кажну неділю, як ярмарок. А в Деркачівці там невеличкий був базарь на ярмарок. А тоді його і не стало. А в Недригайлеві довгенько були ярмарки ці. Люди через річку ходили. Перебреш оце поки через річку. З гори спустився, через річку перейшов і зараз і базарь. На тому місці, на в'їзді з боку Сум, впослі автостанцію зробили.

Ну, більшість у Терни ходили. А тіки ж собіраєшся не один, а гуртом. Бо страшно ж! Темно. Це ж у три часи виходить треба було. Сюди ходили трасою, так тут нічого. Тут же по дорозі села: ось Зелене, трохи пройшов – Чемайданівка, за Чемайданівку вийшов, трохи пройшов – вже Терни. А Тернами тоді вже йдеш і йдеш, вже видніє, не страшно. І йшли душ по троє.

А тут поз Іваницьку дорога була, тоже в Терни. До Іваницької, полем, через ліс... Там до Іваниці не доходя звертали на ліву сторону і йшли повз там, де кладовище. Дорога називалася «поз Батюжку». Батюжкою те місце звалося чоґось. Туди, вроді, ближче на Терни йти, так не можна було – оббірали! Хто шо не несе, не везе... Оббірали!

- І хто?

- А хто? Бандіти. Довго оббірали: після війни, я ще й заміжжю не була, оббірали, і заміж вийшла, так чуть було, шо оббірають людей. Ото хтось везе порося продавать, його в лісі перестрінуть, заберуть... То ж ті Фелони холодянські оббірали. Батько із сином. Так балакали, шо в них там на Батюжці десь під землею схованка була. Ото вони там сиділи, а тоді з неї вилазили і грабили людей. Ну, ті раньше грабили. А це вже пізніше були такі. Хто там копійку якусь роздобув, так заберуть... Ну, не вбивали! Ну, то видно туди Бізверхий не доставав – той би убив би! То страшний був: і по хатам лазив, і людей різав... І його жінка йому помагала – крадене, награвлене помагала носить та збувать. Вони приєжджі, їх ніхто не знав, приїхали в Клин, купили хату і ото по всій окрузі промишляли. А впослі його другий бандіт – Зализа – з обреза через вікно застрелив дома. Шось не поділили.

А на базарі в Тернах, там тоже витягали гроші харашо. Хтозна звідкіля вони, чи тернівські, чи чужі, зальотні. Ну, такі, шо вміють харашо! Десь у очередь, де саме за чимсь очередь велика стоїть, і отам влазе... Казала Манька Матусенкова: «Держала все врем'я руку на кармані, щоб не витягнуто. А дойшов ряд шось купувать, лапнула туди, а там дїрка в кармані низу. Вона тут зверху держе, а гроші низу вирізано».

Все там було. А послідне врем'я, було, таке пішло, шо як підеш, а там магазинів навийжджяє, матерії навезуть, якої тільки хочеш! Бери! І ситці, і по п'ятдесят були, і по семдесят. Копійок!...

Приходько Марія Іванівна (1937 р. н.). Місто Суми.

Під війну ми осталися вдвох з матір'ю. В сорок п'ятому я пішла в перший клас. Тоді податки такі були страшні, що злидні... Вони не такі, може, і великі, так ніде ж не платилося, грошей нема. А було ото 280 літер молока здай з корови. Сорок кілограмів м'яса – хоть є в тебе м'ясо, хоть нема – здай сорок кіло м'яса. Картошки скікись там здавали. По моєму... *[Пауза]*. Ну, та були такі плани, що нада було здать. І жили тільки з города, бо не платилося там воно в колгоспі нічого.

Тоді ми ходили колоски собірали. Ще маленькі були! І ото об'єжщик гоне, матюкається. Ми злякалися, кричимо! Один раз, помню, коноплі вже чималі були. І ми з другими дітьми тікають. Воно там недалеко протів нас якраз було. Бачили, що об'єжщик їде, і ми вскочили якраз у ті наші коноплі та поки ховалися витоптали їх, тільки по краях осталися. Мати прийшла, вже й не лає, тільки плачить. То коноплі на нашому городі скраю були, наші коноплі.

Ми тільки з матір'ю жили. Батька ще перед війною в армію на підготовку забрали, він десь ще на початку війни погиб, не вернувся... А брат старший під війну в лісі з коровою ховався від німців. В сорок третьому його в Германію на роботи погнали. І він був там в лагерьх з п'ятнадцяти год... Ну, і тоді вже, як війна кончилася, прийшов він. Тільки прийшов, а через тиждень вже забрали у ФЗО¹ на встановлення Донбаса. Втік звідти додому, його беруть орестовують і направляють у Шостку в тюрму. Ото через год чи скікись там вийшов. Так тільки приїхав додому, і оп'ять забрали в ФЗО. На Донбас! Ще годів на п'ять. Ото таке!

Ну, а ми з матір'ю як жили? Злиденно! *[Голосно]*. Злиденно! Я ще й невелика була, в школу не ходила, і семи не було, а ми і по колоски ходили на поле, і по бур'ян. Ідемо в ліс по дрова. Це ми гуртом ходили, малі діти. Через дорогу ліс, а сушнячку не було, ідеш далше. Знаю, колись найшла сухостойчик якийсь, притягла. А мати додому прийшла, побачила і лає, плаче: «Ну, нашо ти!». Баче, що здорове, важке. Вже ж не по мені. Так вона не біла мене, а плакала сама.

А в школу йти, вже заморозки. Так знаю, в перший клас боса ходила. Заморозки вже, до самих морозів босячком ходили. Я в школу вже пішла, а в мене і трусів не було, не знала і які вони. На голе тіло одівалися. Та й одіться ні в шо було до пуття. Так страшно мерзли! Може, в мене через те і дітей не було, як виросла!

Нема ж за шо купити! Не було воно нічого в матері. А ще ми в такому хуторі, нема в нас нічого. Не було в нас там ні торгівлі, нема нічого. Це ж ми в Терни або в Недригайлів саме ближче нам було до базара ото. У Тернах базар більший був. Там воно «кукушка» туди ходила, узкоколейка – залізнична дорога на сахарний завод. Так хто там поторгувать їхав, товар який з Ворожби перекупщики привозили. У навколишніх селах там хазяйство на продаж держали. Та й усі здалеку сходилися.

Мене мати малою ото до кого припроваде до дорослих, там пшонця наготове, там крохмалю якогось, шо-нібуть. Пішки ото йдеш у Терни. Туди і назад. Тепер як молодьож, так і одну остановку буде маршруткі ждять. *[Сміється]*. А ми пішки ходили. Ну, ладно! А тепер хочем, щоб ноги не боліли.

¹ ФЗО (від рос. «фабрично-заводское обучение») – школи фабрично-заводського навчання системи трудових резервів СРСР, учнівський контингент яких формувався шляхом призовів з присвоєнням статусу мобілізованих. Втеча із цих закладів каралася як кримінальний злочин.

Я ще невелика була, а оце мати там мені або крохмалю там натре трошки, або шось ще таке, щоб не важке. І то в Терни пішки 14 кілометрів. До кого-небудь старшого припровадить, щоб самій не страшно. Встаєм рано, ідем пішки, щоб ото продать. А вже як стала більшенька, так ото йду, щоб свинячу голову продать. Свиней у нас великих не було. Їх бур'янами годували. Зерна ж не було. Так ото вже оддаси голову за скільки оддаси. Тіки, щоб назад не нести.

- А куди витрачали вторговані на базарі гроші?

Та й кіросіну купи, там мила, ще чогось, бо без такого... А то ще ж на налоги! В обцім детство було дуже страшне. Я ж кажу: до самих заморозків босячком ідем. А тоді вже мати найшла один ботинок батьків старий, а один братів, Миколин. Десь ще на хаті заваялися. І ото ішли ми в школу. Сходила один день. Назад ідемо, а Іван Кажанів ззаду ішов і наступив якомсь отак мені. Ну, як діти, ішли, рот роззявили кудись. І наступив мені на п'ятку. І підошва одірвалася. Я вже плачу, кінчаюся: «Іван Кажанів мені порвав ботинок!». Мати сміється, каже: «Та вони негодні, порвані вже й були!». Тоді якомсь найшли мені тітчині чоботи.

Тітка Галька в мене була. Так її ще німці під войну в Германію на роботи забрали. Їй там і непагано в хазяйки жилося. А вже під кінець війни, перед победою, їх із самолота розбомбило. Погибла вона. Не вернулася.

Так ото мені її чоботи дісталися. І вони таке, як хромові були, і ще на додачу із собакою шкуркою. Із собаки чужого здорового застреленого зняли (було шось таке, що їздили вистрелювали собак), та й пішло на чоботи. А так в те врем'я чинили шкури і з телят, і з поросят. У ліс ходили з дубків кору здирали, ото його дубили. І ото шили з них чоботи.

А магазинного не купляли тоді нічого! За шо?! Його не було за шо купить! Тут як-нібудь ото доживали-переживали... Знаю, якийсь дядько ходив. Це спустя, як я вже пішла в п'ятий клас. І той дядько кожухи перешивав. У нас були кожухи старі: там материн, батьків, дідів чи бабин ще якийсь. Старі, ще бозна-колишні! Так і мені кожухок перешили ото вмісто пальта, щоб уже в школу. Бо як ото ходила в перші класи, так ото таке, десь старе шось, не то куфайка, не то ще шо... Під'яжуть мати, і йду. Та воно ще й перед війною не було його за шо куплять. А байкове одіяло в базарі купили. Мати з тіткою перерізали його пополам і дві косинки було. То мати в тій косинці були. Тоді я, як в школу пішла, так мене вже тим байковим одіялом вмотували. Запнеся, а тоді вчителька наша ото зав'язує. Так вона вже дивиться, заставляє, щоб там одівались, бо одежі ж пагані. Завяже ззаду, щоб тепліше. Ото так ходили. Вобцім виживали як нібудь. Виживали!

Ну, а тоді вже як у п'ятий клас, це вже я більшенька, так знаю, шо мати за півгоду получила принесла півмішка зерна із Зеленого¹, пішки принесла. А я мішок насобірала колосків на полі. Оце кажу: «Я, ма, буду окремо!». Вже ж як дитина, знаєш? І ото насобіраю колосків, посушу там їх на печі, тоді праником² поб'ю, тоді провію якомсь, через сито пересію. Так ото я за літо насобірала більше матері. З колосків мішок получився, а мати день у день робила і з колгоспу принесла тільки

¹ Зелене – село Роменського р-ну Сумської обл., раніше належало до Іваницької сільради.

² Праник — дерев'яна дощечка з ручкою для вибивання білизни під час прання.

півмішка. Ото скільки тоді платили! Нічого не платили! Так виживали за щот города. Шо ото в городі виростив, те й твоє. Ну, ото в лісі тоже, де терен появиться, кислиця, груші, всяке-яке ото збирали.

- *А що Ви в той час купляли за гроші?*

Керосин і мило. Оце те, шо купляли. Я ж кажу, шо кожушник ходив, так ото кожухи нам перешив: матері ото зробив невеликий із старого батькового чи дідового якогось, і мені таке, ну, як би пальтечко. Так ото в мене вже гарне появилось, як я в п'ятий клас пішла. А так купували тільки керосин, мило і сірники. Ото таке.

Мати неписьменна була, так ми носили пісьма Миколині [*брата*] до Крив'яциних або до Прусових, щоб вони прочитали нам і написали йому. Каганець у відро поставимо і поночі йдемо з пісьмом. А тоді я вже в школі як навчилася читать, так засвіtimo, мати диктує мені, а я пісьмо пишу ото. Вже научилися. [*Сміється*].

У городі садили картошку і жито, просо там усе... І коноплі! Коноплі – це ж... За щот конопель, можна сказати, жили! Їх мочили, м'яли... Зразу на ставок несеш ті коноплі. Воно літнього врем'я ото гряззю їх прикидаєш, щоб вони у воді помокли. Скікись днів вони там помокнуть, тоді принесеш їх додому, вони посохнуть, а тоді їх тіпали, ногами м'яли, чесали, жужмом одівали на гребінь, щоб прясти ото... Прядка була. Пряли, а тоді ткали. Полотно робили. З того полотна шили оце собі сорочки (і верхні, і нижні) і все. Це велике діло було! А ще як оце виткали, так його треба вибілити. Мочили і розтинали десь на траві. Ну, у нас там під лісом зелененьке було... Це щоб воно сонцем пройшло, щоб вигорало, щоб білим стало. Отак робили. А ще щолок спускали на прання. А тоді ще жлукта були такі. Таке з дерева видовбане. Оце жлукто стоїть, тоді туди тряпки кидали, пересипали попелом – це стірка така була. [*Сміється*].

Я оце удивляюсь, шо прожила скільки год! Детство таке страшне: голодні, босі, голі! І ото стали вже на роботу ходять... Я закончила сім класів, а тоді пішла на роботу в лісничество. Ну, там у лісничестві – це вже велике діло, вроді, – сорок рублів нам там платили. А як ото садим саме посадку, як весною ранньою, так я була така дебелишенька, я з мечем¹, а хто слабшенький – саджанці носе у ящику. Мечем отак з усієї сили напругаєшся, меч встромиш животом, тоді витянеш, а другий в ту дірку саджанець вткне. І так цілий день. Так той місяць, шо садили посадку, семдесят рублів получила. Це було дуже багато! А то так сапували там посадки, там ще шось... А просто молоді, за щот молодості! Ідеш і співаєш! Зараз вже не будеш співать. [*Сміється*].

Це я в лісничестві два года проробила, а потом уже пішла в колгосп. Так тоже, і коноплі колгоспні мочили, накидали їх гряззю. Цілий день сидиш бовтаєшся у холодній воді. Ну, ті коноплі, шо літні, шо плоскінь, тоді вода ще тепліша. А вже матірка, воно вже по осіні, так прямо змерзнеш! Вилізеш, як собака, побіг попорався, та оп'ять шелесь у воду, давай знову мочить, мить їх.

¹ Меч Колесова – ручний інструмент, вузька сталевая лопата для посадки сіянців та саджанців лісових культур.

- Коли Ви припинили прясти і ткати?

- Дома в основному мати ткала. А прясти я пряла все врем'я. У п'ядесять сьомому я пішла заміж. Так там ще сідала за верстат, мене свекруха садовила, показувала. Із тканого робили ж і на одяжу, і рядна, і наволочки, і все.

А колись прийшов один дядько до нас, а я саме пряла. І він каже: «На чорта воно нужне?». «Так а як же без нього можна обійтись?». «Та люди вже ж якось обходяться!».

До нас у колгосп приїжджали лектори, агітували все. І ото один раз розкаже нам, що скоро наші фабрики стільки штапелю будуть випускати, що можна двічі навколо земного шару обмотати. А ми з бабами сміялися, казали: «Нашо ото брехать!». А тоді воно якось шось скоро пішло так... Появився колінкор, ситчик недорогий, такі, що можна купити. Стали гроші в колгоспі трошки платити. Це вже, мабуть, при Хрущову було.

А тоді я якось була в Ромнах і на базарі побачила, що торгують кукурузкою на стакани. Так я вночі ходила на колгоспне поле красти кукурузу, щоб продати і купити по хустці чи матерії. Зразу з подругою ходили, а тоді її чоловік перестав пускати, так я сама. Хоть і страшно, а треба. І не було поняття, щоб чоловіки помагали. Тобі треба – ти й іди. А тоді Володчин [чоловіка] брат грузовою машиною їздив у рейс на Ромни, так підвозив мене пару раз із мішком до базара. Я там продавала ту кукурузу стаканами, не такими, як у перекупок, а великими і з горою. Бистро розпродувала. І раз хустку купила, раз матерії.

Так тоді стали вже одказуватися од цього, от того ткання. Ну, не зразу. Ще таке, як рядна, рушники потроху ткали. А там поруч жив дядько один, в годах уже. І таке, чи щоб підзатяться, із балачки про оце каже: «А я своїй сказав, що як хочеш, а щоб за зіму два шматки¹ полотна виткала!». Ну, дурні люди! Вже ж стало можна обходитися без того ткання! Чого тій жінці мучиться! А ото ж такі дурні були! [Пауза]. Ну, а так, щоб зовсім бросили ткання, це вже десь у началі шістидесятих. Поотказувалися. А тоді я у шістдесят першому в Казахстан поїхала, і більше ніколи не пряла, не ткала...

Володька, оце, що я заміж ходила, вчився на тракториста, і його колись після учьоби отправляли в Казахстан. Ото тоді на цілину все їздили. Він там побув, а тоді ж ото бросив і вернувся додому, женився на мені. А тоді він з тракториста на шофьора вивчився, а в колгоспі роботи йому нема, тут всього дві машини, йому не дали. Тоді крутивсь-крутивсь і каже, що я на цілину вернуся, де вже був. Ну, поїхав він у Казахстан. Посьолок Єсіль Целіноградської області. А там, де він раньше робив, машини різні стоять, то старі, то шоферів нема, то се, то те нада. Йому зразу дають. Питають: «Так, а жінка є?». Діректор питає. Діректор такий, комуніст був, після кожного слова матом не обходиться. Каже: «Хай же приїжджа!». «Так не пускають!». «Як не пускають? А ким вона в тебе робить, що не пускають?». «Та ким! На ланку ходить». «Та пішли вони к такой мать! Хай їде!». Каже: «Вона ж у

¹ Шматок – стара традиційна одиниця виміру довжини тканого полотна. На Посуллі становила 22 аршини (приблизно 15,7 м).

тебе не на заводі воєнному робить! Не на режимному об'єкті! Пішли вони отуди і перетуди! Хай їде, нічого їй не буде!».

Та воно там в Казахстані усі руські так матюкалися! Страшне! Я тільки приїхала, іду вулицею, коли біжать хлопчики малі, а за ними така баба здорова і як кричить: «Ванька! Петька! Туди вашу мати!».

Прямо матом! На дітей! У нас і при дітях не лаялися, не те, щоб жінка на дітей. Я думала, мені вчулося. А та баба знову матом на них. Я тоді подумала, куди я попала, тут люди подуріли!

Ну, от. Послухалися ми того дірєктора-комуніста. Пішла я у сільсовет, щоб справку дали... Не паспорт, а справку о лічності! І не дали! Не пускали з колгоспів. Ну, я на свій риск поїхала так, без документів. Аж нічого, прийняли. Дали нам зразу комнату. Там з Володькою якийсь хлопець жив, так його переселили, а комнату нам на двох дали.

Тоді крутилась-вертілась, куди б піти. Куди? А там по сусідській парикмахерській, і кажуть, що треба уборщицю. Так я тоді пішла уборщицею. Трохи поробила. Аж друга сусідка каже... Якесь строїтельне управління, що нада грузщика. Так ходила ще грузщиком робить. Цемент розгружали, кирпич розгружали... Ну, важко! Важко. Так я пізніше перейшла робить лаборантом на хлібоприймальний пункт. Брала проби зерна на аналізи. А як жнива, так ще після смени ходили додатково помагали зерно віять, сушити, грузити. Так тоді як аврал був, так усіх по посылку з робот забірали на зерно. Безплатно робили. Правда, один год мені дали нагрудний знак «Учасніку уборки цілінного урожая». Медалька така, десь довго валялася в нас. Ну, тоді так усі люди жили.

А йому [чоловіку] машину дали. Стареньку. Він її підремонтірував, і ото робив. Воду возив. Води там мало. Це там річка Ішим, не так далеко. І води ще не було підведеної. Так воду возили кругом. На «Заготзерно» там, на організації... Та кругом. А тут у нас у дворі колодязь, так вода така солонна, пити негодна. Це хіба так куди, помить шось. Це ми там так жили добряче!

А він воду возив у «Сільгостехніку», аж там кажуть їм на картотеску нада людину. Ну, і я ото пішла туди. Картотетчіком була. Робила учот сільхозмашин. Так я там розібралася з усім, порядок навела, що треба в картотеску завела. А де чого не хватало, так акти пооформляла, списувала. Як тільки яка перевірка, а нас все в порядку, все учтено, недостач немає. Начальство довольне, мене хвалять! Бо їм тепер ні за що не треба переживати.

Туди понаприсилали! Везли, що нада і не нада! Машини маленькі, тракторці ото маленькі, що вони там не практикувалися. «Тешки», «детешки»... Я уже і не помню їхні названія. А вони там на базі, на території обнесений, кучами там валялися, і запчасті до них. А вони там не нужні! А тоді приїхали до нас в гості моя мати, його мати і брат його, Василь. А Василь у «Сільгостехніці» тоже робив, тільки в Недригайлеві. І сказав, що казали там наші начальники: «Мо', які там можна запчасті договориться, щоб виписати сюди». Так я ходила питала у свого інженера і у начальника. А вони ж нас знають! Володька їм усім воду завозив, як тільки попросять. А головний інженер і каже: «Вони лежать, вони не нужні. Їх виписати би нада. Ну, так за предели області неззя, заперещено! Ну, так як ти у нас такий молодець, то ми тобі уважимо!». Вони тоже, усі українці там. Там казахів

мало було, один чи два, гружчиками. А то такі, наші в основному. Так вони кажуть: «Ладно, ми випишем». А наші тут, в Недригайлові, сказали: «Якщо запчастей нам договоряться, то хай приїжджають – ми їм обом тут роботу дамо, і йому, і їй». Ну, так ми і зробили. Виписали там контейнер здоровий, запчастей отравили туди. А тоді і сами вернулись на Зелене. І ото мені дали учотчиком у «Сільгостехніці» в Недригайлеві, а йому машину дали таку, нормальну. Ото ми там робили.

А тоді він ото таке – нап'ється, лається, биться лізе. Воно і в Казахстані він нажрется і через усю улицю кричить: «Ти така, ти сяка, ти пересяка!». Лається, так я таких нових матюків ще й не чула!...

Раз на гулянку пішли. У когось свайба була. Ми трохи запізналися, і один дядько з нас підсміхнув, що ми бездітні. Шось таке сказав: «У вас мабуть дітей повна хата обсіла, що ви на гулянку запізнюєтесь?!». Володька зразу нічого, а тоді добре випив. А він, як випивши, починав задираться. І тоді як пристав до того дядька: «Ти кабан! Ти кабан!». А їх Кабановими дражнили. Так звелися биться. Володька ударив його дуже, так набив! Я на ранок плачу: «Ну, як мені жить з тобою? Як мені між люди ходить, що ти в мене такий дурний?». Воно ж тоді ще люди дуже не пили. Горілку-казьонку не купляли. Якщо там гнали самогонку, пили десь там на гулянках чи складках, так не по багату. Моді такої напиваться не було.

А тоді воно далі діло як було? На роботу в «Сільгостехніку» з колгоспів не пускали. Туди хлопці після армії устраювалися. Були тоже із Зеленого. І додому їздили грузовою машиною. У когось машина переночує (по череді чи як), а тоді вранці той збирає всіх на кузов і їдем на район. А ввечері назад.

І ото один день після роботи всі зібралися їхати додому. А Володька каже мені: «Хлопці в кафе ідуть. Я з ними. Підождеш в машині». Ми з Катрею ждали-ждали їх. Катря десь на виїзді з Недригайлова тоже робила, там ото, де церква. А жила на Зеленому. Ждали-ждали, вже додому треба хазяйство порать. Та і самим їсти вже хочеться. З ранку чи їли, чи не їли. Вийджали рано тоді. А там чи обідали, чи не обідали.

- А чому ви не йшли в кафе повечеряти?

- А хто мене пускав? Володька казав: «Та таке! Як це так, що жінка піде в кафе!». Не прийнято було жінкам чи з жінками туди ходять. Хлопці там ввечері випивали, а нам там нічого було робить. Так ми з Катрею і не допросилися, щоб їхати вже додому. Кафе там було збоку перед мостом через річку, як їхати на Зелене. Так ми тоді плюнули і пішли сами додому дорогою. Думали, може останиться підвезе хто. Коли на трасі доганяють вони нас машиною. Володька п'яний, кричить, матюкається: «Чого ти пішла? Чого не ждала!». Додому приїхали, я бігом пораюся, прошу, щоб поміг, води приніс. Він чваниться, лається. Я його тоже лаю, кажу, що він безсовісний. А він каже: «Заткнись, а то в зуби дам!». «Ну, давай!». Так він мене як вдарив, я й полетіла. Він мене ще давай бить. По голові, по рукам, бо я закривалася. Коли свекруха прискочила (а її і саму чоловік всю жизнь бив!) та давай звать сусіда, і ото оборонили мене.

Після того бросила я Володьку. Розщиталася з роботи у Недригалові і поїхала в Суми. Там устроїлася уборщицею в общежитіє «Хімстроя». На Хімгородку. Так, щоб зразу робить і жить. А в селі сказала, що їду в Казахстан. А той мене все шукав.

Знайшов, ходив упрасував вернутися, перестрівав, ждав біля общежитія. Ну, я вже рішилася, що хвате вже!

Мені в Сумах в общежитті харашо жилося. Люди всі свої. Люди ж усі із сел. Всі такі, як я. Після роботи було сядемо і поспіваємо. Я там жила з такими вже жінками, у возрасті. Колись було і в кіно разом ходили. До Володьки я так і не вернулася. Виходила я ще заміж не раз. Та все шось не вдачно. Жила і в Славянську. На транспортьорі робила, там де уголь по ленті біжить. Жила і в Одесі. На суконній фабриці робила. А самі луччі люди наші, сумські. Чужі люди, як в Одесі ото, грубі, недобрі. Шось питаєш у них, а вони кажуть: «Поді знай!». Таке шось, не по-людські. Може, того що там людей багато. А в Сумах люди від наших сільських не отлічаються. В Сумах мені харашо жилося.

Література і джерела

1. Український голокост 1932-1933: свідчення тих, хто вижив / Упоряд. Ю.Мицик. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2003. 296 с.
2. Нолл В. Трансформація громадянського суспільства. Усна історія української селянської культури 1920-30-х років. Київ: Центр досліджень усної історії та культури «Родовід», 1999. 559 с.
3. Невигадане: Усні історії оstarбайтерів / автор-упоряд., ред., вступ. ст. Г. Г.Грінченко. Харків: Вид. дім «Райдер», 2004. 304 с.
4. Усна жіноча історія. Повернення: Історіографія сільських жінок в контексті суспільно-історичних факторів радянського і перехідного періодів. Київ: ЖЦ «Спадщина», 2003. 270 с.
5. Усна історія Степової України / Запорізький край. Запоріжжя: АА. Тандем, 2008. Т. 1. 516 с.
6. Соляник Н. О. Повсякдення сільської жінки 1930-1950 рр. (за матеріалами усної історії на прикладі села Сурсько-Михайлівка Солонянського району Дніпропетровської області) // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження. 2009. Вип. 7. С. 260-267.
7. Селяни і місто: феномен сприйняття урбанізаційних процесів у селянській традиції (матеріали історико-археографічних експедицій Північним Приазов'ям) / упорядник В. М. Константінова. Київ, 2012. 416 с.

References

1. Ukrainyky holokost 1932-1933: svidehennia tykh, khto vyzhyv / Uporiad. Yu.Mytskyk. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2003. 296 s.
2. Noll V. Transformatsiia hromadianskoho suspilstva. Usna istoriia ukrainskoi selianskoi kultury 1920-30-kh rokiv. Kyiv: Tsentr doslidzhen usnoi istorii ta kultury «Rodovid», 1999. 559 s.
3. Nevyhadane: Usni istorii ostarbaiteriv / avtor-uporiad., red., vstup. st. H. H.Hrinchenko. Kharkiv: Vyd. dim «Raider», 2004. 304 s.
4. Usna zhinocha istoriia. Povernennia: Istoriohrafii silskykh zhinok v konteksti suspilno-istorychnykh faktoriv radianskoho i perekhidnoho periodiv. Kyiv: ZhTs «Spadshchyna», 2003. 270 s.
5. Usna istoriia Stepovoi Ukrainy / Zaporizkyi kraj. Zaporizhzhia: AA. Tandem, 2008. T. 1. 516 s.
6. Solianyk N. O. Povsiakdennia silskoi zhinky 1930-1950 rr. (za materialamy usnoi istorii na prykladі sela Sursko-Mykhailivka Solonianskoho raionu Dnipropetrovskoi oblasti) // Prydniprov'ia: istoryko-kraieznavchi doslidzhennia. 2009. Vyp. 7. S. 260-267.
7. Seliany i misto: fenomen spryiniattia urbanizatsiinykh protsesiv u selianskii tradytsii (materialy istoryko-arkheohrafichnykh ekspedytsii Pivnichnym Pryazoviam) / uporiadnyk V. M. Konstantinova. Kyiv, 2012. 416 s.

VITALIY M. KOROL, MARYNA V. PORFILOVA
(Sumy State University, Ukraine)

**SOCIAL INTERACTIONS AND EVERYDAY LIFE OF POST-WAR VILLAGE
RESIDENTS IN THE ORAL HISTORY MATERIALS OF POSULLYA**

***Abstract.** The publication is dedicated to the study of social interactions, everyday life, leisure, and daily life of a post-war village by studying the oral historical memory of the population of the former Nedryhailiv district of the Sumy region.*

The work presents transcripts of interviews with elderly people - ordinary direct participants and witnesses of events. Chronologically, the study is focused on the period of the first postwar twenty years (the second half of the 1940s – the first half of the 1960s), however, the features of the resulting narrative involve constant deviations from these time limits and excursions to earlier and later events.

The memories presented as vivid illustrations make it possible to better understand the essence of the historical processes of the modern era and can be used as a source for writing further scientific works, to make future research both in the geographical boundaries of Ukraine and of a local history much more relevant.

***Keywords:** oral history, Posullya, post-war era, Terny, Nedrihailiv, countryside, trade, everyday life.*

Отримано 22.09.2023 р.

Прийнято до друку 03.10.2023 р.

ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

УДК (UDC) 1(091) : 316.356.4 : 165.191

DOI: <https://doi.org/10.21272/starovyna.2023.63.6>

АРТЮХ В. О. *

ТИПОЛОГІЧНІ РИСИ ІСТОРИЧНОГО МІФУ

Анотація. У статті на основі уявлень про постійну присутність міфічних структур у людській свідомості й досвіді конструюється образ сучасного історичного міфу. Відзначається, що історичний міф добре фіксується на рівні сприйняття минулого неспеціалізованими формами свідомості пересічної людини, тобто на рівні її історичної пам'яті. Сам образ історичного міфу постає сукупністю таких структур міфічного досвіду як міфічна субстанція, sacrum, міфічне архе, міфічний час та міфічний простір.

Ключові слова: історичний міф, міфічна субстанція, сакральне, міфічний час, міфічний простір.

Міф – явище багатопланове й багатозначне. Таким він постав у результаті реальної присутності у різних сферах культури та перетворення в предмет дослідження у гуманітарних наукових практиках. Але на буденному рівні свідомості він продовжує все ще залишатися лише синонімом казочки, побрехеньки, ілюзії, неправди. Звідсіля ж і популярне розуміння історичного міфу: міф – це неправдива оповідь про якийсь фрагмент минулого тому, що не може бути верифікована ніякими історичними джерелами. Інколи додають: «але, в яку носії таких оповідей вірять як в єдино правдиву». Головне при такому тлумаченні – це момент невідповідності змісту оповіді, що буде названа міфічною деякій проминулій реальності. Ми будемо виходити з того, що історичний міф – це, насамперед, смислова конструкція і її присутність чи відсутність у свідомості сучасної людини залежить від особливостей інтерпретації самої категорії міфу. У нашому випадку міф – це постійна складова людського досвіду хоча б тому, що риси первісного міфу добре фіксуються дослідниками й на рівні свідомості та наративів, притаманних сучасній людині.

У міфознавстві з проблем історичної міфотворчості існує величезна література. У нашій розвідці, узагальнюючи напрацювання міфологічної науки ХХ ст. (Е. Кассіер [5], О. Лосев [6], М. Еліаде [2; 3; 11], К. Хюбнер [8]), ми спробуємо подати типологічні риси сучасного історичного міфу, зрозумілого як певний тип досвіду.

* Артюх В'ячеслав Олексійович – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. ORCID: 0000-0003-4119-1571

На перший погляд може видатися ніби поняття «історичний міф» є внутрішньо суперечливим: міф не передбачає ніякої історичності. Але все це вірно для первісного міфу, ми ж маємо справу з сучасним. Та, до того ж, вже і в первісному міфі фіксується його певна «протоісторичність» через збереження особливого потягу до якогось древнього Першочасу як вмістилища архетипів. Колись на цю особливість міфу відомий німецький філософ-неокантіанець Ернст Кассіпер (1874–1945) вказав так: «Міф не знає іншого способу пояснення, ніж звернення до далекого минулого та виведення сучасного стану фізичного і людського світу із первісного становища речей» [4, с. 579]. Сучасний міф також цю тенденцію зберігає.

Окремі елементи міфічної структури добре помічаються у сфері національного буття людини. Тут історичний міф, зрозумілий як вид досвіду, є способом сприйняття, переживання і проживання подій минулого носіями національної ідентичності. При цьому феномени проминулої реальності густо вплітаються в структуру людських цінностей, переконань і вірувань. Історичні міфи беруть участь в конструюванні, відтворенні й трансформації національної ідентичності. Тому часто саме через міф відбувається поєднання історії з національною ідентичністю.

А в структурі національної ідентичності конституюючу роль відіграє історична пам'ять. Умова важливості історичної пам'яті: наша сучасність – це лише сума всіх пригаданих епізодів минулого. А незмінну *сутність* нації також визначає сукупність всіх її історичних відтінків. Це щось подібне до біографії окремої людини, як основи для розуміння її ідентичності: на будь-якому своєму черговому життєвому етапі це все таки та ж сама людина; те ж саме й з історичним виміром для розуміння ідентичності нації (К. Хюбнер). Звідсіля ж і непрямий висновок: якщо зараз нація окрема, самостійна, то у такої нації повинно бути й своє окреме минуле.

Також, коли ми говоримо про історичну пам'ять, потрібно підкреслити, що це, насамперед, робота з минулим неспеціалізованої форми свідомості пересічної людини. Тому навички блокування природних рефлексів такою свідомістю (на протигагу професійним історикам) щодо минулого тут відсутні. Історична пам'ять формується у людини на рівні колективних шарів її індивідуальної свідомості і завдяки оцим природним рефлексам помічається, що схеми її функціонування багато в чому аналогічні структурним схемам міфу. Не потрібно також забувати, що коли ми заговорили про колективні шари пам'яті, то це означає, що існує пам'ятання подій минулого, які особисто з індивідом у більшості випадків не траплялися, але знаходяться в межах його власного досвіду. «Зайшли» вони туди через різні соціалізаційні практики (наприклад, через систему освіти з її курсами історії). Отже, носій національної ідентичності в таких подіях участі не брав і тому він може лише уявити якусь причетність до них. Тому саме через ситуацію пригадування людиною подій, що відбулися чи не відбулися з нею, будучи «пропущеною» через міфічні структури свідомості, історія й постає міфом.

Та, власне, кожен такий «колективний індивід» як народ має свою «міфоісторію», яка сприяє інтеграції індивіда до такого національного колективу, посиленості спаяності самого колективу навколо образів спільного минулого або легітимації якихось претензій такої національної групи у теперішньому часі.

Міфічне сприйняття подій минулого проявляє себе в тому, що тут «працюють» ті ж міфічні структури, що і в давньому:

1. У національному історичному міфі *міфічною субстанцією (сутністю)* постає сам феномен національного, що тотожно «розлитий» протягом всього часового буття нації. Тому, з цієї точки зору, наприклад, Україна в тій самій мірі Україна і часів Русі, і XV ст., і наприкінці XX. Тобто, сама нація при такому підході не розглядається як історична категорія. Це незмінна споконвічна єдність й існує вона як ряд поколінь, зв'язаних між собою такою національною сутністю. Перед кожним новим поколінням національна сутність постає вже наперед заданою і об'єктивно існуючою. Національна сутність має силу, що змушує індивіда до певної національно ідентифікуючої поведінки. Окремий індивід не має свободи вибору, а приймає вплив національних сутностей як свою долю. Тому, окремі славні перемоги чи якісь гріхи нації у минулому передаються із покоління у покоління і стають для індивіда його власними перемогами і власними гріхами, від яких він не може відмовитись. Вони не творяться окремими індивідами внаслідок вільного волевиявлення, а існують об'єктивно. Національна сутність і забезпечує індивіду його ідентичність – «українськість», «польськість» чи «російськість». Як приклад, коли національна сутність об'єднує всі три часові виміри, – назва вірша Тараса Шевченка: «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє», що, у свою чергу, відсилає нас ще й до роботи німецького юриста й історика Ю. Мьозера (1720–1794) «Оснабрюцька історія», де спільний німецький дух об'єднує виміри минулого, сучасного і майбутнього [9, с. 122].

Об'єктивно (як індивід) існуюча нація міфічним чином взаємодіє з окремими людьми. Міфічність ситуації полягає в тому, що загальне (нація) та одиничне (індивід) тотожно проникають одне в одне. За такого сприйняття нація діє одночасно у всіх своїх членах. На цьому рівні всі неповторні індивіди нічим не відрізняються один від одного. «Кожна окрема людина у відповідності із своєю приналежністю до нації є її персоніфікацією. Саме із цього витікає широко розповсюджена тенденція уявляти націю у людській подобі: німців – як Міхель, французів – як Жан і т. п.» [8, с. 328], – пише німецький філософ Курт Хюбнер (1921–2013).

Через ці міфічні: а) принцип присутності цілого (нації) тотожно в кожному із своїх елементів та б) принцип міфічної субстанції можуть сприйматися й значущі історичні постаті. Національна сутність може втілюватися в якомусь геніальному історичному персонажеві, тобто перетікаючи із загального (нація) в одиничне і потім найбільш повно проявляючи себе в ньому (наприклад, в українців – випадок Тараса Шевченка) (див.: [1, с. 85–108]). А в ритуалізованих святах такий національний геній постає видимим втіленням нації і тоді її представники отримують колективну можливість споглядати свою власну національну сутність.

2. В сучасному історичному міфі національні сутності є *сакральними* навіть якщо вони безпосередньо й не зв'язані зі світом богів. Тут у нагоді може стати розуміння сакрального досвіду (або ще досвіду божественного), яке подав у своїй книзі «Священне» (1917 р.) протестантський теолог Рудольф Отто [7]. Досвід священного – це дія на людину сили, що перевершує людську. Ця вища сила двояка: з одного боку, вона сприймається як «страхотлива таємничість», що викликає почуття

жаху, з іншого, вона є «ласкавою таємничістю», що захоплює й зачаровує. Від дії такої двоїстої сили людина відчуває душевний «трепет». Саме так людині й відкривається божественна реальність. Як би там не було, священне – це рівень наших переживань, коли так сприйняті вищі сили являються людині безпосередньо й чуттєво. Але в сучасному міфі джерелом такого «священного трепету» можуть бути не лише боги, а й об'єкти *профанного* світу: значущі історичні факти, пам'ятні місця чи й сама нація. У таких об'єктах теж може знаходитися сила, що проникає у людей і викликає цей «трепет»; тоді все фізичне розчиняється в ідеально-матеріальній єдності, минуле сприймається не тільки духовно, але й тілесно, ну, а самі об'єкти набувають сакрального характеру. Ставши сакральним, такий історичний об'єкт, зберігаючи свою власну природу, постає чимось принципово відмінним від інших об'єктів буденного профанного світу.

3. *Міфічний час*. Національна історія, сприйнята міфічним чином, не зводиться до руху в часі детермінованих причинними зв'язками одиничних минулих подій. Навпаки, з часового потоку вихоплюються якісь окремі історичні події, що сприймаються національною свідомістю видатними, такими, що мають неперехідне значення і пам'ятаються постійно. Факти минулого набувають при цьому зразкового, парадигмального для сучасності характеру. Сама ця сучасність повинна конструюватися через наслідування окремих історичних фактів, що набули подоби архетипів. В уяві людей вони знову й знову викликаються ритуалізованими святами. Отже, тут історичний міф проявляє себе в наявності архетиповим чином сприйнятого минулого, що носить парадигмальний характер. Якась історична подія чи історична особистість, яка присутня в сучасності як взірцеве *архе* створює ситуацію одночасності чи, іншими словами, минуле стає адекватним сучасності. Таким чином, відчуття часової протяжності в певні моменти його сприйняття зникає. У людини, яка сприймає минуле нації міфічно ліквідація дистанції між сьогоденням і минулим приводить до того, що вона стає безпосередньо причетною до подій давнини; вона вступає з ними у контакт і через операцію національної ідентифікації переживає їх як своє власне минуле. Отже, ставши архетиповими, історичні події не розуміються такими, що пройшли і зникли, навпаки, вони й сьогодні з нами «говорять», продовжуючи формувати й визначати наше життя. Тобто, архетипи й засвідчують цей нерозривний зв'язок минулого й теперішнього станів буття нації. Завдяки архетипам минуле завжди присутнє тепер. Як писав колись польський соціолог Єжи Шацький (1929–2016): архетиповий підхід до минулого «полягає у пошуку в ньому (мова не йде про те, в якій мірі це усвідомлюється) еквівалентів для певних сучасних вчинків, цілей, добродійностей та цінностей» [10, с. 420]. І тоді міф, як «сильна» (завдяки взірцям-архетипам) оповідь, фактично стає інструкцією до, наприклад, політичної дії.

Крім того, в історичному міфі існують не лише архетипізовані взірцеві факти, а ще може бути й культ цілих часових відтинків. Особливу роль тут виконує відтинок, що асоціюється з міфічним Першочасом. З точки зору міфосвідомості реальність є реальністю, оскільки вона впорядкована. У первинний хаос історичних фактів привноситься якась точка порядку, яка є початком структури. А це вже щось певне, що протистоїть непевному, тобто основний сенс міфу – перетворення хаосу в космос – знаходить тоді своє підтвердження. Одним з найважливіших парадигмальних

відтинків Першочасу (отією точкою порядку) для національної історичної пам'яті є час виникнення етносу (нації). Тут діє правило: віднесення такої точки в найглибші часи минулого є свідченням її особливої значущості для сучасності.

Зі специфікою присутності архетипів поза межами Першочасу пов'язана і тричастинна схема, що накладається на історичний процес свідомістю сучасної, національним чином заангажованої, людини: Отже, на початку руху національної історії виділяється якийсь «справжній» час, такий собі період Золотого віку (іншими словами, це той сакральний Першочас, як час виникнення і найбільшої його наповненості парадигмальними архетипами). Наступний, другий, відтинок фіксує момент падіння Першочасу, його виходу в наступну профанну епоху занепаду, де архетипи відсутні чи присутні лише мінімально. Це епоха забуття правильних способів національного життя. Крім того, вона ще може бути й ситуацією божої «кари» за якісь «гріхи» народу. Але, врешті, настає третій період, що пов'язується з виходом із «зіпсованої» епохи – період, відродження (воскресіння) Золотого віку (нове наповнення часу архетипами) (відразу виникають алузії з періодами українського «відродження»).

І тут саме знання національної історії сприймається як повернення до величних епох національної історії, а значить і повернення до першооснов національного буття; як вихід за межі емпіричного, профанного (погіршеного) варіанту часу. Функція «повернення до першооснов» є досить дієвим засобом забезпечення піднесення «приспаного» національного духу. Повертаючись до «абсолютного начала» Першочасу, яке було вмістилищем усього творчого, нація, омиваючись у «водах вічності», ніби починає творити себе наново, переходячи на якісно новий рівень своєї історії. Тому володіння своїм минулим, на думку національних ідеологів, надає сили для впливу на сьогодення. І навпаки, щоб оволодіти сьогодішньою ситуацією в національній сфері, потрібно знати історію походження нації. Хто володіє знанням національного походження, той (за аналогією до архаїчних міфів) володіє і долею нації. Як би там не було, але сучасність обов'язково повинна отримати «санкцію» на існування від досконалих часів минувшини.

4. *Міфічний простір* минулого, розглянутий крізь призму історичної пам'яті полягає в тому, що образ рідного краю – батьківщини персоніфікується часто в жіночому началі Батьківщини-Матері. Окремі члени нації тоді уявляються дітьми такої Матері, братами й сестрами, які разом складають велику родину. Батьківщина-Мати любить своїх дітей і чекає від них відповідної любові. Прикладом фетишизації такого символічного образу може слугувати статуя Свободи у США або «Родина-мать» на Малаховому кургані у Росії. У крайніх випадках (і такі випадки мабуть є проявом найбільш чистого міфізму), Батьківщина-Мати існує у свідомості людини не як символічний образ макросімейної єдності, а в якості реально існуючого суб'єкта історії, наприклад, якоїсь Богині чи Богоматері, яка може безпосередньо впливати на хід історії.

Ту послідовність у сприйнятті індивідом національного простору, яка врешті-решт приводить до його міфізації можна описати так. Спочатку об'єктивно існує простір як середовище для життєдіяльності певної спільноти. Далі виникає у свідомості образ цього простору – рідна земля, батьківщина. Цей образ існує тепер незалежно від

почуттєвого сприйняття рідної землі і конструює національну свідомість. Кроком до міфізації образу простору є його нове «офізичнення». Отже, коли образ батьківщини уявляється таким, що існує самостійно поза межами індивідуальної свідомості як певна ідеальна сутність; та тут можна говорити поки що лише про гіпостазування. Коли ж образ простору персоніфікується в певній матеріальній істоті (Батьківщина-Мати), то можна говорити вже й про його міфізацію. На цьому рівні міфічність персоніфікованого рідного краю полягає в тому, що він сприймається як нерозчленована ідеально-матеріальна єдність, а такий синкретизм, як уже вказувалося вище, є однією з основних властивостей міфу.

Крім того, міфічний простір минулого – це ще й певні *окремі* топоси сучасного рідного краю, що будучи сакралізованими, пов'язуються з історією. Ними можуть бути місця, по яких ступала нога національних героїв, місця битв (наприклад, Конотопської битви) та місця інших доленосних подій у житті нації. Сюди ж можуть бути віднесені й об'єкти природного (гори Олімп, Арарат чи Сіон або Дунай-ріка) та культурного (Софія Київська) ландшафтів. Саме з такими місцями у національним чином заангажованого індивіда встановлюється інтимний зв'язок і виникає отой оттовський душевний «трепет», особливо в часи прощі й поклоніння їм. По-суті, мова йде про поклоніння лише символізованим образам та вони для людини з міфізованими структурами досвіду важать набагато більше, ніж просто просторові знаки, бо ще й несуть з майбутнього у сучасність якесь послання національної долі. А встановлення інтимного зв'язку з окремими сакралізованими елементами рідного простору, як уже було сказано на початку цього пункту, потім переноситься й на ціле – Батьківщину з великої літери.

Так, як історичні події існують не тільки в часі, а ще і в просторі, то міфічний характер носить і операція з їх центрування відносно інших подій (оголошених рядовими) в просторі батьківщини через їх наділення характеристиками особливої значущості завдяки наповненню архетипами та сакралізації.

При такому розумінні як древній, так і сучасний історичний міф функціонують як феномени дорефлексивні. Тобто, в ситуації «життя-в-міфі» існує сама собою зрозуміла довіра до змісту певних історичних оповідей, і тому міф – це правда, що дуже важко піддається спростуванню чи деконструюванню. А ось для того, щоб була помічена «міфічність» змісту таких уявлень потрібна наявність фігури «стороннього». Наприклад, ним можуть бути або носій наукової свідомості, або ж представник протилежного історичного міфу. Саме вони й назвуть певні протилежні уявлення про минуле міфом.

Варто також додати, що наявність чи відсутність історичного міфу залежить від специфіки тлумачення категорії «міф». Сама можливість історичного міфу постає реальністю через перенесення уявлень про характерні риси древніх міфів на сучасність. В основу таких уявлень кладуться відомі ще з античних часів інтерпретації міфу як 1) священної правди та як 2) вигадки. У першому випадку вважається, що історичний міф є складовою сучасного міфу, який у свою чергу має деяке відношення до

«автентичного», древнього. Таке розуміння історичного міфу робить його як слово не зовсім метафоричним.

Таким чином, історичний міф – це спрощений образ національного минулого, що існує на дорефлексивному рівні сприйняття і переживання з подальшою вербалізацією фрагментів проминулої реальності у вимірах само собою зрозумілої правди.

Література

1. Гриценко О. «Своя мудрість»: Національні міфології та громадянська релігія в Україні. Київ: УЦКД, 1998. 184 с.
2. Еліаде Мірча. Священне і мирське / пер. з нім. Галини Кьорян // Мірча Еліаде. Мефістофель і андрогін. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. С. 5–116.
3. Еліаде Мірча. Міфи сновидіння і містерії / пер. з фр. Галини Кьорян // Мірча Еліаде. Мефістофель і андрогін. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. С. 117–302.
4. Кассирер Э. Опыт о человеке / пер. с англ. Ю. А. Муравьева // Э. Кассирер. Избранное. Опыт о человеке. Москва: Гардарики, 1998. С. 440–722.
5. Кассирер Э. Философия символических форм. Том II: Мифологическое мышление / пер. с нем. С. А. Ромашко. М.; СПб: Университетская книга, 2002. 280 с.
6. Лосев А. Ф. Диалектика мифа // А. Ф. Лосев. Из ранних произведений. М.: Правда, 1990. С. 391–599.
7. Отто Рудольф. Священное. Об иррациональном в идее божественного и его соотношении с рациональным / пер. с нем. А. М. Руткевича. СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2008. 278 с.
8. Хюбнер Курт. Истина мифа / пер. с нем. И. Касавина. М.: Республика, 1996. 448 с.
9. Хюбнер Курт. Нация: от забвения к возрождению / пер. с нем. А. Ю. Антоновского. Москва: Канон+, ИО «Реабилитация», 2001. 400 с.
10. Шацкий Ежи. Утопия и традиция / пер. с польск. М. И. Леньшина. Москва: Прогресс, 1990. 456 с.
11. Эліаде Мірча. Миф о вечном возвращении (архетипы и повторение) // Мірча Еліаде. Космос и история. Москва: Прогресс, 1987. С. 27–144.

References

1. Grycenko O. «Svoja mudrist'»: Nacional'ni mifologii' ta gromadjans'ka religija v Ukraïni. Kyiv: UCKD, 1998. 184 s.
2. Eliade Mircha. Svjashhenne i myrs'ke / per. z nim. Galyny K'orjan // Mircha Eliade. Mefistofel' i androgin. Kyiv: Vyd-vo Solomii' Pavlychko «Osnovy», 2001. S. 5–116.
3. Eliade Mircha. Mify snovydinnja i misterii' / per. z fr. Galyny K'orjan // Mircha Eliade. Mefistofel' i androgin. Kyiv: Vyd-vo Solomii' Pavlychko «Osnovy», 2001. S. 117–302.
4. Kassirer E. Opyt o cheloveke / per. s angl. Ju. A. Murav'eva // E. Kassirer. Izbrannoe. Opyt o cheloveke. Moscow: Gardaryka, 1998. S. 440–722.
5. Kassyrer E. Filosofija symvolicheskykh form. Tom II: Mifologicheskoe myshlenie / per. s nem. S. A. Romashko. M.; SPb: Universytetskaja knyga, 2002. 280 s.
6. Losev A. F. Dyalektyka myfa // A. F. Losev. Iz rannyh proyzvedenyj. Moscow: Pravda, 1990. S. 391–599.
7. Otto Rudol'f. Svjashhennoe. Ob irracyonal'nom v ydee bozhestvennogo y ego sootnoshenyj s racional'nym / per. s nem. A. M. Rutkevycha. SPb.: Izd-vo S.-Peterburgskogo un-ta, 2008. 278 s.
8. Hjubner Kurt. Istina myfa / per. s nem. Y. Kasavyna. Moscow: Respublyka, 1996. 448 s.
9. Hjubner Kurt. Nacyja: ot zabvenija k vozrozhdeniju / per. s nem. A. Ju. Antonovskogo. Moscow: Kanon+; YO «Reabylytacyja», 2001. 400 s.
10. Shackyj Ezhy. Utopyja y tradycyja / per. s pol'sk. M.Y.Lenshyna. Moscow: Progress, 1990. 456 s.
11. Elyade Myrcha. Myf o vechnom vozvrashhenyju (arhetypy y povtorenyje) // Myrcha Elyade. Kosmos i istorija. Moscow: Progress, 1987. S. 27–144.

VYACHESLAV O. ARTIUKH

(Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Ukraine)

TYPOLOGICAL FEATURES OF HISTORICAL MYTH

Abstract. *The article constructs an image of the modern historical myth based on the ideas about the constant presence of mythical structures in human consciousness and experience. It is noted that the historical myth is well fixed at the level of perception of the past by non-specialized forms of consciousness of the average person, i.e. at the level of his/her historical memory. The very image of the historical myth appears as a set of such structures of mythical experience as mythical substance, sacrum, mythical arche, mythical time, and mythical space.*

Mythical substance (essence) is the very phenomenon of the national, which is identically "poured" throughout the entire temporal existence of the nation.

Mythical arche is the origins, beginnings, and history of the origin of phenomena, objects, and customs. Any myth, in fact, speaks of the origins or what was in the beginning.

The model of mythical time is when, on one plane, it is profane time and it is perceived as flowing from the past to the future through the present, that is, it has a direction. On another plane, this time is sacred. This is the First Time when the archaica were created, and therefore it precedes the beginning of the counting of profane, empirical time. Sacred time can penetrate profane time as arche, for example, through the staging of the events of the sacred First Age.

The sacred is the experience of the sacred through which significant historical objects are perceived; then, while retaining their own nature, they appear fundamentally different from other historical objects of the everyday profane world.

Mythical space is not imagined in the abstract; it is combined with its content, i.e. historical events and facts. In addition, space in mythical perception is not a continuous unity; on the contrary, it is discontinuous. It consists of sacred objects and places.

Keywords: *historical myth, mythical substance, sacred, mythical time, mythical space.*

Отримано 25.11.2023 р.

Прийнято до друку 08.12.2023 р.

ПЕРСОНАЛІЇ

УДК (UDC) 792.071 Затиркевич-Карпинська Г.

DOI: <https://doi.org/10.21272/starovyna.2023.63.7>

ЛОБКО Н. В., КАРТАВА К. С. *

ВІХИ ЖИТТЯ ТА ТВОРЧОСТІ ГАННИ ЗАТИРКЕВИЧ-КАРПИНСЬКОЇ

***Анотація.** В статті висвітлено основні етапи життя та творчості видатної української артистки, педагога, театрального діяча Ганни Петрівни Затиркевич-Карпинської на матеріалах періодичних видань, спогадів її сучасників, матеріалах Роменського краєзнавчого музею.*

З'ясовано, чинники, що вплинули на її становлення як актриси, зокрема, це її оточення – няня-кріпачка, селяни, з якими вона спілкувалася все своє життя. Зацікавленості театром сприяли її батьки та навчання в Київському інституті шляхетних дівчат. Майстерність актриси формувалася під впливом різних течій і театральних шкіл, зокрема вона працювала під керівництвом М. Старицького, М. Кропивницького, М. Садовського, П. Саксаганського, І. Кавалерідзе.

За час своєї майже сорокарічної праці в театрі Г. Затиркевич-Карпинська зіграла близько 130 ролей, створила цілу галерею найрізноманітніших і неперевершених сценічних образів. Славилася вона як комічна, характерна актриса. Її праця та талант сприяли становленню українського національного театру.

***Ключові слова:** Г. Затиркевич-Карпинська, драматичний театр, український театр корифеїв, акторська майстерність.*

Історія українського театру багата на славні імена. Серед них є ім'я видатної української артистки Ганни Петрівни Затиркевич-Карпинської, яка разом з М. Кропивницьким, М. Заньковецькою, братами Тобілевичами брала участь в розбудові національного театрального мистецтва.

Ганна Петрівна Затиркевич-Карпинська мала славу першокласної актриси. За час своєї майже сорокарічної праці в театрі виконала близько 130 ролей, більшість із них грала на сцені першою, та так, що саме її виконання ставало класичним. «Вона вийшла на цілину, – писав один з перших її біографів М. Дібровенко, – і обробила її» [22, рукопис М. Дібровенка с. 6].

Талант актриси був відзначений її сучасниками.

Проте сьогодні ім'я Ганни Затиркевич-Карпинської відоме лише вузькому колу фахівців, а значення її творчості для розвитку національного театру повною мірою не осмислено. Також доводиться констатувати, що залишається недостатньо дослідженою

* Лобко Наталія Вікторівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Сумського державного університету, ORCID: 0000-0002-3401-7295.

Картава Каріна Сергіївна – студентка спеціальності «Історія та археологія» Сумського державного університету.

й її біографія. Отже вважаємо за необхідне висвітлити основні етапи життя та творчості Ганни Петрівни, розширити відомостей про її оточення та творчі зв'язки.

На сьогодні жодної монографії про Г. Затиркевич-Карпинську немає. Довідкові видання містять загальну інформація про акторку [4, с. 759; 6, с. 675; 9, с. 262; 11, с. 258; 18, с. 653; 19, с. 492; 20, с. 611].

Першою спробою висвітлити життєвий та творчий шлях Г. Затиркевич-Карпинської є праця С. Сірополка «Життя та артистична діяльність Г. П. Затиркевич-Карпинської (з нагоди 10-ліття з дня смерті)», яка була надрукована в 1931 році в тижневику «Тризуб» (Париж). Ксерокопія цієї статті зберігається в фонді Роменського краєзнавчого музею. Також одним з перших дослідників життєпису актриси можна вважати наукового співробітника Інституту мистецтв, фольклору й етнографії АН УРСР Миколу Дібровенка [3; 17, с. 99-119]. В фонді Роменського краєзнавчого музею є його рукопис (11 сторінок), датований жовтнем 1951 р., в якому він описує творчий шлях Г. Затиркевич-Карпинської.

Цікавими та змістовними є спогади її сучасників – партнерів по сцені, учнів, земляків, друзів і знайомих [1; 8, с. 162-188; 10; 17]. Складені на основі особистих вражень та спостережень людей, яким пощастило певний час перебувати поруч з Г. Затиркевич-Карпинською, спогади дозволяють не тільки оцінити талант актриси, а й побачити її у буденному житті, у колі друзів, години дозвілля.

Найбільшу кількість спогадів містить збірник «Слово про Ганну Затиркевич-Карпинську. Спогади. Статті, матеріали». Матеріали цього збірника відкрили маловідомі сторінки її біографії, дали змогу уточнити деякі суперечливі моменти життя та творчості [17].

Сценічному життю Г. Затиркевич-Карпинської присвятив В. Ревуцький розвідку в книзі «П'ять великих акторів української сцени», яка була надрукована у Франції в 1955 р. [13].

Проходор Коваленко, актор, який «бачив Ганну Петрівну в багатьох ролях її репертуару протягом 25 років», присвятив окремий розділ опису її творчого методу в своїй праці «Незабутнє. Спогади старого актора» (1962) [7, с. 239-248].

Період праці акторки в театрах міста Ромни описано в статтях Палій О. та Скакуна В. [12; 16].

Писав про Ганну Петрівну і Остап Вишня. Свої враження від її гри він описав в оповіданні «Ганна Петрівна Затиркевич-Карпинська (Сто літ з дня народження)» [2, с. 463-467]. Доли будинку, на жаль сумній, в якому актриса жила остання роки свого життя в с. Блотниця, він присвятив фейлетон «Культуртяпство» [5, с. 4].

У Роменському краєзнавчому музеї, що є філією Державного історико-культурного заповідника «Посулля» розташована експозиція «Роменщина театральна», в якій представлені світлини, сценічні костюми, прикраси та особисті речі Ганни Петрівни. У фондах музею зберігаються театральні афіши, статті з місцевих газет, матеріали про похорон та спогади про Г. Затиркевич-Карпинську, які висвітлюють її життя та творчий шлях.

Отже, в результаті вивчення історіографії проблеми було з'ясовано, що комплексного дослідження життя та творчості Г. Затиркевич-Карпинської немає. Основним джерелом інформації про актрису є спогади її сучасників. Тому вважаємо за

необхідне в даній розвідці відтворити основні віхи особистої та творчої біографії Г. Затиркевич-Карпинської, з'ясувати чинники, що вплинули на її становлення як актриси.

Народилася Ганна Петрівна 8 лютого 1855 р. на Чернігівщині, в с. Срібному Прилуцького повіту (тепер смт Чернігівської області). Згідно запису про народження, знайденого одним з перших дослідників життєпису актриси науковим співробітником Інституту мистецтв, фольклору й етнографії АН УРСР Миколою Дібровенком, її батько, Ковтуненко Петро Стефанович, тоді був становим приставом 2-го стану Прилуцького повіту [17, с. 99].

Цю інформацію підтверджує листування краєзнавця П. Ротача з місцевим жителем Ф. Лавріненко, де зазначено, що *«Ковтуненко Петр жил в Срибном в своем доме, был становым приставом. Потом вышел в отставку и жил мелким помещиком в том же Срибном. Ходили слухи, что был добрым человеком»*. Він мав у селах Плескані та Лебедині по десять десятин землі та ще орендував леваду у власника земель села Срібного генерала Данчича [17, с. 100; 14, с. 162-163].

С. Сірополко, згадуючи батька актриси, писав: *«П. Ковтуненко був тамошній землевласник, а в останніх роках свого життя займав посаду станового пристава (комісара) в м. Срібному. Це був типичний запорожець – кремезний дідуган з сивими до долу вусами (таким я його знав у своїх студентських роках), від якого й отримала Ганна будову тіла і здоров'я»* [22, ксерокс статті, с. 1].

Матір артистки, Анастасія Микитівна, за національністю росіянка, колишньої Олонецької губернії. Тут, перебуваючи в царській армії, Петро Ковтуненко одружився і потім переїхав в Україну. Як свідчить їх покоївка: *«померла вона невдовзі після того, як Ганна вийшла заміж. Батько одружився вдруге. Коли батько Ганни Петрівни помер, її мачуха вийшла заміж за місцевого урядовця Ольшанського. Вони жили в домі Ковтуненків. Під час революції Ольшанські залишили Срібне і виїхали»* [17, с. 102].

М. Дібровенко, на підставі виявлених ним архівних документів, описав будинок, в якому зростала майбутня актриса. Він зазначає, що в дворі Ковтуненка було три житлових будинки. В одному жила родина, у двох – дворові. З фасаду – це середнього розміру будинок з балконом, з типовими для того часу дерев'яними колонами. Будинок на фундаменті, дерев'яний, обкладений цеглою. Колись тут був садок [17, с. 101].

З листування між П. Ротачем та Ф. Лавріненко, ми дізналися, що саме цей будинок зображений на картині *«Весілля в Малоросії»*, яку малював М. Бодаревський у містечку Срібному та в селі Довгалівці. Зображений на картині будинок з колонами це будинок, в якому до 8 років проживала Ганна Ковтуненко. А сивовусого пана художник списав з батька актриси. Весела жінка – це Катерина Лавріненко, мати краєзнавця. Подружжя та інші персонажі картини також списані з довгалівських селян [14, с. 162]. В 1958 році Ф. Лавріненко ще бачив цей будинок на власні очі. Проте, за свідченням М. Фененка, який в 1972 році відвідав с. Срібне, будинок, в якому народилася майбутня артистка не зберігся [21, с. 28-29].

Також М. Дібровенко, на підставі сповідних відомостей церкви Хрестовоздвиженській у м. Срібному за 1856 р., з'ясував оточення, в якому зростала Ганна Петрівна. Це родини 11 кріпаків та їх 4 дітей [17, с. 101]. Отже, вони й були найближчими людьми, яких в дитинстві бачила і з якими спілкувалася маленька Ганнуся.

*Ганна Ковтуненко (майбутня Затиркевич-Карпинська) в дитинстві
(фото з фонду Роменського краєзнавчого музею)*

Збереглися цікаві спогади про родину Ковтуненків Векли Антонівни Кириченко (дівоче прізвище Лисач), яка багато років була покоївкою в їхньому домі. «Господарі, – згадує Векла Кириченко, – відносились до неї по-людському, не обиджали. А Ганна Петрівна не раз давала їй свої театральні українські костюми, коли треба було десь піти на весілля чи на вулицю. Завжди відпускала. Та й сама часто виходила на гору Данчича, де гуляла молодь, спостерігала їх ігрища, співала з ними» [17, с. 102].

В своїх спогадах Ганна Петрівна зазначала, що любов до свого народу, його мови та культури прищепила їй селянка-кріпачка Катерина Миколаївна Забіла, яка була її нянькою до 8 років. І саме від неї вона перейняла багато українських народних пісень, прислів'їв, казок.

Про вплив оточення, в якому зростала майбутня артистка, написав анонімний автор «Корифеїв українського театру»: «Досягнути таку досконалість в зображенні дійсності, яку вона проявила в своїх образах, допомогло їй крім природного артистичного таланту, дійсне, а не книжне тільки, як у багатьох молодих артистів, ознайомлення з особливостями народного побуту і прототипами тих персонажів, які їй доводилося зображати на сцені. Безперечно, вона бачила їх у житті, спостерігала їх, уважно придивляючись і відзначаючи в своїй вразливій душі всі особливості їх мови, міміки, жестів» [13, с. 87]. П. Коваленко також зазначав, що «актриса дуже добре знала обивателів села, бо відображала їх з невмолимою правдою критичного реалізму» [8, с. 183].

Любов до театру Ганні прищепили батьки, беручи зі собою дівчину, на аматорські вистави, що були досить часті в найближчому місті Ромни.

В 1864 р. її відправили до Прилуцького приватного пансіону, звідки в 1866 р. перевели до Київського інституту шляхетних дівчат, який вона закінчила 1871 р. Про це свідчить іменний список пансіонерок інституту, що вибули звідси 12 червня 1871 р.

У цьому списку в графі після прізвища Ганни Ковтуненко стоїть запитання «*На чей счет воститывалась*» і дається відповідь: «*дочь титулярного советника*» [17, с.103].

Юна Ганна, навчаючись в Київському інституті шляхетних дівчат, цікавилася театральним життям, постійно читала театральний відділ в газетах і журналах, добре знала, які п'єси йдуть на сценах цих театрів і з якими виконавцями. Захопленню театральним мистецтвом, вірогідно, сприяв той факт, що у Києві тоді з успіхом виступала місцева трупа, яку очолював директор театру Кологривов, дружина якого викладала музику в інституті. Начальниця інституту, користуючись знайомством з директором театру, запрошувала з виховною метою кращих акторів виступати з уривками класичних п'єс. З виховною метою учениць під наглядом класних дам іноді теж пускали до театру.

Також вона брала приватні уроки у професійної артистки О. Давидової. Ганна з успіхом виступала в аматорських спектаклях; спершу грала в епізодичних, а згодом й у головних ролях.

Молода дівчина мріяла про вступ до московської консерваторії, де навчалась її близька подруга. Але батьки по іншому уявляли її майбутнє. В 1874 р. вони віддали заміж вісімнадцятирічну Ганна за поміщика з села Блотниці Дмитра Затиркевича, на 20 років старшого від неї. Отже, замість навчання в консерваторії дівчина опановувала поміщицький маєток в селі та господарські справи.

Проте, щоденні турботи по господарству все ж не заглушили інтересу до театру. Вже в перший рік після одруження Ганна Петрівна успішно виступає у п'єсі «Москаль-чарівник» І. Котляревського в ролі Тетяни. Приймала участь вона також і в аматорських виставах в Прилуках, де жила деякий час разом з чоловіком, який був членом Лохвицько-Прилуцької межової комісії.

В 1882 р. в м. Ромни сталася подія, що мала для Ганни вирішальне значення. Тоді роменські аматори готували п'єсу І. Квітки-Основ'яненка «Сватання на Гончарівці» й постала проблема кому грати роль літньої жінки Одарки. Цю роль запропонували Ганні Петрівні, яка з радістю погодилася.

Вистава відбулася в грудні 1882 р. й мала великий успіх. Особливо сподобалася глядачам виконання ролі Одарки. Ганна Петрівна згадувала: «Похвали сипались зі всіх боків, звичайно, від усіх похвал у мене голова закрутилась, а куди піти, як піти – я нічого не розуміла. Після першої вистави моя здушена любов до театру прорвалася» [8, с. 163]. Вона наважилася спробувати себе в професійному театрі й, не зважаючи на протидіяння родини, написала листа Маркові Кропивницькому про своє бажання бути акторкою театру. Після тривалого листування з Марком Лукичем Ганна Петрівна дістає від нього згоду на свій дебют у його трупі, який відбувся 20 травня 1883 р. в Полтаві. Тоді вона виступила під прізвищем Прилуцької в ролі Секлети в комедії Старицького «Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка».

Завоювати визнання у зразковій трупі М. Старицького та М. Кропивницького початкуючій актрисі допомогло добре знання української мови, побуту і звичаїв того народу, життя якого доводилося відтворювати на сцені. Адже вона була добре обізнана з життям провінційного поміщицтва мешкаючи майже 10 років у селі Блотниці, в маєтку Затиркевича.

*Портрет Г. Затиркевич-Карпинської. Художник В. Коровчинський
(фонд Роменського краєзнавчого музею)*

«Хто б міг подумати, що з тендітної поміщицької панночки, вихованки Київського інституту благородних дівичь, виросте така незрівнянна Риндичка? – писав про цей період її життя О. Вишня, – Батьки й на гадці не мали, що їхня «благородна» донька зганьбить себе званням артистки, та ще й українського театру. Але любов до театру, любов до народу перемогла. Не злякав молоді жінки ні розрив з батьками, ні сварки з чоловіком» [2, с. 467].

Отже, з 1883 р. Ганна Петрівна Затиркевич починає виступати з корифеями українського театру та їх колегами.

Після поділу трупи в 1885 р. вона залишилася з М. Кропивницьким, згодом працювала в інших його трупах (1889–1892). Впродовж 1892-1897 рр. працювала у трупі М. Садовського. До 1900 р. виступала під прізвиськом першого чоловіка Затиркевич.

Овдовівши, в 1898 р. вдруге вийшла заміж за Івана Івановича Карпинського-Кравцова, який був лікарем трупи М. Кропивницького. З 1900 р. не виступала в театрі майже 10 років у зв'язку з переїздом чоловіка на Північний Урал. Після смерті другого чоловіка відновила сценічну діяльність в 1908 р. як Затиркевич-Карпинська.

Інформації про особисте життя артистки небагато. В спогадах про неї є згадки про те, що вона була одружена тричі. Перший чоловік – поміщик Д. Затиркевич, вдруге вона одружилася з І. Карпинським. Про третього чоловіка відомо тільки його прізвище – Якиманський [22, стаття С. Сірополка].

Досить суперечливою є інформація про її дітей. Так, актор Ю. Лисенко, який був знайомий з нею з 1908 р., згадував: «Ганна Петрівна та її дочка Олена Пилипівна любили одна одну, були схожі між собою навіть обличчям» На сцені Олена добре грала роль молодих і старих, але з меншим успіхом, ніж її мати, і займала у трупі друге місце» [17, с. 30]. І. Посудовська в огляді матеріалів про життя та діяльність артистки, які зберігаються в Музеї театрального мистецтва, зазначає фото, на якому артистка «вже бабуся, яка ласкаво обіймає своїх онуків – Наталочку та Андрія» [17, с. 179].

В спогадах мешканців с. Блотниця В. Кузьменко та В. Петровської-Смірної також є згадки про сироту Олену Пилипівну (прізвище в спогадах різне – Маковецька та Каченко), яка була взята Ганною Петрівною на виховання [17, с.81,186]. За браком джерел, важко з'ясувати чи була це одна й сама дівчина.

До 1917 р. Г. Затиркевич-Карпинська виступала у мандрівних трупах Т. Колесниченка (1908-1909), Д. Гайдамаки і О. Сулова (1909-1910), Л. Касинкіна (1910), С. Глазуненка і О. Сулова (1911–1912), Д. Гайдамаки (1912–1915), П. Прохоровича (1916-1917). Потім повернулася знову до Київського театру М. Садовського (1917-1918). В 1919-1920 рр. виступала на сцені Державного народного театру під керівництвом П. Саксаганського. Останні роки свого життя працювала в Ромнах. «Тут, у Ромнах, я з успіхом розпочала свою театральну діяльність – тут я й помру» – казала артистка [17, с. 14].

Ю. Меженко, використовуючи архівні матеріали, періодичну пресу, спогади інших акторів, склав хронологію артистичної діяльності Г. Затиркевич-Карпинської. Ця хроніка включає назву вистави, її автора, роль, час і місце дебюту артистки в кожній ролі. Географія творчих виступів зірки українського театру вражає. Так, їй аплодували на сценах театрів в 55 містах України, Росії, Польщі (Варшава), Молдови (Кишинів), Білорусії (Бобруйськ), Грузії (Батумі, Кутаїсі, Тифліс), Азербайджан (Баку), Литви (Вільно) [17, с. 188-198].

Багато образів, створених талантом Карпинської, увійшли в історію театру, як неперевершені сценічні шедеври. З них кращими вважаються: пашекувата баба Риндичка («По ревізії»), мати-п'яниця Лимериха («Лимерівна» П. Мирного в обробці М. Старицького), провінційна поміщиця-скнара Фенна Степанівна («Шельменкоденщик» Г. Квітки-Основ'яненка), мати-страдниця Стеха («Глитай»), хитрі прислужниці – Текля з «Доки сонце зійде...» М. Кропивницького, Мелашка з «Наймички» І.Карпенка-Карого, Стеха з «Назара Стодолі» Т. Шевченка, свекруха Ганна («Безталанна» І. Карпенка-Карого), шинкаря Гапка («Зайдиголова»), Одарка («Сватання на Гончарівці»), жвава тітка Секлета («За двома зайцями» М. Старицького).

Своїм учителем вона вважала М. Кропивницького та зазначала, що саме він допоміг їй визначити амплуа, виявив її нахил до ролей комічних бабусь та жартівливих молодих. Майстриня сцени розповідала: «Кожне моє слово, кожен мій рух на сцені, паузи, вироблення міміки – все це було наслідком невпинної режисерської роботи М. Л. Кропивницького» [17, с. 33].

Працювала вона й з іншим відомим українським режисером Іваном Кавалерідзе. У 1919 та 1921 рр. в Ромнах працювали такі мистецькі об'єднання, як Українська радянська трупа (1919 р.) під режисурою І. Кавалерідзе (він же й художник в театрі), в якій з липня 1920 р. режисуру очолював О. Корольчук. В місті виникла інша українська

радянська трупа, яка давала вистави в новозбудованому за ініціативою І. Кавалерідзе театрі залізничників. І. Кавалерідзе розповідав: «Ми з Ганною Петрівною були великі приятелі. Вона молодих аматорів дуже любила. Приділяла їм більше уваги, ніж професіоналам. Вона пішла з нами, молодими митцями, працювати на сцені театру залізничників» [17, с. 50].

В Роменському краєзнавчому музеї зберігаються афіши, які свідчать про її участь в таких виставах: «Наталка Полтавка» (Терпилиха), «По ревізії» (Риндичка), «Про що тирса шелестіла» (Софія, жінка Сірка), «Хуртовина» (Короних, дружина сторожа на шахті), «Степовий гість» (друга Степанова дружина), «Лимерівна» (Лимериха) та ряд інших ролей. Її ім'я ми зустрічаємо і в програмах концертів.

Художній керівник самодіяльного мистецтва в Ромнах А. Воликівський писав, що «Ганна Петрівна багато виступала в селах, їздила на шефські концерти в частини Червоної Армії, своїм ентузіазмом вона запалювала нас, молодь. Вона палко любила тих, хто чесно служив театральному мистецтву» [17, с. 54].

Слова видатного митця підтверджував й актор І. Мар'яненко: «У 1920 р. Ганна Петрівна була окрасою театру у Ромнах. Тут вона багато грає, передаючи свій сценічний досвід і знання молоді, яку завжди любила» [8, с. 168].

За відсутністю спеціальних учбових театральних закладів вона багато чого робила для того, щоб передати у спадщину акторам молодшого покоління свою акторську майстерність.

Видатна артистка виховала цілу плеяду учнів, більшість з яких стали провідними майстрами українського театру: О. Полянську, Г. Борисоглібську, Л. Мацієвську, Є. Хуторну, В. Чайку, Н. Копержинську та ін.

Останні роки свого життя вона жила в с. Блотниця (зараз с. Болотниця, Талалаєвський район, 33 км від м. Ромни) та в місті Ромни. Її колеги по акторському цеху згадували, що «свою землю артистка віддавала орендареві, а сад та город обробляла сама. Часто Ганна Петрівна говорила мені (Ю. Лисенко): – Я мужичка і жодної чорної роботи не цураюсь» [17, с. 32]. Це підтверджує й її земляк В. Яременко: «Крім театру, Ганна Петрівна любила поратися у садку, на грядках, серед квітів. Трудовий день її починався дуже рано, особливо влітку. О 6-й годині ранку вона вже на ногах і до 9-ї займалася господарськими справами, а о 9-й сідала за роль і готувалася до репетиції» [17, с. 20].

Д. Ревуцький писав про можливу причину її смерті «Як відомо, голод в роки т. зв. «горожанської війни» може найдошкульніше від усієї людности відчували актори. Для Карпинської він кінчився трагічно. Після, як старенька перенесла на своїх плечах за 12 кілометрів від свого дому поважної ваги мішок з борошном («найбільша» цінність, одержана як оплата за виставу), вона підірвалася й дістала грижу. Сталось запалення, що звело її в могилу в дуже короткий час..» [13].

За свідченням В. Яременка: «Смерть талановитої артистки сталась раптово. Ще 10 вересня ходила вона здорова й весела, поралася в себе, бо ми готувалися виїхати на кілька вистав до м. Лохвиці. А 12 вересня 1921р. ми всі вже оплакували любого і чудового товариша, громадського діяча та великого майстра – корифея українського театру» [17, с. 23].

Зі спогадів сучасників відомо, що провадити її в останній шлях зібралось багато народу з міста та з околиць сіл. За труною небіжчиці йшло так багато людей, що довелося зробити живий ланцюг, взявшись за руки, щоб дати дорогу до кладовища. Їй улаштували почесний похорон... За стародавнім українським звичаєм труну поставили на великий чумацький віз, який був устелений бавняними килимами, плахтами та рушниками. Везли на волах. Під звуки шевченківського «Заповіту», що виконував хор акторів, траурна процесія вирушила на кладовище. У місцевій газеті «Наше слово» був надрукований некролог під девізом: «Життя коротке — мистецтво вічне. Хай вічна пам'ять його жреціям!» [17, с. 87].

У 1956 році на могилі актриси було встановлено пам'ятник, виготовлений скульптором Я. Д. Красножоном. Могила та пам'ятник зберігаються в гарному стані. На її честь названо одну із вулиць в м. Ромни та в селищі Срібне.

Отже, життю та творчості Г. Затиркевич-Карпинської присвячено невелика кількість праць. Надзвичайно важливими джерелом при висвітленні життєвого та творчого шляху акторки є спогади її сучасників. Саме ці джерела дали можливість відтворити основні віхи її особистої та творчої біографії.

Великий вплив на формування Ганни Петрівни як майбутньої талановитої актриси, яка виконували характерні ролі, мало оточення, в якому вона зростала. Це спілкування з нянею, селянами та їх дітьми, які проживали на їх подвір'ї. Зацікавленості театром також сприяли її батьки та навчання в Київському інституті шляхетних дівчат. В 1882 р. з трупи корифеїв розпочинається сценічне життя Г. Затиркевич-Карпинської. Пройшовши класичну школу в театрі Кропивницького, вона з 1892 р. бере участь в трупі М. Саксаганського, а потім працює в різних професійних трупах. Ганна Петрівна створила власну виконавчу жіночу школу, започаткувавши акторський тип «проклятуших» свекрух, сварливих і добродушних комічних бабів та молодичь-цокотух. Останні роки свого життя провела в м. Ромни, де приймала активну участь у створенні там театру. Похована Г. Затиркевич-Карпинська в Ромнах центральному кладовищі.

Література і джерела

1. Акторська майстерність корифеїв : зб. спогадів / упоряд. та вступ. ст., прим. І. О. Волошина. Київ, 1982. С. 162-180.
2. Вишня О. Фейлетони. Гуморески. Усмійки. Щоденникові записи (збірка) Київ : Наук. думка, 1988. 560 с.
3. Дібровенко М. Г. П. Затиркевич-Карпинська: Нарис про життя і творчість. Київ : Держ. вид-во образотв. мистецтва і муз. л-ри, 1956. 75 с.
4. Енциклопедія українознавства : словник. частина / Наук. Т-во ім. Шевченка ; гол. ред. В. Кубійович. Перевид. в Україні. Київ, 1994. Т. 2. С. 759.
5. Журавський А. Згадував Остап Вишня. *Комуністичним шляхом*. 1982. 4 грудня. С. 4
6. Історія українського театру. У 3 т. / НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського; редкол.: Г. А. Скрипник (голова) та ін. Київ, 2017. Т. 1 : Від витоків до ХХ століття / Редкол. тому : І. Юджін (відп. ред.). 2017. 676 с.
7. Коваленко П. Незабутнє. Спогади старого актора. Київ : Рад. письменник, 1962. 270 с.
8. Корифеї українського театру / упоряд., вступ. ст., прим. І. О. Волошина. Київ, 1982. С. 162-188.
9. Митці України: Енцикл. довід. / упоряд.: М. Г. Лабінський, В. С. Мурза; за ред. А. В. Кудрицького. Київ, 1992. 848 с.
10. Мар'яненко І. Сцена, актори, ролі. Київ : Мистецтво. 1964. 289 с.

11. Мистецтво України: біогр. довід. / упоряд.: А. В. Кудрицький, М. Г. Лабінський ; за ред. А. В. Кудрицького. Київ, 1997. 700 с.
12. Палій О. Український драматичний театр в Ромнах (1918 - 1925). Театральне мистецтво. *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого* : Зб. наук. пр. Київ, 2013. Вип. 13. С. 49-66.
13. Ревуцький В. П'ять великих акторів української сцени. Париж : Видання Першої Української друкарні у Франції, 1955. 93 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/16726-revutskiy-v-pyat-velikih-aktoriv-ukrayinskoyi-stseni/>
14. Ротач П. Листи мого вчителя. Листи Ф. О. Лавріненка і примітки до них. *Вітряк*. 2007. С. 155-179.
15. Саксаганський П. Театр і життя: мемуари. Харків: Вид. «Рух», б. р. 192 с. URL: <https://old.library.kr.ua/elib/saksaganski/saksagan4.html>
16. Скакун В. Ганна Затиркевич-Карпинська в Сумах. *Пам'ять століть*. 2001. № 3. С. 129-133.
17. Слово про Ганну Затиркевич-Карпинську : спогади / упоряд.: П. П. Перепелиця, В. С. Яременко. Київ: Мистецтво, 1966. 208 с.: іл.
18. Український радянський енциклопедичний словник: у 3 т. / Бабичев Ф. С. (голов. ред.) та ін. Київ, 1987. Т. 1. 736 с.
19. Український драматичний театр: Нариси історії : у 2 т. Т. 1: Дожовтневий період / редкол.: М. Т. Рильський (відп. ред.) та ін. Київ: Наук. думка, 1967. С. 492.
20. Український драматичний театр : нариси історії : у 2 т. Т. 2: Радянський період / редкол.: М. Т. Рильський (відп. ред.) та ін. Київ : Наук. думка, 1959. 647 с.
21. Фененко М. З плеяди корифеїв. *Український театр*. 1972. № 1. С. 28-29.
22. Фонд Роменського краєзнавчого музею.

References

1. Aktorska maisternist koryfeiv: z6. spohadiv / uporiad. ta vstup. st., prym. I. O. Voloshyna. Kyiv, 1982. S. 162-180.
2. Vyshnia O. Feiletony. Humoresky. Usmishky. Shchodennykovi zapysy (zbirka) Kyiv: Nauk. dumka, 1988. 560 s.
3. Dibrovenko M. H. P. Zatyrykevych-Karpynska: Narys pro zhyttia i tvorchist. Kyiv: Derzh. vyd-vo obrazotv. mystetstva i muz. l-ry, 1956. 75 s.
4. Entsyklopediia ukrainoznavstva : slovnyk. chastyna / Nauk. T-vo im. Shevchenka; hol. red. V. Kubiiovych. Perevyd. v Ukraini. Kyiv, 1994. T. 2. S. 759.
5. Zhuravskiy A. Zghaduvav Ostap Vyshnia. Komunistychnym shliakhom. 1982. 4 hrudnia. S. 4
6. Istoriiia ukrainskoho teatru. U 3 t. / NAN Ukrainy, IMFE im. M. T. Rylskoho; redkol.: H. A. Skrypnyk (holova) ta in. Kyiv, 2017. T. 1: Vid vytokiv do KhKh stolittia / Redkol. tomu: I. Yudkin (vidp. red.). 2017. 676 s.
7. Kovalenko P. Nezabutnie. Spohady staroho aktora. Kyiv: Rad. pysmennyk, 1962. 270 s.
8. Koryfei ukrainskoho teatru / uporiad., vstup. st., prym. I. O. Voloshyna. Kyiv, 1982. S. 162-188.
9. Myttsi Ukrainy: Entsykl. dovid. / uporiad.: M. H. Labinskyi, V. S. Murza; za red. A. V. Kudrytskoho. Kyiv, 1992. 848 s.
10. Marianenko I. Stsena, aktory, roli. Kyiv: Mystetstvo. 1964. 289 s.
11. Mystetstvo Ukrainy: biohr. dovid. / uporiad.: A. V. Kudrytskyi, M. H. Labinskyi; za red. A. V. Kudrytskoho. Kyiv, 1997. 700 s.
12. Palii O. Ukrainskyi dramatychnyi teatr v Romnakh (1918 - 1925). Teatralne mystetstvo. Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu teatru, kino i telebachennia imeni I. K. Karpenka-Karoho : Zb. nauk. pr. Kyiv, 2013. Vyp. 13. S. 49-66.
13. Revutskiy V. Piat velykykh aktoriv ukrainskoi stseny. Paryzh : Vydannia Pershoi Ukrainkoi drukarni u Frantsii, 1955. 93 s. URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/16726-revutskiy-v-pyat-velikih-aktoriv-ukrayinskoyi-stseni>
14. Rotach P. Lysty moho vchytelia. Lysty F. O. Lavrinenka i prymitky do nykh. Vitriak. 2007. S. 155-179.
15. Saksahanskyi P. Teatr i zhyttia: memuary. Kharkiv: Vyd. «Rukh», б. р. 192 с. URL: <https://old.library.kr.ua/elib/saksaganski/saksagan4.html>

16. Skakun V. Hanna Zatyrykevych-Karpynska v Sumakh. Pamiat stolit. 2001. № 3. S. 129-133.
 17. Slovo pro Hannu Zatyrykevych-Karpynsku : spohady / uporiad.: P. P. Perepelytsia, V. S. Yaremenko. Kyiv: Mystetstvo, 1966. 208 s.: il.
 18. Ukrainskyi radianskyi entsyklopedychnyi slovnyk: u 3 t. / Babychev F. S. (holov. red.) ta in. Kyiv, 1987. T. 1. 736 s.
 19. Ukrainskyi dramatychnyi teatr: Narysy istorii : u 2 t. T. 1: Dozhovtnevyi period / redkol.: M. T. Rylskyi (vidp. red.) ta in. Kyiv: Nauk. dumka, 1967. S. 492.
 20. Ukrainskyi dramatychnyi teatr: narysy istorii : u 2 t. T. 2: Radianskyi period / redkol.: M. T. Rylskyi (vidp. red.) ta in. Kyiv: Nauk. dumka, 1959. 647 s.
 21. Fenenko M. Z pleiady koryfeiv. Ukrainskyi teatr. 1972. № 1. S. 28-29.
 22. Fond Romenskoho kraieznavchoho muzeiu.

NATALIIA V. LOBKO, KARINA S. KARTAVA
(Sumy State University, Ukraine)

STAGES OF THE LIFE AND WORK OF ANNA ZATYRKEVICH-KARPYNSKA

***Abstract.** The article examines the main stages of the life and work of the outstanding Ukrainian artist, teacher, and theater actor Hanna Petrivna Zatyrykevich-Karpynska. The sources of writing the article are materials from periodicals, memories of her contemporaries, and materials from the Romny Museum of Local History.*

Hanna Petrivna was born on February 20, 1855, in the noble family of the Kovtunenkos in the town of Srybny, Prylutsky District. At first, she participated in amateur performances. Since 1883, Hanna Petrivna Zatyrykevich began to perform with luminaries of the Ukrainian theater and their colleagues. She worked in professional Ukrainian theaters under the leadership of M. Kropyvnytskyi, M. Starytskyi, M. Sadovskyi, M. Starytskyi, P. Saksaganskyi, and I. Kavaleridze.

It was found that the factors that influenced her development as an actress, in particular, were her environment – a serf nanny and peasants with whom she communicated all her life. Her parents and studies at the Kyiv Institute of Noble Girls contributed to her interest in the theater. During her almost forty years of work in the theater, H. Zatyrykevich-Karpynska played about 130 roles and created a whole gallery of the most diverse and unsurpassed stage images. She was famous as a comical, characteristic actress. Her work and talent contributed to the formation of the Ukrainian National Theater.

The outstanding actress educated a whole constellation of students, most of whom became leading masters of the Ukrainian theater.

She spent the last years of her life in the city of Romny, where she took an active part in the theater created there. H. Zatyrykevich-Karpynska is buried in Romny Central Cemetery.

Keywords: *H. Zatyrykevich-Karpynska, drama theater, Ukrainian theatre of the Coryphaei, actor's art.*

Отримано 01.10.2023 р.

Прийнято до друку 14.10.2023 р.

УДК (UDC) 94(477)

DOI: <https://doi.org/10.21272/starovyna.2023.63.8>

КУРІННОЙ О. С. *

ДО БІОГРАФІЇ ОЛЬГИ АНДРІЄВСЬКОЇ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВНО-СЛІДЧОЇ СПРАВИ

Анотація. У статті розкрито основні віхи біографії О. Андрієвської за матеріалами архівно-слідчої справи, що зберігається у Центральному державному архіві громадських об'єднань та українців. Йдеться про її громадсько-політичну, наукову та благодійну діяльність впродовж першої третини ХХ ст. Зроблено наголос на її роботі в інституціях Української академії наук (Всеукраїнської академії наук).

О. Андрієвська – учасниця українських наукових курсів, які проводили Михайло Грушевський та Іван Франко у Львові. Була доброю знайомою письменника Михайла Коцюбинського. Часто займалася благодійницькою діяльністю: допомагала біженцям у роки Першої світової війни, а також тим, хто зазнав поневір'я за часів радянської влади. Належала до Української партії соціалістів-федералістів, працювала секретарем партії. У 1919 р. долучилась до Комісії для складання словника української живої мови при першому відділі Української академії наук, де обійматиме різні посади. У 1930 р. О. Андрієвську було репресовано за сфабрикованою справою «Спілки визволення України».

Ключові слова: архівно-слідча справа, справа «СВУ», О. Андрієвська, В. Ганцов, Всеукраїнська академія наук, Комісія для складання словника української живої мови.

Цього року в країні відзначають 105-у річницю заснування Національної академії наук України. Важко описати, яку роль відіграла ця установа в розвитку вітчизняної науки. У ХХ ст. вона була одним із місць найбільшої концентрації української інтелігенції. Однак чимало тамтешніх фахівців були репресовані та знищені радянською тоталітарною машиною. Наймасштабнішою трагедією є хвиля арештів наприкінці 1920-х, більше відома як справа над Спілкою визволення України – сфабрикована акція проти української інтелігенції, наслідки якої досі не досліджені повною мірою. Однією з жертв цієї справи є Ольга Трохимівна Андрієвська, яка працювала секретарем Комісії для складання словника української живої мови (Комісія) при першому відділі Української академії наук. Вона товаришувала з письменником Михайлом Коцюбинським та сім'єю етнографів Борисом та Марією Грінченко, працювала пліч-о-пліч з науковцями Агатангелом Кримським і Сергієм Єфремовим та іншими відомими науковцями. За рішенням

* Курінной Олександр Станіславович – студент спеціальності «Історія та археологія» Сумського державного університету (наук. керівник – канд. іст. наук, доц. Власенко В. М.).

судової «трійки» її було запроторено до виправно-трудоного табору, після відбуття терміну депортовано до Саратова, а в 1937 р. її було розстріляно.

Історіографічний доробок у дослідження жертв справи Спілки визволення України чималий, але має білі плями у дослідженні біографій окремих персоналій, зокрема О. Андрієвської. Короткі відомості щодо участі О. Андрієвської у Братстві української державності (таємна організація, діяльність якої стала прообразом для фабрикації «справи СВУ») подають українські дослідники В. Яблонський [36], Л. Могильний [24]. Її науковий доробок подано у бібліографічних матеріалах НАН України, укладених Л. Гарбар [15]. Короткі біографічні відомості наведено у працях істориків С. Білоконя [1], О. Тищенко [30, 31], Л. Матвеевої та Е. Циганкової [21]. Арешт співробітників ВУАН згадується в роботі С. Рудої [28] та В. Петрова [25]. Факт розстрілу О. Андрієвської підтверджується у статтях істориків Ю. Дойкова [11] та Г. Мацюк [22]. Уривки з архівно-слідчої справи О. Андрієвської опубліковано А. Чумак у маловідомому часописі «Зона» [34]. Постаць Василя Трохимовича Андрієвського, брата О. Андрієвської, активно досліджувала Т. Демченко [7-9]. Біографію Василя Васильовича Андрієвського, племінника О. Андрієвської, крізь призму його архівно-слідчої справи дослідили В. Власенко та О. Курінной [3, 4]. Історіографічний огляд засвідчує, що постаць О. Андрієвської не знайшла достатнього висвітлення. Є лише згадки про неї у зв'язку з участю в українському національно-визвольному русі початку ХХ ст. та роботою в УАН/ВУАН. Тому автор ставить собі за мету окреслити основні віхи біографії О. Андрієвської крізь призму її архівно-слідчої справи.

Ольга Трохимівна Андрієвська народилася 16 червня 1876 р. в селі Рожнівка, що на Чернігівщині, в сім'ї священника Трохима Леонтійовича Андрієвського [10, арк. 33 зв.]. Дитинство її проходило під впливом народницьких ідей. Після досягнення зрілого віку О. Андрієвська сформулювала гасло, якого дотримувалася все своє життя: *«Освіта народу, підняти народ до вищого розвитку, а не спускатися до його рівня»*. Середню освіту здобула в Чернігівській єпархіальній жіночій школі. Працювала писцем 1-го розряду в Чернігівському губернському земстві у відділі народної освіти. У 1904 р. була слухачкою курсів, організованих Товариством допомоги українській науці, літературі і штуці у Львові [33, арк. 5; 15, с. 20]. Її знайома Ольга Пустосміхова в листі до доньки М. Коцюбинського Ірини від 16 лютого 1961 р. писала про характер О. Андрієвської: *«Это был серьёзный, идейный человек, активный общественник»* [20, с. 296].

О. Андрієвська активно цікавилася політичним життям в Російській імперії. Критично ставилася до політики міністрів внутрішніх справ Російської імперії В'ячеслава Плеве та Петра Святополка-Мирського. Головний результат революції 1905 р. – царський Маніфест – назвала «куцим» за його малу змістовність [33, арк. 5]. Брала участь у відкритті пам'ятника І. Котляревському у 1903 р. в Полтаві [19, с. 142].

О. Андрієвська підтримувала зв'язки з українськими соціал-демократами. Перебуваючи у Львові, вона познайомилася з революціонером Петром Дятловим. Він запропонував їй вступити до УСДРП, але вона відмовилася. Однак погодилася надавати своє житло для проведення з'їздів та зустрічей чернігівських соціал-

демократів, а також допомагати партії фінансово. Це стало причиною арешту О. Андрієвської в 1906 р. Її засудили до 3 місяців в'язниці. У травні 1908 р. О. Андрієвську заарештували вдруге, вироком суду було вислання на 2 роки у Вологодську губернію. За клопотаннями її брата, Василя Трохимовича Андрієвського, вирок було змінено на виїзд закордон з тим же терміном. Восени 1908 р. за сприянням друга сім'ї Андрієвських М. Коцюбинського вона виїздить до Праги. Там відвідує лекції в Карловому університеті на філософському відділі та займається перекладом творів М. Коцюбинського чеською мовою. У 1909-1910 рр. перебуває в Римі [33, арк. 6; 15, с. 20; 27, с. 4].

На початку 1911 р. О. Андрієвська, повернувшись до Чернігова і не знайшовши роботи, була вимушена виїхати до Житомира, де тимчасово працювала в статистичному бюро. Там долучається до Товариства українських поступовців. Через 3 місяці переїздить до Києва, де 2 січня 1912 р. почала працювати в «Правлінні Першого Взаємного Товариства страхування життя». Там познайомилася з С. Єфремовим, А. В'язловим та родиною Ковальових. У часи Першої світової війни О. Андрієвська долучилася до «Общества Юга России» (ймовірно «Общество помощи населению Юга России, пострадавшему от военных действий») [33, арк. 6]. Працювала в госпіталях, дитячих притулках, допомагала біженцям з Галичини. Після війни працевлаштувалась у Всеросійському союзі міст. У 1917 р. вступила до Союзу українських автономістів-федералістів (з червня 1917 р. – Українська партія соціалістів-федералістів), де згодом стала секретарем ЦК Президії Ради Союзу. Була її членом до 1919 р. Брала участь в організації урочистої зустрічі з делегатом З'їзду народів Росії. У період Української Держави працювала діловодом у Міністерстві народної освіти та мистецтва [33, арк. 7; 15, с. 20].

О. Андрієвська входила до парафії собору Святої Софії в Києві. Сплачувала внески, жертвувала церковному хору, була благодійницею: підтримувала українських в'язнів (учасників української революції), що опинилися за ґратами після встановлення нової влади. Одним з них був Петро Дерещук – військовий часів УНР, отаман Холодноярської республіки. У той час він перебував у київській в'язниці та страждав від голоду. Дізнавшись про це, О. Андрієвська передала свої кошти та закликала інших долучитись до цієї справи. Зібрані кошти були витрачені на харчування П. Дерещука у в'язниці [33, арк. 8, 21].

Останнім місцем роботи (перед ув'язненням) О. Андрієвської була Комісія для складання словника української живої мови при першому відділі УАН. З 1 березня 1919 р. по 1921 р. вона обійматиме посаду секретаря Комісії (учений-діловод). З 1922 р. по 1927 р. вона працюватиме бібліотекаркою бібліотеки Б. та М. Грінченків. [33, арк. 7; 15, с. 20; 1, с. 25; 14, с. 526]. Також вона належала до таємної організації Братства української державності (БУД), до якої входили деякі академіки УАН/ВУАН, входила до його академічної секції [33, арк. 9, 15; 36, с. 137; 24, с. 52].

Після захоплення Києва більшовиками 5 лютого 1919 р. О. Андрієвська певний час переховувала в себе на квартирі (вул. Нестеровська, 17, прим. 24) С. Єфремова, оскільки була небезпека бути заарештованим більшовицькою владою.

Там він писав свої мемуари. Саме у той час О. Андрієвська навчалася в Київському археологічному інституті на етнографічному відділі [15, с. 20; 33, с. 8; 1, с. 25]. На початку 1920-х рр. вона часто виїжджала до села, щоб пережити голод, який тоді лютував в Україні [5, с. 104].

О. Андрієвська зберігала в себе документи членів комісії, зокрема посвідки співробітників ВУАН, спеціально виготовлені для С. Єфремова й А. Ніковського під іншими іменами: Ігнатенко – першому, Стефанович – другому, оскільки обидва були вимушені переховуватися від переслідувань радянської влади. Після арешту С. Єфремова О. Андрієвська знищила ці посвідчення, бо не хотіла ставити під загрозу життя Агатангела Кримського, який підписував їх [33, арк. 57-58].

У 1925 р. відомий мовознавець, керівник Комісії Всеволод Ганцов організував вечірку, на якій були присутні С. Єфремов, А. Ніковський, М. Калинович, Г. Голоскевич, В. Дубровський, В. Дем'янчук з дружиною, А. Яременкова та О. Андрієвська. Головною темою обговорення було життя українців в еміграції, новинами якого ділився нещодавно прибулий з-за кордону А. Ніковський. Як зазначає О. Андрієвська, Андрій Васильович прихильно ставився до С. Петлюри, однак негативно відгукався щодо урядовців УНР в еміграції, зокрема А. Лівіцького [33, арк. 33-34].

10 вересня 1929 р. до будинку по вул. Гоголівській, 25, в якому мешкала на той час О. Андрієвська, навідалися працівники ДПУ та заарештували її. Основне звинувачення – членство в контрреволюційних організаціях БУД та СВУ (ст. 54-2 Кримінального кодексу УСРР) [33, арк. 90] та зберігання документів тих науковців, які проходили по справі СВУ (С. Єфремова, Г. Голоскевича) [25, с. 89; 33, арк. 49-51, 65-66]. Під час слідства О. Андрієвська неодноразово заперечувала свою причетність в СВУ, ба більше, вона наголошувала на тому, що навіть не чула про її існування. Запевняла, що якби їй запропонували брати участь в ній, то вона б відмовилась із почуття самозбереження [33, арк. 9, 15, 69].

14 жовтня 1929 р. в помешканні Комісії для складання словника української живої мови відбувся «трус» у пошуку «доказів» причетності її співробітників у справі СВУ. Під час обшуку були присутні О. Андрієвська, секретар президії ВУАН С. Іваницький-Василенко. Особливу увагу правоохоронців привернула іноземна валюта (125 доларів США), що знаходилася у шафі В. Ганцова. За словами О. Андрієвської, ці гроші залишила тоді вже покійна М. Грінченко на впорядкування бібліотеки свого чоловіка – Б. Грінченка, яку вона подарувала ВУАН [12, с. 19; 33, арк. 41-43].

До показового процесу в Харківському оперному театрі по справі СВУ О. Андрієвська відібрана не була [29, с. 137]. 4 лютого 1930 р. вироком судової трійки при Колегії ДПУ УСРР стало позбавлення волі О. Андрієвської у виправно-трудовому таборі терміном на 7 років. Вона відбувала покарання у ББЛАГ (*Беломорско-Балтійський лагерь*), де працювала друкаркою [33, арк. 83-85]. 13 січня 1935 р. її справу було переглянуто та рішенням Особливої наради НКВС СРСР О. Андрієвську було заслано до Саратова на 3 роки [33, арк. 87]. Однак 8 грудня 1937 р., за рішенням судової трійки при Управлінні УНКВС по Саратовській області, її було розстріляно [22, с. 213; 11, с. 17-18; 35, с. 141].

У квітні 1989 р., згідно зі ст. I Указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. «*О дополнительных мерах по восстановлению справедливости в отношении жертв репрессий, имевших место в период 30 – 40-х и начала 50 годов*», О. Андрієвську реабілітували [33, арк. 90].

Варто звернути увагу на взаємовідносини Ольги Андрієвської з Всеволодом Ганцовим. Вперше вони познайомилися, коли вона стала членом (секретарем) Комісії для складання словника української живої мови. Вважала його одним з кращих знавців української мови [33, арк. 31-32]. О. Андрієвська фінансово допомагала В. Ганцову, коли той, перебуваючи за кордоном, заборгував Євгену Вировому [33, арк. 25а]. Ймовірно, між В. Ганцовим й О. Андрієвською склалися не тільки службові стосунки. Хоча в архівно-слідчій справі вона стверджувала, що на момент арешту була самотньою [33, арк. 69], але український дисидент Гелій Снегірьов у своїй праці «Набої для розстрілу» вказав, що О. Андрієвська була дружиною В. Ганцова [29, с. 240; 18, с. 101]. Відомо, що В. Ганцов після відбуття покарання повернувся до Чернігова та прихистив племінницю Ольги Андрієвської, а згодом одружився з нею, щоб після його смерті за нею залишилася квартира [29, с. 137].

Отже, архівно-слідча справа засвідчує, що О. Андрієвська була активним учасником українського національно-визвольного руху початку ХХ ст. й Української революції 1917-1921 рр. та співробітником інституцій УАН/ВУАН.

О. Андрієвська була слухачкою українських наукових курсів, які проводили Михайло Грушевський та Іван Франко у Львові. Була гарною знайомою письменника Михайла Коцюбинського. Часто займалась благодійницькою діяльністю: допомагала біженцям у роки Першої світової війни, а також тим, хто зазнав поневірянь за часів радянської влади. Належала до Української партії соціалістів-федералістів, працювала секретарем партії. У 1919 р. долучилась до Комісії для складання словника української живої мови при першому відділі Української академії наук, де обійматиме різні посади. У 1930 р. О. Андрієвську було репресовано за сфабрикованою справою «Спілки визволення України».

Перспективними, на думку автора, є дослідження наукової діяльності О. Андрієвської та її зв'язків з відомими українськими письменниками, науковцями та громадсько-політичними діячами.

Література і джерела

1. Білокінь С. Генерал Павло Потоцький – фундатор Музею України // Скарбниця української культури: зб. наук. пр. Чернігів, 2007. Вип. 8. С. 12–34.
2. Василенко-Полонська Н. Жінки-вчені (3 нагоди 40-ліття Всеукраїнської академії наук) // Наше життя. 1961. Ч. 10. С. 3–4.
3. Власенко В. М., Курінной О. С. До літературної творчості Василя Андрієвського // Сумська старовина. 2023. № LXII. С. 35–54.
4. Власенко В., Курінной О. Василь Васильович Андрієвський в Українській революції 1917–1921 рр. на Чернігівщині (за матеріалами архівно-слідчої справи Василя Андрієвського) // Сумська старовина. 2021. № LVIII. С. 18–24.
5. Гедьо А., Калужина А. Випробування містом: Київ сторінками мемуарної спадщини науковців (20–30-ті рр. ХХ ст.) // Київські історичні студії. 2019. № 1 (8). С. 101–109.

6. Демуз І. Інтелектуальна біографія Петра Януаровича Стебницького (1862-1923 рр.) – громадського діяча, книговидавця, публіциста: монографія. Переяслав: Домбровська Я. М., 2022. 356 с.
7. Демченко Т. Брат і сестри Андрієвські: до історії родини з оточення Коцюбинських: Зб. мат. Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 150-річчю від дня народження Михайла Коцюбинського. Чернівці: Видавець Лозовий В. М., 2014. С. 96–107.
8. Демченко Т. Василь Андрієвський: штрихи до біографії // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 рр.: зб. наук. пр. Київ, 2013. Вип. 9. С. 168–180.
9. Демченко Т., Іваницька С. Василь Трохимович Андрієвський: від членства в Братстві тарасівців – до збройної відсічі більшовицькій навалі // Сумські історико-краєзнавчі студії: зб. матеріалів III Всеукр. наук.-практ. конф. (Суми, 1 грудня 2022 р.). Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2023. С. 31–38.
10. Державний архів Чернігівської області, ф. 679, оп. 10, спр. 2845, 229 арк.
11. Дойков Ю. П. П. Чубинский. Предтеча украинской свободы. (1839–1884). Архангельск, 2007. 231 с.
12. Звідомлення за 1921 рік. Всеукраїнська Академія наук. Берлін: Вид-во Укр. молоді, 1923. 76 с.
13. І. Б. За реабілітацію знищених сталінським терором кращих синів українського народу та їх ідей // Україна – сучасне і майбутнє. Зб. статей. 1959. С. 62–68.
14. Історія Національної академії наук України. 1924-1928 : Документи і матеріали / упоряд. В. А. Кучмаренко [та ін.] ; відп. ред. О. С. Онищенко [та ін.] ; НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ: [б.в.], 1998. 762 с.
15. Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р.) : матеріали до біобібліографічного словника / авт.-уклад. Л. В. Гарбар; ред. кол.: Г.В. Боряк, Л.А. Дубровіна (голова), В. І. Попик [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. Київ, 2017. 616 с.
16. Карпінчук Г. Михайло Новицький — шевченкознавець. До 125-річчя від дня народження. Київ: Наук. думка, 2018. 239 с.
17. Качуровський І. Доля українських лінгвістів на тлі радянської мовної політики // Репресовані мовознавці: зб. наук. пр. Ніжин: Вид-во. НДУ ім. М. Гоголя, 2010. С. 6–16.
18. Козелко І. Короткий огляд діяльності мовознавців в умовах тоталітарного режиму // Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 11-12 черв. 2020 р.), 2020. С. 100–102.
19. Коляда І. «Свято української інтелігенції» – відкриття пам'ятника І. Котляревському у Полтаві 30–31 серпня 1903 р. // Український історичний збірник. 2008. Вип. 11. С. 140–151.
20. Коцюбинський М. Листи до Олександри Аплаксіної / Упоряд. В. Панченка; підгот. текстів А. Дибі, С. Захаркіна, В. Панченка; ст. М. Коцюбинської. Київ: Критика, 2008. 639 с.
21. Матвєєва Л., Циганкова Е. А. Ю. Кримський – неодмінний секретар Всеукраїнської Академії наук: Вибране листування. Київ: Обереги, 1997. 171 с.
22. Мацюк Г. Вплив ідеології на мову, мовознавство і мовознавців: штрихи до образу українського суспільства першої третини ХХ ст. // *Studia Ucrainica Varsoviensia*. 2018. № 6. S. 199–216.
23. Мельник Т. Анатомічна термінологія в українській перекладній лексикографії 20–30 років ХХ століття (на матеріалі «Російсько- українського словника» 1924–1933 років) // Філологічний часопис. 2021. Вип. 1 (17). С. 67–71.
24. Могильний Л. Суспільно-політична позиція Всеволода Ганцова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2018. № 3 (138). С. 50–56.
25. Петров В. Українська інтелігенція – жертва большевицького терору // Слово і Час. 2010. № 10. С. 79–99.
26. Президенти Академії наук України за 100 років її існування: Науково-організаційний внесок в прогрес фундаментальної науки. В. М. Гамалія, Ю. К. Дупленко, В. І. Онопрієнко, С. П. Руда, В. С. Савчук; за ред. В. І. Онопрієнка; НАН України; ДУ «Ін-т

дослідж. наук.-техн. потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва». Київ: ДП «Інф.-аналіт. агентство», 2018. 214 с.

27. Редінг Б. Безумці: з історії кохання Михайла Коцюбинського та Олександри Аплаксіної: роман. Київ: Академія, 2012. 184 с.

28. Руда С. «Для рідного краю і народу...» // Наука та наукознавство. 2019. № 1 (103). С. 133–146.

29. Снегірьов Г. Набої для розстрілу. Нью-Йорк – Торонто, 1983. 492 с.

30. Тищенко О. Комісія словника живої української мови у справі СБУ: Григорій Костянтинович Голоскевич (за матеріалами ОДПУ) // Мовознавство. 2018. № 4. С. 27–39.

31. Тищенко. О. Комісія словника живої української мови у справі СБУ: Андрій Васильович Ніковський (За матеріалами ОДПУ) // Мовознавство. 2019. № 5. С. 48–57.

32. Українські народні пісні. Календарно-обрядова лірика. Київ: Держ. вид-во худ. літ-ри, 1963. 569 с.

33. Центральний державний архів громадських об'єднань та українці, ф. 263, оп. 1, спр. 58624, 93 арк.

34. Чумак А. Ольга Трохимівна Андрієвська: Сторінки життя // Зона. 2001. № 15. С. 100–126.

35. Шаповал Ю. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії / Акад. наук України, Ін-т нац. відносин і політології. Київ: Наук. думка, 1993. 349 с.

36. Яблонський В. Братство української державності: історія створення та діяльності // Український історичний журнал. 2014. № 2. С. 131–143.

References

1. Bilokin S. Heneral Pavlo Pototskyi – fundator Muzeiu Ukrainy // Skarbnytsia ukrainskoi kultury: zb. nauk. pr. Chernihiv, 2007. Vyp. 8. S. 12–34.

2. Vasylenko-Polonska N. Zhinky-vcheni (Z nahody 40-littia Vseukrainskoi akademii nauk) // Nashe zhyttia. 1961. Ch. 10. S. 3–4.

3. Vlasenko V. M., Kurinnoi O. S. Do literaturnoi tvorchosti Vasylia Andriievskoho // Sumska starovyna. 2023. № LXII. S. 35–54.

4. Vlasenko V., Kurinnoi O. Vasyl Vasylovych Andriievskiy v Ukrainskii revoliutsii 1917–1921 rr. na Chernihivshchyni (za materialamy arkhivno-slidchoi spravy Vasylia Andriievskoho) // Sumska starovyna. 2021. № LVIII. S. 18–24.

5. Hedo A., Kaluzhyna A. Vyprobuvannia mistom: Kyiv storinkamy memuarnoi spadshchyny naukovtsiv (20–30-ti rr. KhKh st.) // Kyivski istorychni studii. 2019. № 1 (8). S. 101–109.

6. Demuz I. Intelktualna biohrafii Petra Yanuarovycha Stebnytskoho (1862-1923 rr.) – hromadskoho diiacha, knyhovydavtsia, publitsysta: monohrafii. Pereiaslav: Dombrovska Ya. M., 2022. 356 s.

7. Demchenko T. Brat i sestry Andriievski: do istorii rodyny z otochennia Kotsiubynskyykh: Zb. mat. Vseukr. nauk.-prakt. konf., prysviachenoi 150-richchiiu vid dnia narodzhennia Mykhaila Kotsiubynskoho. Chernihiv: Vydavets Lozovyi V. M., 2014. S. 96–107.

8. Demchenko T. Vasyl Andriievskiy: shtrykhy do biohrafii // Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917-1921 rr.: zb. nauk. pr. Kyiv, 2013. Vyp. 9. S. 168–180.

9. Demchenko T., Ivanytska S. Vasyl Trokhymovych Andriievskiy: vid chlenstva v Bratstvi tarasivtsiv – do zbroinoi vidsichi bilshovytskii navali // Sumski istoryko-kraieznavechi studii: zb. materialiv III Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Sumy, 1 hrudnia 2022 r.). Sumy: SumDPU imeni A. S. Makarenka, 2023. S. 31–38.

10. Derzhavnyi arkhiv Chernihivskoi oblasti, f. 679, op. 10, spr. 2845, 229 арк.

11. Dojkov Yu. P. P. Chubinskij. Predtecha ukrainskoj svobody. (1839–1884). Arhangel'sk, 2007. 231 s.

12. Zvidomlennia za 1921 rik. Vseukrainska Akademiia nauk. Berlin: Vyd-vo Ukr. molodi, 1923. 76 s.

13. I. B. Za rehabilitatsiiu znyshechenykh stalinskym terorom krashchykh syniv ukrainskoho narodu ta yikh idei // Ukraina – suchasne i maibutnie. Zb. statei. 1959. S. 62–68.

14. Istoriiia Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. 1924-1928 : Dokumenty i materialy / uporiad. V. A. Kuchmarenko [ta in.] ; vidp. red. O. S. Onyshchenko [ta in.]; NAN Ukrainy. Nats. b-ka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho, In-t ukr. arkhoeohrafiï ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho. Kyiv: [b.v.], 1998. 762 c.
15. Istoriiia ukrainskoi bibliotechnoi spravy v imenakh (kinets XIX st. – 1941 r.) : materialy do biobibliohrafichnoho slovnyka / avt.-uklad. L. V. Harbar; red. kol.: H.V. Boriak, L. A. Dubrovina (holova), V. I. Popyk [ta in.]; NAN Ukrainy, Nats. b-ka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho, In-t rukopysu. Kyiv, 2017. 616 s.
16. Karpinchuk H. Mykhailo Novytskyi — shevchenkoznavets. Do 125-richchia vid dnia narodzhennia. Kyiv: Nauk. dumka, 2018. 239 s.
17. Kachurovskiy I. Dolia ukrainskykh linhvistiv na tli radianskoï movnoi polityky // Represovani movoznavtsi: zb. nauk. pr. Nizhyn: Vyd-vo. NDU im. M. Hoholia, 2010. S. 6–16.
18. Kozelko I. Korotkyi ohliad diialnosti movoznavtsiv v umovakh totalitarnoho rezhymu // Totalitaryzm yak systema znyschennia natsionalnoi pamiaty: materialy Vseukr. nauk-prak. konf. (Lviv, 11-12 cherv. 2020 r.), 2020. S. 100–102.
19. Koliada I. «Sviato ukrainskoï intelihentsii» – vidkryttia pamiatnyka I. Kotliarevskomu u Poltavi 30–31 serpnia 1903 r. // Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk. 2008. Vyp. 11. S. 140–151.
20. Kotsiubynskiy M. Lysty do Oleksandry Aplaksinoy / Uporiad. V. Panchenka; pidhot. tekstiv A. Dyby, S. Zakharkina, V. Panchenka; st. M. Kotsiubynskoi. Kyiv: Krytyka, 2008. 639 s.
21. Matvieieva L., Tsyhankova E. A. Yu. Krymskyi – neodminnyi sekretar Vseukrainskoi Akademii nauk: Vybrane lystuvannia. Kyiv: Oberehy, 1997. 171 s.
22. Matsiuk H. Vplyv ideolohii na movu, movoznavstvo i movoznavtsiv: shtrykhy do obrazu ukrainskoho suspilstva pershoï tretyny XX st. // Studia Ucrainica Varsoviensia. 2018. № 6. S. 199–216.
23. Melnyk. T. Anatomichna terminolohiia v ukrainskii perekladnii leksykohrafiï 20–30 rokiv KhKh stolittia (na materialii «Rosiisko-ukrainskoho slovnyka» 1924–1933 rokiv) // Filolohichnyi chasopys. 2021. Vyp. 1 (17). S. 67–71.
24. Mohylnyi L. Suspilno-politychna pozytsiia Vsevoloda Hantsova // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriiia. 2018. № 3 (138). S. 50–56.
25. Petrov V. Ukrainska inteligentsiia – zhertva bolshevytskoho teroru // Slovo i Chas. 2010. №10. S. 79–99.
26. Prezydenty Akademii nauk Ukrainy za 100 rokiv yïi isnuvannia: Naukovo-orhanizatsiinyi vnesok v prohres fundamentalnoi nauky. V. M. Hamaliia, Yu. K. Duplenko, V. I. Onoprienko, S. P. Ruda, V. S. Savchuk; za red. V. I. Onoprienka; NAN Ukrainy; DU «In-t doslidzh. nauk.-tekhn. potentsialu ta istorii nauky im. H. M. Dobrova». Kyiv: DP «Inf.-analit. ahentstvo», 2018. 214 s.
27. Reding B. Bezumtsi: z istorii kokhannia Mykhaila Kotsiubynskoho ta Oleksandry Aplaksinoy: roman. Kyiv: Akademia, 2012. 184 s.
28. Ruda S. «Dlia ridnoho kraiu i narodu...» // Nauka ta naukoznavstvo. 2019. № 1 (103). S. 133-146.
29. Sniehirov H. Naboi dlia rozstrilu. Niu-York – Toronto, 1983. 492 s.
30. Tyshchenko O. Komisiia slovnyka zhyvoi ukrainskoï movy u spravi SVU: Hryhorii Kostiantynovych Holoskevych (za materialamy ODP) // Movoznavstvo. 2018. № 4. S. 27–39.
31. Tyshchenko. O. Komisiia slovnyka zhyvoi ukrainskoï movy u spravi SVU: Andrii Vasylovych Nikovskiy (Za materialamy ODP) // Movoznavstvo. 2019. № 5. S. 48–57.
32. Ukrainski narodni pisni. Kalendaro-obriadova liryka. Kyiv: Derzh. vyd-vo khud. lit-ry, 1963. 569 s.
33. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky, f. 263, op. 1, spr. 58624, 93 ark.
34. Chumak A. Olha Trokhymivna Andriievska: Storinky zhyttia // Zona. 2001. № 15. S. 100-126.
35. Shapoval Yu. Ukraina 20–50-kh rokiv: storinky nenapysanoi istorii / Akad. nauk Ukrainy, In-t nats. vidnosyn i politolohii. Kyiv: Nauk. dumka, 1993. 349 c.
36. Yablonskyi V. Bratstvo ukrainskoï derzhavnosti: istoriia stvorennia ta diialnosti // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. 2014. № 2. S. 131–143.

OLEKSANDR S. KURINNOI
(Sumy State University, Ukraine)

ON THE BIOGRAPHY OF OLHA ANDRIIEVSKA: BASED ON MATERIALS OF
THE ARCHIVAL-INVESTIGATION CASE

Abstract. *The article reveals the main milestones of the biography of O. Andriievska based on materials of the archival-investigation case stored in the Central State Archive of Public Associations and Ukrainica. It is about her socio-political, scientific and charitable activities during the first third of the twentieth century. Emphasis is placed on her work in the institutions of the Ukrainian Academy of Sciences (All-Ukrainian Academy of Sciences).*

O. Andriievska is a participant of Ukrainian scientific courses conducted by Mykhailo Hrushevskyy and Ivan Franko in Lviv. She was a good friend of the writer Mykhailo Kotsiubynskyy. The woman was often engaged in charitable activities: she helped refugees during the First World War, as well as those who suffered deprivation during the Soviet era. She belonged to the Ukrainian Party of Socialists-Federalists, worked as party secretary. In 1919 she joined the Commission for compiling a dictionary of the Ukrainian living language at the First Department of the Ukrainian Academy of Sciences, where she held various positions. In 1930 O. Andriievska was repressed on trumped-up case, the "Union for the Liberation of Ukraine" (Spilky Vyzvolennia Ukrainy, or SVU).

Keywords: *archival-investigation case, "SVU" case, O. Andriievska, V. Hantsov, All-Ukrainian Academy of Sciences, Commission for compiling a dictionary of the Ukrainian living language.*

Отримано 01.10.2023 р.

Прийнято до друку 20.10.2023 р.

РЕЦЕНЗІЇDOI: <https://doi.org/10.21272/starovyna.2023.63.9>

ЯНКОВСЬКА Ж. О.*

СОЦІАЛЬНА СТІЙКІСТЬ І ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ

Рецензія на наукову працю: Набок М. Національна спрямованість художньо-естетичного вираження соціальної стійкості в українських народних думках // Гуманітарні засади соціальної стійкості людини в громаді: монографія / за ред. О. В. Купенко, А. Є. Лебеда, Н. Д. Світайло. Суми: Мрія, 2022. С. 51-95.

Нещодавно вийшла друком монографія «Гуманітарні засади соціальної стійкості людини в громаді» (2022) за науковою редакцією О. В. Купенко, А. Є. Лебеда та Н. Д. Світайло, у якій чи не вперше досліджено соціальну стійкість крізь призму культурології, філософії, філології та історії. Соціальна стійкість у ній визначається як внутрішня здатність і зовнішні можливості соціального суб'єкта діяти для подолання, адаптації чи трансформації, а також для досягнення добробуту у відповідь на загрози стабільності, життю, розвитку та наявну певну міру власної вразливості.

Заслуговує на особливу увагу розділ «Національна спрямованість художньо-естетичного вираження соціальної стійкості в українських народних думках», автором якого є Марина Набок. Соціальну стійкість дослідниця розглядає в контексті духовної, мілітарної та національної стійкості як основ формування національної свідомості, громадянської позиції загалом. Таке дослідження є новаторським, оскільки М. Набок на матеріалі українських народних дум здійснює історичний, культурологічний, філософський, психологічний, естетичний, поетичний аналіз соціальної стійкості в єдності з духовною, мілітарною та національною стійкістю. Враховуючи історичні умови формування українського народу, авторка переконливо доводить, що «українські народні думи, мистецтво кобзарів та лірників були складовою побуту козацьких і селянських громад, потужним джерелом формування національної свідомості, національної громадянської позиції, а відтак, соціальної та національної стійкості загалом» (с. 51). М. Набок наголошує на духовних та соціальних цінностях, джерелом яких є національні традиції, релігійність, психологічний досвід людини, сформований упродовж життя. Авторка додає, що духовне життя збагачувалося в процесі освоєння людиною навколишнього світу через традиції, виховання, добро, красу, гармонію, тому в природі людина шукала співзвучне своєму внутрішньому прагненню. Це формувало своєрідний «генетичний код», що обумовлювався особливостями світосприйняття і світорозуміння наших пращурів, народним світоглядом, що включає в себе явища як естетичного, так і психологічного, соціального, філософського характеру. Відповідно, М. Набок визначає умовну модель, схему творення естетико-філософського принципу пізнання світу: *духовність* (дух, як носій життя із закладеним у ньому «генетичним кодом») – *естетичне споглядання* (співзвучність людського та природного через добро, красу, гармонію) – *етносвідомість* (етика, мораль, ідея спротиву та боротьби, естетика героїчного). Таким чином, в питанні соціальної, духовної, мілітарної й національної стійкості М. Набок виходить на ідею ідею *Роду* та *Родовідповідності*, яка трансформувалася в українських народних думках у поняття «нація», «держава». Рід авторка розглядає в широкому розумінні – це не лише сім'я чи коло родичів, але й

* Янковська Жанна Олександрівна – доктор філологічних наук, професор кафедри філософії та культурного менеджменту НУ «Острозька академія», ORCID: 0000-0002-7846-2796

широке узагальнення всіх космогонічних, духовних, релігійних, етнічних, кровноспоріднених універсалий нашого предка, людини праслов'янської епохи (с. 52).

Аналізуючи думи «Козак Голота», «Іван Коновченко», «Сірчиха і Сірченки» М. Набок підкреслює, що образи *Савур-могили, Долини, Степу (поля)* є символічним генетичним кодом нації, в якому поєднано минуле, теперішнє й майбутнє. Відтак, символічну систему дум авторка небезпідставно пов'язує з низкою концептуальних мотивів боротьби за свій простір, за незалежність власного Я-буття, де немає місця жалю, тузі й плачу. Також М. Набок звертає увагу читача на образи *Дому й Світлиці*, які в думках виконують роль психологічних синонімів, бо ж виражають особливості національного світосприйняття і світорозуміння. У зв'язку з цим, авторка підкреслює, що поняттям світла пройнята низка фундаментальних понять українського менталітету: СВІТ, СВІТлиця, всеСВІТ, СВІТогляд, СВІТозарний, СВІТочоллий і т. п. Світло символізує першотворення світу, життя, істину, джерело достатку. Тому світлиця в думі – символічний образ зображення і вираження життєдайного простору, в якому виховуються на козацьких звичаях і традиціях. Особливим і незамінним атрибутом цього простору є зброя, яка теж випромінює світло (с. 62).

У підрозділі 3.2. «*Лицарство і національна самобутність вишуканості та благородства духовного світу героїв українських народних дум*» М. Набок визначає складові кодексу лицарської честі, етимологію слів «козак», «Січ», коротко зупиняється на основних етнопсихологічних характеристиках українців. На основі такого аналізу дослідниця спростовує християнське вчення про життя як страждання, адже доходить висновку, що козаки аж ніяк не мученики, вони активні борці. «Життя для них, – наголошує авторка, – не страждання, а активна дія, що є виявом світогляду, заснованого на священнодійстві народження, життя і смерті» (с. 67).

У підрозділі 3.3. «*Поняття «своє – чуже» в системі національного світосприйняття і світорозуміння*» здійснено аналіз думи «Маруся Богуславка», що виходить за межі усталеного потрактування героїв думи та історичних подій. На основі цього М. Набок по-новому визначає ідею народного твору: «згідно з теорією психічної травми, шляхом художнього переживання за долі типових героїв у типових обставинах вивести цілий народ із психічної фантомії поневолення на катарсисне очищення і звільнення від рецидивів колоніальної свідомості» (с. 84). Крім того, М. Набок подає й відгуки чужоземних студентів про сприйняття ними образу Марусі Богуславки, що розширює сприйняття і розуміння думи за кордоном.

Таким чином, М. Набок концептуально й цілісно дослідила соціальну стійкість в українських народних думках, враховуючи її вираження й утвердження в духовній та мілітарній національній стійкості.

ZHANNA O. YANKOVSKA
(National University of "Ostroh Academy")

SOCIAL STABILITY AND THE ISSUE OF FORMING THE NATIONAL CONSCIOUSNESS OF UKRAINIANS

Review of the scientific work: Nabok M. National orientation of artistic and aesthetic expression of social stability in Ukrainian national thoughts // Humanitarian principles of social stability of a person in the community: monograph. Sumy: Mriia, 2022. Pp. 51-95. [Nabok M. Natsionalna spriamovanist khudozhno-estetychnoho vyrazhennia sotsialnoi stiikosti v ukraïnskikh narodnykh dumakh // Humanitarni zasady sotsialnoi stiikosti liudyny v hromadi: monohrafiia / za red. O.V. Kupenko, A.Ye. Lebedia, N.D. Svitailo. Sumy: Mriia, 2022. S. 51-95.]

Отримано 05.10.2023 р.
Прийнято до друку 20.10.2023 р.

Сумська Старовина

№ LXIII

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ
Заснований 1995 р.

Видавець
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Реєстраційне Свідоцтво КВ №16009-4481 від 22.10.2009 р.
ISSN 2311-5408

Видання здійснюється Науково-дослідним центром
історичного краєзнавства
Сумського державного університету

Головний редактор **В. М. Король**

Коректори:

В. М. Власенко, О. Б. Ковінько,
М. О. Думчиков (адміністратор сайту)

Адреса редакції: 40007, Суми, вул. Римського-Корсакова, 2, Н-2136

Тел.: 0542-68-77-48

Електронна адреса: v.korol@yur.sumdu.edu.ua

Сайт журналу: www.starovyna.sumdu.edu.ua

На обкладинці: м. Суми, вул. Воскресенська. 1911 р. Фотограф П. Макашов

On the cover: Sumy, Voskresenska st. 1911. Photographer P. Makashov

Здано до набору 01.12.2023. Підписано до друку 22.12.2023. Формат 70x108/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Ум. друк. арк.14,75. Обл.-вид. арк. 14,20. Тираж 100. Зам. №

Виготовлювач: Сумський державний університет, 40007, Суми, вул. Римського-Корсакова, 2
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007 р.